

GGУДК 82/821.0

ББК 83 У-75

Унсуралмаали Кайкавус

(толук ысымы Унсуралмаали Кайкавус ибн Искандар ибн Кабус ибн Вүшмир ибн Зияр)

Которгон Амирбек Азам уулу

Усманов А., Джаанбаев С.

У-75 КАБУСНАМЕ (Котор. А. Азам уулу). Б.: «Гулчынар», 2009. 196 б.

ISBN 978-9967-25-439-8

Миң жылдан ашуун убакыт мурда жазылган жана түркүн тилдерде жүздөгөн жолу басылып чыккан бул китеп бүгүн да өтө баалуу.

«Кабуснаме» мазмуну боюнча философиялык-дидактикалык жана турмуштук-социалдык чыгарма. «Аалым болуу жеңил, Адам болуу кыйын», деп айтылат «Кабуснамеде».

Билим, эмгек, сабырдуулук, адептүүлүк жана жеке кызыкчылык-сабатсыздыкка, жеңил ойлуулукка, адепсиздикке жана жашоонун түркүн азгырыктарына каршы коюлат. Жакшы менен жамандын ортосундагы түбөлүктүү күрөш бүгүн дагы уланууда. Кайковустун осуятын Амирбек Азам уулу (Усманов) өтө чеберчилик менен кыргызчалаткан. Бул китеп мектеп окуучуларынан баштап аалымдарга, тарбиячылардан тартып ата-энелерге, таалим тарбия иштеринде жалпы эле кыргыз коомчулугуна пайдалуу багыт берүүчү болот деген ишеничтебиз.

Редакторлордон

У 460302000009

УДК 82/821.0

ББК 83

ISBN 978-9967-25-439-8

© Усманов А. © Джаанбаев С., 2009

МИҢ ЖЫЛ НУРУ ӨЧПӨГӨН ОСУЯТ

Батыш маданий дөөлөттөрүн суктана үйрөнүп, адабият, музыка көркөм өнөрдө түгүл өз жүрүм-турумубузда европалыктардын адеп-каадасын үлгү туткан биздин муун жалпысынан алганда ислам дүйнөсүнүн руханий дөөлөттөрү менен жакшы тааныш эмес. Ал бир жагынан, совет доорунда мектептерде жана жогорку окуу жайларда 1917-жылга чейинки Борбор Азия, ошондой эле ислам элдеринин көөнө адабий мурастары кеңири окутулбаганга, экинчи жактан, ал доорго таандык көркөм мурастардын илимий чөйрө үчүн академиялык басылмалардан аз нускада которулуп чыкканына жана ислам ренессансы дооруна таандык адабияттардын араб же перс тилинде жазылганына байланыштуу. Ырас, Фридосинин «Рустам-Дастаны» жана «Шахнамеси», Низаминин «Лейли Межнуну», азербайжан түрктөрү ээ чыгып жүргөн «Көрүүлү» тээ 1950-60-жылдары кыргыз тилинде чыкканы менен кийинки жаш муундун эсинде жок. Унсуралмаали Кайкавустун 1082-83-жылдары уулуна осуят катары жазган "Кабуснаме" чыгармасы кыргыз окурмандарына кеңири белгисиз. Бирок, Тажикстанда окуу жайлардын программасына киргизилип, мажбур окутулган чыгарма. Мына азыр сунуш кылынып жаткан котормо Тажик совет энциклопедиясынын башкы илимий редакциясы тарабынан 1991-жылы 100 миң нуска менен чыккан «Энциклопедия персидско-таджикской прозы. Кабуснаме. Синдбаднаме. Сказки» деген жыйнактан алып которулду. «Кабуснамени» орусчага тажик-перс жана түрк тилдеринин жана адабиятынын билерманы Евгений Эдуардович Бартельс (1890-1957) которгон.

Унсуралмаали Кайкавустун чыгармасынын ар бир бөлүгү ошол доордогу падыша сарайына жакын ак сөөктөр менен бектерден жана бийлик өкүлдөрүнөн күнүмдүк турмушта карманууну талап кылган этикасы: бала тарбиялоо, уул үйлөө, конок күтүп, мейман узатууда кылдат аткарылуучу салт-адаттар; туура тамактанып, шарап ичкендин жолдору, мончого баруунун тартиби; чавган (азыркы ат минип тенис ойноого окшош) жана шахмат-нард оюндарын ойноонун, мал-мүлк сатып алууда жана соодада бекем тутчу эрежелер; дарыгерлик, илимпоздук, аксарайда кызмат өтөөнүн маани-маңызы жана башка турмуштук зарурарт нерселерге арналат. Бектер жана мыктылар билчү бул каада-жөрөлгөлөр Унсуралмаалиден кийин Низами, Жами жана башкалардын чыгармаларында өнүктүрүлөт (Ага чейин да араб жана перс адабиятында этика дидактикалык жанр калыптанып калган). Эмгек өзү 44 баптан жана 56 аңгемеден турат. 15бап орусча нускасында жок болгондуктан кыргызча котормосуна кирген жок.

Эмир Унсуралмаали Кайкавус «Кабуснаменин» баш сөзүндө белгилегендей, чыгарманы уулуна таалим-сабак, осуят-керээз болчу сөздөрүн "картайып, кубаты качып, улуу жолго жөнөп кетер сааты чукулдап турганда ата парзын кылып, жакшы көргөн жана туяк басчу уулунун "жакшы атак-даңкка жетүүсүн тилеп жазган.

Унсуралмаали (толук ысмы Унсуралмаали Кайкавус ибн Искандар ибн Кабус ибн Вушмир ибн Зияр) Каспий деңизинин түштүгүндөгү байыркы гиян уруусунун тектүү кулуну. Атасы тектүү тукумдан чыгып, кезинде Гиянды пашалык кылган. Энеси Адилетчил атыккан Нуширван пашанын авылетти жана чоң атасы "Марзбаннаме" дастанын жазган. Ошондуктан, Унсуралмаали падыша сарайына жакын чөйрөдө чоңоюп, ордонун таалим-тарбиясына сугарылган. Ал жашынан мыкты билим алып, өз доорундагы адабиятты да мыкты билген. Унсуралмаали Каспий жээгинде телчиккени менен, өмүрүнүн көбү саманиддердин маданий чөйрөсүнө байланышкан. Ушундан улам, академик Е. Э. Бартельс «Кабуснамени» тилине карай, аны перс адабиятынан

көрө тажик адабиятына жакын деген тыянакка келген. Буга таянып, тажик илимпоздору да Кайкавустун эмгегин тажик элинин төл чыгармасы деп санашат.

Котормо кыргыз окурмандарына орто кылымга таандык адабий мурас менен тааныштырып, он кылым мурда ак сөөк башкаруучулар тутунган каада-салттар жөнүндө кенен маалымат берет деп ишенем. Котормодо, албетте, кемчиликтери жана мүчүлүштүктөрү болорун мойнума алуу менен, максатым кылымдар шамы өчпөгөн эмгек менен кыргыз окурмандарын тааныштыруу болгонун айта кетмекчимин.

«Кабуснамени» которууда айткан кеңештери үчүн адабиятчы досторум Абибилла Пазыловго, Садык Тиллебаевге, түркмөн жазуучусу Худайберди Халлыевге, өзгөчө китепти редакциялап, басмага даярдап жана бастырып чыгаруу түйшүгүн көтөргөн редакторлорум эл акыны Шайлообек Дүйшеев жана Сейитбек Жаанбаевге зор ыраазылыгымды билдирем. Ал эми чыгарманы түшүнүүдө жана которууда тажик жазуучусу Салим Аюбзаде көп көмөктөшкөнүн жана баалуу кеңештерди бергенин да белгилей кетээр элем.

Амирбек АЗАМ уулу (Усманов)

АКЫЛМАНДЫКТЫН КЕНЧИ

Уулуңуз урмат-сыйлуу инсан болуусун билгиңиз келсе, турмуштун ар кыл жагдайында өзүңүздү кандай алып жүргөндү, конокко кантип барганды жана кантип мейман күткөндү, сооданы кандайча ийгиликтүү жүргүзгөндү же кызматтын бийлик сересине кантип көтөрүлгөндү, келинди же күйөө баланы кантип тандаганды, сүйүү ышкысына кумарлануунун жолуну, мончого баруунун жайын же ат тандаганды билүүнү кааласаңыз, же бир сөз менен айтканда, бу дүйнөдө Сиз билбеген жана чекеси оюлбаган, Сиз үйрөнө турган жана бактылуу жашоого көмөктөшө алчу илимдин кени бар десеңиз, анын баары колуңуздагы китепте.

Миң жылдан ашуун убакыт мурда жазылган жана түркүн тилдерде жүздөгөн жолу басылып чыккан бул китеп бүгүн да өтө баалуу. Болбосо, "Кабуснаме" бир гана окурманга арналып жазылган эмес беле! Кайковус китепти уулу Геланшахка жашоонун компасы болсун деген ниетте түбөлүктүү сапарга жөнөр алдындагы жылдары жазган.

Байыркы тажик-перс маданиятында үй-бүлөлүк же үй-бүлөнүн күнүмдүк керектөөсүнө арналып жазылган китептер кадыресе көрүнүш. Чыгыштын дээрлик бардык улуу адамдары урпактарга ар кандай формада жазылган адабий-философиялык насыяттарды калтырышкан. Урпактар ата-бабалары баштан кечирген жаңылыштыктарды кайталабасы үчүн алар турмуштук тажрыйбасын жана келечек жөнүндөгү ой-мүдөөлөрүн өз насыят-керээздеринде айтып кетишкен.

Мындай насыят китептердин саны 1300дөн ашат. Бирок, алардын саналуусу гана кылымдарды карытып, элдик китеп болуу вазийпасына, же азыркы тил менен айтканда, "бестселлер" болууга татыган.

"Кабуснаме" үй-бүлөнүн алкагынан чыгып, жалпы тажиктердин улуттук дөөлөтүнө, алтүгүл мүлдө адамзаттын көөнөрбөс маданий мурасына жана сыймыгына айланган саналуу сербаа китептердин бири. Бул эмгек ондогон жылдардан бери Тажикстандын жогорку жана орто окуу жайларында окулат. Бир нече жыл мурда инженердик-техникалык жогорку окуу жайларда окутууга сунуш кылынды. Көптөгөн ата-энелер балдарын тарбиялоодо бул китепти пайдаланышат. "Аалым болуу жеңил, адам болуу кыйын", деп айтылат "Кабуснамеде".

Бүгүн Батышта "Кабуснаменин" айырым кайрыктарын кайсы бир деңгээлде кайталаган эсепсиз китептер үзбөй чыгып турат. Ошентип, үй-бүлөлүк китептердин салты Чыгышта эмес Батышта пайда болду. Батышта чыккан "How to do?" деген китептен баштап, "Досторду кантип табуу керек?", "Мыкты бармакты жаралатпай дубалга кантип какса болот?" деген сыяктуу колдонмо китептердин "Кабуснамеден" айырмасы, алар түрдүү илимий жадыбалдарга, теңдемелерге жана диаграммаларга жыш. Бирок, мазмун-мааниси ошол эле.

Батышта чыккан китептерде айтылган түшүнүктөр менен кеңештердин баары эле мусулмандарга ылайык келе бербейт. Анын сыңарындай Унсуралмаали Кайковус айтып кеткен кээ бир кеңештерди батыштык жана "европалашып калган" окурмандар кабыл алышпасы анык. Андай жерлер чыгармада көп эмес. Андай болгон учурда да китепти адамзаттык насил-нарктан карасак, өткөн миң жылда адамдын табияты көп деле өзгөрбөгөнүн байкайбыз.

"Кабуснаме" мазмуну боюнча философиялык-дидактикалык жана турмуштук-социалдык чыгарма. Орто кылымда өткөн автор ишенимдүү мисал ирети жазган аңгемелерден ошол доордун адамдарына мүнөздүү өзгөчөлүктөр, адамдардын өз ара мамилеси, коомдогу жүрүм-туруму жана адеп-ахлак нормалары көз алдыбызга даана тартылып, Кайковус жашаган коом жөнүндө кеңири жана терең

түшүнүк алабыз. Баса, азыркы биз жашап жаткан коом да ошол байыркы нукта өнүгүүдө.

Чыгармада кайсы бир деңгээлде билим, эмгек, сабырдуулук, адептүүлүк жана жеке кызыкчылык сабатсыздыкка, жеңил ойлуулукка, адепсиздикке жана жашоонун түркүн азгырыктарына каршы коюлат. Жакшы менен жамандын ортосундагы түбөлүктүү күрөш бүгүн да уланууда. Кайковустун осуятынын ачкычы "Артыңда жакшы ишиң, таза атың калдыбы?" деген суроо. Ага жетүүнүн жолун "Кабуснамеден" окуйсуз.

Салим АЮБЗОД, тажик жазуучусу

КИРИШ СӨЗ

Аалам жаангерлерине даңк жана ыймандуулар акыретте алкоого арзысын, жабыр көрсөтүүчүлөр гана адилетсиздикке кабылсын, Ал жараткандын эң сарасы жана асылзаттары: Мухаммед, анын уругу жана сахабалары - буларыдын баарына алкоо жана тынчтык.

Анан бу китептин түзүүчүсү эмир Унсуралмаали Кай-Кавус ибн Искандар Кабус ибн Вушмгир ибн Зияр, ыймандуулар өкүмдаринин үммөтү, өз уулу Гиланшахка айтат: "Уулум, билгин, мен улгайдым, кубатым тайды, карылыкка моюн сундум. Жашоодон чарчады деген парманды чачтарым жүзүмө чиймелеп тартты жана бул чиймелерди эч кандай айла-амал өчүрө албасын көрүп турам. Уулум, өз ысымымды жашоодон чарчагандардын тизмесинде көргөндөн кийин, улуу жолго сапар сал деген парман мага жеткенче, сага мурас болсун үчүн мезгилди сындаган жана көрөсөн атак даңкка жетүүнүн амалы жөнүндө китеп калтырайын деп чечтим. Мен муну мезгилдин колу сени тепсеп салганча, сен менин сөздөрүмө өткүр көздөрүң менен карап, андан пайда алууң жана эки дүйнөдө тең жакшы даңкка жетүүң үчүн аталык мээрим менен жасадым. Сенин жүрөгүң бул китепте айтылган насыяттарды укпай койбосун! Мен ошондо уулдарын сүйгөн аталарга зарурат парызды аткарам. Сен эгер менин сөздөрүмдөн жакшылыктуу кеңеш издебесең, оролунан пайдаланып, накыл сөздөрдү уккан жана ага моюн сунган башка адамдар бар.

Азыр ушундай мезгил келди, бир да бала өз атасынын кеңешин укпайт жана боз уландардын дилиндеги алоологон жалын эч кимди теңине алдырбай, өз билимин карыялардын билиминен өйдө деп маашырлантканы мага маалым болсо да, аталык сүйүүм жана мээримим ооз ачпай калуума мүмкүндүк бербеди. Андыктан, өз табиятыма жараша жашоодон алганымдын баарын өз өзүнчө сөз кылып топтодум да бул китепте мүмкүн болушунча ылайыктуу жана кыска кылып жаздым. Сен эгер менин сөзүмө баш ийсең, ошонун жетиштүү, а жок дечү болсоң, мен аталык парзымды аткардым. Сүйлөп жаткан адамдын милдети- айтчу сөзүн айтуу, а угарман укпаса, ага таарынычтын кереги жок деп айтышат эмеспи.

Уулум, адамдардын табияты мындай экен: алар бу дүйнөдөн алганын эң кымбат адамына калтыруу үчүн жанын карч уруп чебелектешет. Менин бу дүйнөдөн алган ырыскым - менин сөздөрүм, мен үчүн баарынан кымбаты - сенсиң. Мен улуу жолго аттанмак болдум жана сен өзүнө корстон болбой, татыксыз иштерди жасабооң үчүн жана өз уругуңдай таза жашап өтүүң үчүн сага өз шыпагамды берип ийдим.

Уулум, билгин, сенин тегиң жана урууң - улуу жана даңктуу. Сен атаң тараптан да, энең тараптан да тегиң асылзаада жана алар жахан падышаларына тектеш болот. Чоң атаң - Шамсалмаали Кабус ибн Вушмгир, Фархадванддын уулу Аргишдин небереси, ал эми Фархадванддын уулу Аргиш болсо Кай-Хосровдун заманында Гиляндын падышасы болгон жана чоң атаңдын иштери тууралуу Абулмуйяд Балхи¹ "Шахнаме" деген эмгегинде эскерет.

¹ Абулмуйяд Балхи, X-к. жашаган перс-тажик акыны, илимпоз. Кара сөз түрүндө жазылган "Керемет өлкөлөр" же "Дүйнөнүн керемети" жана "Шахнаме" деген чыгармалардын, Тоорут - Курандын сюжетине жазылган "Жүсүп жана Зулайка" поэмасынын автору (соңку эки чыгарма сакталбай калган). Бизге негизинен лирикалык мүнөздөгү ырлары жетти.

Падышалыктын эстелиги катары Гилян падышалыгы сенин чон аталарыңа калган. Сенин чоң энең, менин апам, "Марзбаннаменин"² түзүүчүсү Марзбан ибн Рустам ибн Ширванддын кызы, чоң энеңдин үчүнчү урпагы - падыша Нуширван Адилеттүүнүн бир тууганы Кайс ибн Каубад болгон, апаң болсо ыймандын жоокери Насираддиндин уулу султан Махмуд падышанын кызы, таенең - дейлемиттердин падышасы Фирузандын³ кызы.

Ушинтип, уулум, акыл-эстүү бол, өз уругуңдун баасын билгин, өзүңдү тексиз бирөөлөргө теңебе. Сенден жакшылыктын жана жолдуу адамдын белгилерин көрсөм дагы, кайра кайталап айтышым керек: уулум, билгин, мен жүрүп кетчү күн жакын, сен да көп өтпөй менин артымдан жөнөйсүң; бүгүн сен бу жалган дүйнөдө жашап жатканыңда, түбөлүктүү дүйнөгө керектүү иш менен алектенишиң жана тарбия алышың зарыл. Асыресе, бу дүйнө талаа сыяктуу: ага эмне эксең, ошону оруп-жыйнайсың. Жыйнаган түшүмүңдүн данын да акшагын да талаадан эч ким албайт, анын баары түбөлүктүү дүйнөдө калат. Бу дүйнөдөгү жакшы адамдар арстандай ой-максатты көздөйт, ал эми жамандар иттей жүрүп өтөт. Ит илбээсин кармаса, ошол жайында жейт, арстан олжолуу болсо, аны башка жерге алып барып жейт. Саятчылык жайың - бул жалган дүйнө, сенин олжоң жакшы иштериң. Ошон үчүн олжоңду тапчу түбөлүктүү дүйнөдө сага жеңил болуусу үчүн бу жалганда аңчылык кылуунун зарылдыгы жок. Пенделер үчүн о дүйнөнүн жолу - даңазалуу жана теңдешсиз Кудайга топук кылуу. Ким Кудайдын жолун жана теңдешсиз эгеме жол издесе, ал от сыяктуу: сен эгер отту ылдый каратып тутандырсаң да анын жалыны көктү карай умтулат. Ким Кудай жолуна түшпөсө, ал суу сыяктуу болот: канчалык өйдө көтөрбө, ал баары бир ылдый карап агат.

Анүчүн, менин кымбаттуум, даңктуу, улуу жаратканга жеткирчү жолду үйрөнгөндү өзүң үчүн зарурат деп бил, анын атак-даңкы дагы көбөйсүн, анын жакшылыктары бардык пенделерге жайылсын, анын жолундагы пенденин даражасы өссүн, өзү туура жолго түшсүн, биздин эгебиз дагы бийиктесин жана даңкталсын; бу жолду басып өткөн чындыктын эр-жүрөк күрөшчүлөрү жана асылзат жолоочулар сыяктуу толук аң-сезим менен кылдат аракеттенсин, алар башын бут кылып басышкан, атүгүл жалган, түбөлүктүү дүйнөгө кол шилтеп, көзгө илбестен жашыруун сырлардын жана биримдиктин дүйнөсүндө бирден бир жалгызды гана издеп табуу үчүн өмүрлөрүн тобокелге салышкан, баштарын өлүмгө байлашкан. Бул жолдо алар күйүшкөн жана чөгүшкөн, өз ыкыласы менен өмүрүрлөрүн курмандыкка чалышкан. Бул ийгиликке жеткен пенденин кубанычы канчалык улуу. Ал даңкталып, бул даражанын сыйлыгы жана орду чепкен менен сыйланып даңазаланат.

О, биз табынган түбөлүктүү Кудай, бардык ыймандуу эркектер менен аялдарга мээримдүү бол, бардык мусулмандарга жана муслималарга ак жолду табууда жароокерлик кыл. А эгер козголоңчу бечара маани бербей наамалыктан улам эркин койо берсе жана жолдон чыгып бир нече кадам жасаса, шайтанга жана өкүмдардын

² «Мирзбаннаме» дидактикалык чыгарма. Хк. мазандеран диалектинде Марзбан ибн Рустам ибн Шахрияр ибн Шарвин жазган. Түп нускасы сакталган эмес, бирок жаңы перс тилиндеги редакцияда чыккан "Равзат-ал-укул" ("Акылмандык багы") китеби бар.

Мухаммадгази Малтави чыгарманы түп нускасынан эки эсеге дээрлик көбөйтүп жиберген. Экинчи, стили бир кыйла татаал котормонун автору - Саадуддин Варовини.

³ Фирузан Дейлемдин башкаруучусу, 901-жылы Фаластын жанында Саманид Исмайылдын аскерлери менен болгон салгылашта курман болгон.

ышкысына моюн сунуп, дидарында жамандык кылса, шариат жана Алла аны, үйүн, бардык сакабаларын, ыймандуу жана тазаларды алкасын, Мухаммеддин тарикатынан чыкчу болсо, мээрмандыгы жана айкөлдүгү жагынан теңдешсиз өзүң, береги бактысы жок алсыз кулуңду адашкан жолунан, чыйыры жок туңгуюктан, ошондой эле бейиштен куулган жана каргыш урган шайтандан куткар. Берешендин берешени, мээримдүүнүн мээримдүүсүнүн жакшылыгы үчүн [Жараткан ошол күнгө жеткирсин].

Анан да, уулум, билгин, мен бул насыят китепти жана даңктуу асылзаттыктын эмгегин кырк төрт бап кылып түздүм. Китеп берекелүү жана даңктуу болот, баарынан кудуреттүү, жалгыз Алла кааласа, жазуучуга да, окурманга да, жазмакейге да, угарманга да, бакыт алып келет."

ТЕҢДЕШСИЗ КУДАЙДЫ ТААНУУНУН ЖОЛУ

Уулум, билгин, эмне болсо же болбосо же болушу мүмкүн болсо, анын эмнеден болгонун адам таанып билбей койбойт; бир гана даңктуу жаратуучуну таанып билүүгө жол жок. Андан башканын баары таанып билинген. Сен таанып билүүнү токтотконуңда гана жаратканды таанып биле баштайсың.

Таанып билинчү нерсе оймолонуп-чиймеленип жасалган буюмдай, таанып билүүчү болсо зергер сыңары. Буюмда оймо чиймелерди элестетүү мүмкүн болбосо, эч бир зергер аны зергерлеп, оймо-чийме салбайт. Сен көрбөдүңбү, сүрөттү ташка караганда момго салыш оңой болгондуктан мөөр таштан эмес момдон жасалат. Демек, таанып билинчү нерсени таанып билүү мүмкүн, а жараткан-жабык. Сен өзүңө сереп сал, жаратканга сереп салба. Жаратылган нерселерди кара, жаратуучуну таанып бил. Байка, жаратылган нерсенин узактыгы жаратуучуга кеткен жолду көрсөтпөйт, себеби узактык убакытка багыңкы, а убакыт өтүп кетме жана өтүп кетменин башталышы менен аягы болот.

Сен майда бөлүктөн көргөн дүйнөнүн байланышын жакшылык деп ойлобо, өзүңдү татыктуу карма, анын түйүнү чечилбей калбайт. Жараткандын касиети жана табериктери жөнүндө ой жүгүрт; жараткандын өзү жөнүндө ойлонбо, асыресе, жолсуз жерде жолду ким издесе, ал жолдон катуу адашат. Пайгамбар, аны Алла өзү алкасын, айткандай: Алланын касиеттери жөнүндө ойлонгула, бирок анын маани-маңызын ойлонбогула. Эгерде биздин жаратуучубуз өз пенделерине эгемдин оозу менен шариат аркылуу өзүн таанууга, ага барчу жолду таанып билгенге кайрат бербесе, эч ким жаратканды таануунун жолу жөнүндө бир да сөз айтууга тайманбас эле; анткени эгемди кандай гана ысым менен атаба, ага кандай касиетти ыйгарба, бул ысым, бул касиет Кудайдын кереметинен жана өкүмдарлыгынан эмес, сенин алсыздыгыңдан, жардамга муктаждыгыңдан келип чыгат; сен Кудайды эч качан өзүнө татыктуу кылып мактай албасаң, аны кантип таанып билмек элең?

Эгер сен чыныгы жалгыз Кудайды кааласаң, билгин, сага мүмкүн болбогондун баары Ал үчүн чындык. Мисалы, Алланын жалгыздыгы. Ким жараткандын жагыздыгын мааниси боюнча таанып билсе, ал көп кудайлуулуктан эркин болот. Маани-маңызы боюнча бирөө - бул даңазалуу Кудай, андан башканын баары экөө. Асыресе, касиети боюнча экиге бөлүнгөндүн баары тулку дене сыяктуу эки бөлүктөн турат, же сан сыяктуу экиге бөлүнөт, же бириктиргенде экөө болот, же созулган сызык сыяктуу формасы боюнча экөө, же акыл жана жан сыяктуу жаралгандан экөө, же жаратылышы жана формасы жагынан теңделип экөө жаралган, же элемент жана материя сыяктуу түзүмү боюнча эки заттан турат, же мүмкүнчүлүгү боюнча сапат же сан жагынан бытие жана небытие болуп экиге бөлүнөт. Карама каршы жана элдешпес сыяктуу болгон

мунун баары Ал эмес. Буга окшоштордун баарына жуптуктун белгилери таандык жана аларды жалгыз деп айтып болбойт. Маани-маңызы боюнча жалгыз деп бир гана Эгемди айтуу мүмкүн. Белгилери жуп болгон заттардын баары Кудай эмес. Чыныгы жалгыз кудайлуулук - бул сенин жүрөгүңдө пайда болгондун баары Кудай эмес экенин, бирок, Кудай анын баарын жаратуучу, ага тең жана окшош эч нерсе жоктугун таануу жана билүү. Ал дагы даңкталып урматталсын.

ПАЙГАМБАРДЫ ДАҢКТОО ЖАНА МАКТОО ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, жараткан дүйнөнү өз каалоосуна ылайык жаратты. Ал дүйнөнү жөн эле жаратып койгон жок, а жаратып туруп, адилеттик жана акылмандык менен кооздоду, себеби, тирүүлүк жоктон көрө, тартип башаламандыктан көрө, баргерлик тартыштыктан көрө, сүлүүлүк куниктиктен көрө артык экенин билген. Ал тигини да, башканы да жарата алмак, ал тигини да, башканы да билген, бирок ал эмне жакшыраак болсо, ошону жаратты жана өз билимине кыянаттык кылбады. Эмне адилеттүүлүктүн негизинде жашаса, наамалык жана кокустук анын негизи боло албайт. Ошентип, дүйнөгө акылмандык негиз болду, ал болушунча аны кооз кылып, сүрөтүн тартты.

Албетте, ал жарыкты күнсүз, жамгырды булутсуз, денени түркүн бөлүксүз бере алмак, дүйнөгө жылдыздарсыз эле жакшы же жаман таасир эте алмак, бирок иш акылмандыкты талап кылгандыктан, ал эч нерсени баанайи - себепсиз жаратпады, ага өбөлгө болчу себептерди жашоонун жана жокчулуктун негизи кылып алды. Анткени, баана болчу себеп жок болсо, тартип болбойт, а эгер тартип жана даража болбосо, ирээттүүлүк жок болот, а аракет үчүн иреттүүлүктүн болушу зарурарт.

Ал өбөлгө болчу себептерди бири башкаруучу, экинчиси баш ийүүчү, бири тамактандыруучу, экинчиси-тамактануучу деп да жараткан жана бул эки жактуулук теңдешсиз улуу жана даңктуу эгемдин жалгыздыгын далилдейт. Сен өбөлгө болчу себептерди көрүп, бирок максатты көрбөй тургандыктан, байкагын, себебине маани бербесе жана аны ортодо өбөлгө болчу байланыштан башка бирдеме деп эсептебе, эсинде болсун, өбөлгө болчу баанайи - себеп эгем тарабынан жаралган.

Эгер жер мөмө бербесе жана жылдыз адилеттүүлүк бербесе, аларды жароокер деп санаба, асыресе, жылдыздар адилеттүүлүктүн акыбети жөнүндө жер мөмөлөп түшүм бергенче эле билишет. Сен сепкен даамдуу данды улуу данга айлантууга жердин жөндөмү жетпеген сыяктуу эле жароокер жылдыз ташбоор боло албайт. Анткени, Ал жерди акылмандык менен кооздогондуктан, кооздолгон нерсе дан бере албайт жана кооз эмес да боло албайт.

Ошондуктан бу дүйнөгө абай сал, анын кереметтери: өсүмдүктөр, жаныбарлар, тамак-аш, кийим-кече жана башка түрдүү жакшылыктарын байкап суктан. Мунун баарын эгем акылмандыктын негизинде жараткан. Ал өзүнүн көөнөрбөс ачылышында айткан: "Биз асманды, жерди, алардын ортосундагы нерселерди жөн эле жараткан жокпуз, биз аларды акылмандык жолу менен гана жаратканбыз" (Куран, XI, IV, 38-39).

Теңдешсиз эгем дүйнөдөгү бир да жакшылыгын жөн жаратпаганын билгениңден кийин, сен түшүнгүн, адилеттүү жакшылыктар менен тирүүлүккө зарыл нан эч кимге берилбей калса, пайдасыз болмок.

Адилеттүү зарыл нан - бул сенден алуучуларга алар тамактансын деп сенин бергениң. Демек, ушинтип жаратылган: Ал адамдарды жашоого зарыл нанды жесин деп жараткан, ал адамдарды жараткандан кийин бардык жакшылыктар аларга таандык.

Адамдар мамлекеттик түзүлүш жана тартип жок жашай алышат, а адыбы жок не мамлекеттик түзүлүш не тартип толук болбойт, анткени, өз анын ирети жок, адилетсиз жеген ар бир тамактануучу нан берүүчүгө алкыш айтканды билбейт. А бул нанды түркөйлөргө, кайрымы жокторго берүүчүнүн кемчилиги. Берүүчү кемчиликти билбегендиктен, эгем өз аятында "Ал адамды ал билбеген нерсеге үйрөттү" (Куран, X1, 1V, 38-39) деп эскерттип кеткендей, Ал тамактануучуну таалим-тарбиясыз калтырды. Эгем адамдарды адилеттүүлүккө, билимге, тириликке зарыл нанды өндүрүүнүн тартибине берүүчүгө алкыш айтканды үйрөтсүн, дүйнөдө адилеттүүлүк өкүм сүрсүн деп, аларга пайгамбарларды жөнөттү. Адилеттүүлүктүн туу чокусу - акылмандык, акылмандыктын туу чокусу - жакшылыкта, жакшылыктын туу чокусу - орозгерлерди алуучуда, а орозгерлерди алуучунун көрөңгөсү - жол баштоочу пайгамбарлар. Бул ирээттен эч нерсени алып салуу мүмкүн эмес, болбосо ал чындыкка алып барбайт. Пайгамбар жол көрсөтүүчүлөрдүн орозгерлерди алуучулардан бир катар артыкчылыктары бар. Азык-түлүк алуучулар жакшылыкка жетүүсү жана алкоого татыктуу болуулары үчүн, аларга тамак-аштын жана ырыскынын негизинде өз жол баштоочуларынын укугун таанууну, өзүнүн азык-түлүк берүүчүсүнө алкыш айтууну сезип жүрүүнү, анын элчилеринин тууралыгын таанууну, аларды эрчүүнү, Адамдан баштап Мухаммедге чейинки бардык пайгамбарларды нукура пайгамбарлар деп эсептөөнү, ал үчүн Кудайды алкоону, динде топук кылууну, жараткан берген ырыскылар үчүн алкаганды унутпоону, динде көрсөтүлгөндүн баарын жазбай аткарууну милдет кылып койду.

ЖАКШЫЛЫКТАРДЫ БЕРҮҮЧҮГӨ АЛКЫШ АЙТУУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, орозгерлерди берүүчүгө ыраазылык айтуу-Ал алкоого татыктуу болгону үчүн эмес-анын буйругуна ылайык ар бир макулук үчүн милдет, анткени кимдир бирөө ыраазылык үчүн жанын тартуу кылса, ал баары бир Ал буйругандай алкыштын миңден бирин да кайтара алган жок.

Ал көптөгөн жакшылыктардын ээси болсо дагы мусулман дининде ыраазылык билдирүү жана кызмат кылуу беш парызды аткаруу менен чектелет: анын экөө -бардар адамдарга, а үчөө - бардык адамдарга буйрулган. Анын бири - Кудайдын бар экенин оозуң менен (сөз жүзүндө) таануу жана жүрөгүң менен ырастоо, экинчиси - беш убак намаз, үчүнчүсү - отуз күндүк орозо.

Дин таануунун теңдемеси (формуласы) - чыныгы Кудайдан башканын баарын таануу; намаз окуу чыныгы кызмат кылууну сөз жүзүндө таануунун кемчилигин далилдейт, ал эми орозо-Кудайдын кудуретин сөз жүзүндө ырастоону чыныгы таануу болот. Сен "Мен кулуңмун" деп айткан соң, кулдуктун кишенинде болуу зарыл. Сен "Ал кудай" деп айткан соң, өкүмдардын буйругуна баш ийүүң зарыл. Сен эгер кулдун сага кызмат кылышын кааласаң, өз өкүмдарыңдан качпа. Эгер качуучу болсоң, өз кулуңдан баш ийүүнү күтпө, анткени сенин өз кулуңа болгон ырайымың улуу өкүмдардын сага болгон ырайымынан чоң эмес. Баш ийбеген кул болбо, анткени баш ийбеген кул өкүмдар болууга умтулат, ал эми өкүмдар болууга умтулган кул эрте өлөт.

Кул кутурса так талашат

Андай кулдан – ордону тазалоо шарт.

Билгин, намаз менен орозо Кудайдын өзүнө таандык жана аларды каза кылбай аткар, а эгер Кудайга таандык нерседе жаңылыштык кетирсең, бүтүн дүйнөгө орток нерсе сага тийбей калат. Билгин, намазды биздин шариаттын эгеси диний ибадаттарга кошот жана мындай деп айткан: Ким намаздан баш тартса, ал дининен биротоло баш

тартканга барабар. Бу дүйнөдө каапыр өлтүрүлүүгө жана уят кылынууга тийиш, ал эми тиги дүйнөдө ал теңдешсиз улуу Алланын жазасын алат.

Уулум, сактан, жүрөгүн жалчыбаган нерселерге алаксыбасын жана намазды өткөрүп жиберсем болот дебегин. Эгерде намазды динде буйрулгандай үйрөнбөсөң, акыл калчап үйрөн, анткени анын пайдасы көп. Биринчиден, кимде ким беш убак намазды парз кылып окуса, анын денеси жана кийими дайыма таза жүрөт, а тазалык канткенде да ыпылас жүргөндөн жакшы. Экинчиден, намаз окуп жаткан адам башкаларды жамандагандан жана текеберчиликтен алыс болот, асыресе, намаздын мааниси-барына канаат кылуу жана сен табиятыңды канаат кылганга үйрөткөндөн кийин, денең да табиятыңа моюн сунат. Анан да кимде ким кайсы бир адамдай болууну кааласа, ал аны менен жолугушуусу зарыл экени даанышмандарга маалым. Эгер кимде ким бактысыз болууну жана күнөө жасаганды кааласа, ал жаман адамдар менен мамиле кылат, ким бак-саадат жана ийгилик издесе, бийлик ээсине моюн сунат, ким бактысыз болгусу келсе, ал бактысыз адамдар менен жүрүшү керек; бардык акыл эстүү эр кишилердин ырасташынча, исламдын дараметинен өткөн бийлик жана күч жок, анын буйругундай чыныгы буйрук жок. Демек, дайыма бакубат жана бактылуу болууну кааласаң, бийлик ээсинин коомун изде жана ага моюн сунуп, бактысыз жана күнөөлүү болбоо үчүн ага каршылык көрсөтүүнүн жолун издебе.

Уулум, сактан, намазга жеңил ойлуулук менен мамиле кылба, бүгүлүп жана тизе бүгүп, сүкөт кылуу толук болбосо, мыскылдап күлбө: намазды шылдыңдоо дүйнөнү жана ишенимди өлүмгө алып баруучу адат.

Дагы да билип ал, уулум, орозо-бул бир жылда бир келүүчү кызмат, андан качуу пастык болмок. Акыл-эстүү адамдар мындай катачылыкка жол беришпейт, сен да андан качпа. Бирок, чектен чыгып кетпе, себеби орозо айында чектен ашуулар болбой койбойт. Сен орозо кармоодо жана орозо бүткөндөн кийин чектен ашып кетпе. Эгер беш ыймандуу диниятчы орозо тута баштаганын билчү болсоң, сен да аларга кошулуп орозо карма; алар менен маектешип, акмактардын сөзүн укпа; билгин, теңдешсиз Кудай сенин ток да ач да болууңа муктаж эмес; орозонун максаты Кудайдын өз мүлкүндөгү мөөрү жана бул мөөр бүтүндөй денеге: колго, бутка, көзгө, кулакка, тилге, карынга жана жылаңач бөлүккө урулат. Дененин бөлүктөрүн бузукүлүктан жана жарабаган иштерден кармап туруу үчүн баарына мөөр уруп койуу керек. Ошондо гана орозонун мөөрүн бузбай сактайсың.

Дагы билип ал, орозо маалындагы улуу иш-өзүңдүн күндүз жечү наныңды түн мезгилине калтырганың жана күндүз жечү үлүшүңдү муктаждарга бергениң. Ошентип, сенин эмгегиңден ныпа болот, орозо бул эмгегиңдин пайдасын татыктуу адамдар көрүүсү үчүн керек. Байка, кызмат кылуунун жалпы дүйнөгө таандык бул үч түрүндө калпыстыкка жол бербей; демейде, калпыстыкка-бул үч парзды аткаруудагы калпыстыкка - кечирим жок. Жок. Ал эми баргер адамдарга гана милдет кылынган кызмат кылуунун эки түрүнө токтолсок, актанганга болчу жагдайда аларды аткарбай койуу мүмкүн. Бирок, бул жөнүндө узак сөз кылуу керек болгондуктан, эмне зарурат болсо, ошол жөнүндө гана эскертип айтылды.

КЫЗМАТ КЫЛУУНУ МҮМКҮНЧҮЛҮККӨ ЖАРАША ЖАКШЫРТУУНУН ЖОЛУ

Уулум, билгин, теңдешсиз Кудай мал-мүлктүүлөргө жана мустапа⁴ пенделерине эки милдет жүктөгөн, атап айтканда, ажыга баруу жана зекет берүү, ошондой эле кимде зарыл каражаты бар болсо, Алланын үйүнө барып, зыярат кылсын деп буйруган, ал эми кимде керектүү каражаты жок болсо, муну буйруган эмес. Бу дүйнөдө падышанын сарайына кирүүгө дүнүйөлүүлөрдүн гана мүмкүндүгү бар экенин сен эмне көргөн жоксуңбу?

Ажыга баруунун шарты боюнча, бу парзды аткаруучуда сапарга чыкканга жетерлик каражаты болуш керек, жардылар үчүн сапарга аттануу акылсыздык болот, анткени каражаты жок туруп, сапарга чыгуу кооптуу.

Эгер сенде каражатың болуп туруп, бирок сапарга барбасаң, байлыгыңдан толук ырахат жана канаат албайсың. Бу дүйнөдө байлыктан толук ырахат жана канаат алуу, көрбөгөндү көрүп, жебегенди жеш, табылбаганды табуу мунун баары саякатта гана мүмкүн. Саякатка чыгып, дүйнө көргөн адамдар тажрыйбалуу, жолдуу жана акылман болушат, себеби алар көрбөгөндү көрүшүп, укпаганды угушту. Миң уккандан бир көргөн артык дешет эмеспи. Айтылган го:

*Карылыгың урмат-сыйга татыктуу,
А чынында «көптү көргөн көсөм» дейт.*

Ошон үчүн жараткан мал-мүлктүү адамдардын байлыкты баалай билүүсү, анын пайдасын көрүүсү, теңдешсиз улуу Кудайдын буйругун аткаруусу жана Анын үйүнө зыярат кылуусу үчүн пенделерине сапарга чыгууну буйруган. Кемтиги бүтөлбөгөн жана жолго каражаты артпаган жардыга андай буйрук берген эмес. Бул жөнүндө мен мындай дейм:

*Досторуң кел дебесе, кеңешпесе
Кеибе, жакырлыгың жараткандан,
Кечирип кой алардын пенделигин,
Ажылыкка карыптарды чакырбаган.*

Арийне, жакыр адам ажыга барса, ал өмүрүн тобокелге салат, анткени байлар аткарчу ишти жасаган жакыр дени соо адам жасачу ишти аткарган кеселге окшош. Ал жөнүндөгү икая бир бай менен бир кембагалдын ажыга барганы тууралуу икаяга окшош.

Икая

Бухаранын өкүмдары Кудайдын үйүнө барып, зыярат кылмак болот. Ал өтө бай адам болгон жана ал баштаган кербенде андан бай эч ким жок экен. Анын жүктөрү жүздөн ашык төөгө артылат. Анын өзүн кулдар замбилге отургузуп көтөрүп жүрүшөт. Ал узак жолго үйдөгүдөй камылга менен чыккандыктан, эрме чөлдө да эч кандай жабыр көрбөйт, үйкүсү бузулбайт, жаны жыргалдан чыкпайт. Аны менен чогуу бараткан топ элдин ичинде байлары да жардылары да болот. Ал Арафат тоосуна жете бергенде жылаң аяк, бутун көнөктөп сары суу баскан, өзөгү сууга зар, курсагы тамакка зар дербишке кез келет. Ал эч кыйынчылыкты билбей, ырахатка баткан Бухаранын өкүмдарын көрүп, ага кайрылды: "Сен ушундай байлык үстүндө, мен кыйынчылык үстүндө жүрсөм да, акырет күнү мага да сага да бир эле сыйлык болот".

Бухаранын өкүмдөрү дербишке жооп берди: "Менин сыйлыгым сенин сыйлыгыңа тең болгон күндөн Кудай куткарсын! Эгер жараткан мени жана сени теңеп коерун билсем, мен эч качан чөл кезип, жолго чыкмак эмесмин". Дербиш сурайт: "Эмне үчүн?" Тиги жооп берди: "Мен теңдешсиз Кудайдын буйругун аткарып жатам, а сен аны бузуп

⁴ * мустапа тандалган, ылганып алынган.

жатасың. Мени чакырышты, мен конокмун, а сен жатып ичерсиң. Жатып ичер чакырылган конокко тең келе алабы? Теңдешти жок Кудай байларды чакырды, ал эми жардыларга айтты: "Өзүңөрдү өз колуңар менен коркунучка түртпөгүлө". Сен Кудайдын буйругусуз эле жокчулук менен ачкачылыкта чөлгө келдиң, өзүңдү коркунучка айдап, кудайдын буйругун аткарган жоксуң. Эмнеге сен өзүңдү буйрукту уккандарга теңегиң келет?"

Мал-мүлктүү ар бир адам барчылыктан улам сөзсүз ажыга барсын. Ал ошентип байлыктын баркын билет жана баарынан улук Кудайдын буйругун аткарат.

Ошентип, уулум, эгер сенде ажыга барууга каражатың болсо, кудайга кызмат кылууда калпыстыкка жол бербегин.

Ал эми ажыга баруу үчүн беш жагдайдын болушу шарт: бийлик, байлык, бош убакыт, урмат-сый, коопсуздук жана бейпилдик. Эгер сен мунун баарына ээ болсоң, Кудайга кызмат кылганга аракет кыл.

Билгин, ажыга баруу да Кудайга кызмат кылуу. Эгерде сенде жетерлик каражатың болуп туруп, ажыга барууну кийинки жылга калтырсаң, сен күнөө жасабайсың, зекет берүү да Кудайга кызмат кылуу, бирок, мүмкүнчүлүгүң бар туруп, зекет бербей койсоң, буга кечирим жок. Теңдешсиз Кудай зекет төлөөчүлөрдү дайыма өзүнүн жакындары деп атайт.

Зекет төлөөчү адам, башка адамдардын арасында букаралары арасындагы падышага окшош болот. Ал керек нанды берет, а башкалар аны жөн гана алышат.

Теңдешсиз Кудай бирөөлөр жарды болсун, башкалар бай болсун деп, аныктап койгон. Ал, албетте, бардык адамдарды бай кылып жарата алмак, бирок да ал өз пенделеринин даражасы жана кадыр-баркы өзгөчөлөнүп турсун, жогоркулар төмөнкүлөрдөн бөлүнүп турсун үчүн адамдарды эки түрдүү кылып жаратты.

Ошентип, падыша да кызматкерин кайсы бир элдин багарманы кылып дайындайт, эгер ал өз жанын багып, букараларга кам көрбөсө, падышанын каарынан кутулбайт.

Зекет жылына бир жолу берилет жана бул сөзсүз аткарылчу милдет. Кайыр-садага берүү милдет эмес, лекин, ал айкөлдүккө жана адамгерчиликке жараша берилип турат. Мүмкүнчүлүгүн болсо, үзбөй берип тур, асыресе, садага берген адамды ар убак Кудай сактайт, ал эми Кудайдын коргоосун улуу бакыт деп билүү керек.

Уулум, этият бол, ажыга баруу жана зекет боюнча жүрөгүңдө эч кандай күмөнсүнүү болбосун, тегин нерсени ойлобо, дейди сөздөн кач: Эмнеге жөн жерден жүгүрөм, эмнеге чечинүү керек, эмнеге тырмагымды жана чачымды албайм? Мен эмнеге жыйырма динардан жарым динар зекет берем жана бул эмне болгон зекет? Койлор менен төөлөрдөн эмнеге зекет төлөнөт? Мен эмне үчүн койлорду курмандыкка чалам? Мунун баарында жүрөгүң таза болсун. Мен билбегендин баары жакшы деп ойлобогун. Теңдешсиз Кудайдын буйругандарын аткаруу менен алек бол, а кантип, эмне үчүн деп сураба, ал сенин ишиң эмес. Качан бул буйрукту аткарганыңдан кийин, билип алгын, атаңды сыйлоо - теңдешсиз Кудайдын эрки.

АТА-ЭНИНИ СЫЙЛОО ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, биздин жаратуучубуз, Ал дагы даңкталсын, дүйнө ирээттүү болуусун каалап, бардык заттарды тукум улап тургандай кылды жана анын себепчиси кылып айбанаттык ышкыны жаратты. Демек, уул акылга таянып, өз өмүрүнүн себепкерин сыйлап-урматташы лаазим, ал ошондой эле өз уруусун сыйлап-урматташы абзел, анын уруусу-бул атасы менен энеси. Байка, эч качан: атам менен энемдин мага кандай укуктары бар, алар мени эмес эле өз ышкыларын кандырууну ойлошкон, деп айтпа.

Арийне, алардын максаты ышкыларын кандыруу болсо да, ышкы алардын назиктиги менен акталат жана алар сен үчүн өлүмгө барууга даяр.

Ата менен энени сыйлоонун эң арзыбаган себеби катары алардын сени менен сенин жаратуучуңдун ортосунда арачы болушканын айтса болот. Сен өз жаратуучуңду сыйлагандан кийин, ага жараша арачыларды да урматтооң керек.

Дайыма акыл менен иш кылган уул, эч качан атасын жана энесин урматтабай жана сүйбөй койбойт. Биздин Эгебиз, урмат-даңкы дагы артсын, өзүнүн теңдешсиз сөзүндө айтат: "Аллага баш ийгиле жана элчиге, силердин баштоочуңарга баш ийгиле" (Куран, IV, 62). Бул аяттын маанисин түрдүүчө түшүндүрүп жүрүшөт. Уламыштан окуганыма караганда, баштоочу-бул ата менен эне, асыресе, амр сөзү арабча иш же буйрук деген эки мааниге ээ; кимде буйрук жана бийлик болсо, ал башкаруучу болот. Ата менен энеге бийлик балдарын багуу үчүн, буйрук аларды жакшылыкка үйрөтүү үчүн берилген.

Байка, уулум, ата-энеңдин жүрөгүн азапка салба, алардын жаны кыйналганы үчүн жек көрбөгүн, анткени жаратуучу аларды өз жандарыны кыйнаганы үчүн катуу жазалайт жана улуу Куранда айтат: "Аларга тү деп айтпа жана аларды жектеп четтетпестен, аларга сый-урматуу сөздөрдү айт".

Айтылганга караганда, Алланын кулагы сүйүнсүн, ыймандуулардын баштоочусу Алиден сурашат: "Ата менен эненин уулунун үстүнөн болгон укугу кандай жана канча?" Ал ошондо: "Жараткан анын эреже-жобосун пайгамбардын ата-энеси өлгөндө көрсөттү. Ата-энеси эгер ал пайгамбар болгон кезге чейин жашаган болушса, пайгамбардын аларды сөзсүз баарынан жогору деп эсептеши {алардын алдында баш ийип жана кемсинип, өзүн уул катары алып жүрүшү} шарт эле. Анда анын: "Мен Адамдын балдарынын мырзасымын жана мында текеберчилик жок", деп айткан сөзү кудуретсиз болмок, Алла өзү аны жана анын уруусун алкасын," - деп жооп берди.

Демек, сен ата-эненин укуктарын диний көз караштан карабай турган болсоң, анда акыл эс жана адамгерчилик жагынан кара. Сенин атаң жана энең - жакшылыктын себепкери жана сенин өсүп-чоңойууңдун негизи. Эгер сен аларга калпыс мамиле кылсаң, бул сени эч кандай жакшылыкка татыктуу эместей көрсөтөт. Анткени ким негизги жакшылыкты баалай албаса, ал андан жаралган нарк-насилди жана жакшылыкты да баалай албайт. Жакшылыкка жамандык кылуу - караңгылык. Сен болсо караңгылыкты издебе жана өз балдарыңдан кандай мамиле күтсөң, атаң менен энең ошондой мамиле жаса. Асыресе, сенден ким төрөлсө, ал сенден сени туугандар тилеген нерсени каалайт.

Адам-мөмө, ал эми ата менен эне дарак сыяктуу. Сен дарак үчүн канчалык кам көрсөң, атаң менен энеңди ошончолук жакшынакай, кереметтүү кылып сыйлап-урматтайсың жана жакшы көрөсүң, ошондо алардын намазы жана сага берген дубасы жеткиликтүү болот дагы сен Кудайдын алкоосуна жана атаң менен энеңдин ак батасына жакын болосуң.

Абайла, мураскер болом деп атаң менен энеңдин өлүмүн тилебе, алардын өлүмүсүз деле сага буйруганы тийет. Асыресе, энчи элдин баарыга бөлүнгөн жана ар кимге бешенесиге жазганы тийет. Сен энчи үчүн көп чебелектеп кыйналба, анткениңден үлүшүң көбөйбөйт. Айтылган го: күчкө салып эмес, умтулуп жаша.

Эгерде энчи үчүн кудайга ыраазы болгуң келсе, жагдайы жакшыларга көзүңдү артпа, дайыма жаратканга ыраазы болуу үчүн-жагдайы өзүңдөн начарларга көз салып көр.

А эгер мал-дүйнөң кемисе, акыл менен байыганга аракет кыл, анткени мүлк-дөөлөттүү болгончо, акылга бай болгон жакшы. Асыресе, акыл менен байлыкка жетсе болот, ал эми байлык менен акыл жыйнай албайсың. Кемпай тез кур аяк калат, ал эми акылды не ууру көтөрүп кетпейт, не суу, не от жок кыла албайт.

Демек, эгер сенде акылың болсо, бир нерсени окуп үйрөн, анткени акылдуу өнөрсүз болсо, жылаңач дене сыңары же бети жок адам кейпи болот. Ошон үчүн: билимакылдын жүзү деп айтылган.

КАНААТ КЫЛУУ ЖАНА ИЛИМИНДИ АРТЫРУУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, муну билип, кабардар болгун! Өнөрү жок адамдар шагы бар, бирок көлөкөсү жок мугелон⁵ сыяктуу дайыма ныпасыз калышат. Ал өзүнө да, башкаларга да пайда кылбайт. Эгер айкөл жана атактуу адамдар өнөрлүү болушпаса да, алар теги жана жаатына жараша башкалардын алдында сый-урматтуу болушат. Не тексиз, не өнөрсүз адамдарга кыйын. Сен тектүү жана асылзаада болсоң дагы өзүң да атак-даңкка жетүүгө умтул, анткени өзүң жеткен атак-даңк мурастап алган атак-даңктан артык; урмат-сый тек-жаатың үчүн эмес, акылың жана билимиң үчүн көрсөтүлөт деп бекерден айтылбаган. Акыл жана билимдин улуулугу тек-жаатка карабайт. Ата-энең берген атак-даңкка манчыркап калба, ал тышкы гана белги, сенин өз жөндөмүң менен жеткен сый-урматың, ошондой эле "Зейд" же "Жафар", же "таяке" же "байке" деп аталгандын ордуна "устат", же "адабиятчы", же данышман деген лакап атка конгонуң сен үчүн ырыс дөөлөт болот.

Арийне, адамда мурастап алган насил-наркынан башка эч кандай дөөлөтү жок болсо, коомдо анын сөзү эч кимге өтпөйт. Эгер сен кимдир бирөөдө ушундай асыл сапаттарды байкасаң, аны жеңден ал жана колундан чыгарба, себеби ал элдин баарына керек.

Дагы билип ал, бардык өнөрдүн алды-кызыл тил. Биздин жаратуучубуз, Ал дагы даңкталсын, өзү жараткан бардык заттардын эң мыктысы кылып адамды жараткан жана адам бардык башка жандыктардан дененин беш ички жана беш сырткы сезими менен өзгөчөлөнүп турат. Беш жашыруун дегеним булар: ой жүгүртүү, эске тутуу, элестетүү, ажырата билүү жана тил, а беш көрүнөө болсо: уга билүү, көрүү, жыт билүү, даам билүү жана сезүү. Бул сезимдер жаныбарларда болсо да алар адамда бар сезимдерге окшош эмес. Мына ушул себептүү адам башка жаныбарлардын падышасы жана башкаруучусу.

Мына, сен муну билгениңден кийин, тилди мыктылап жана чеберлеп үйрөн, ар качан кооз сүйлөгөндү өзүңө адат кылып ал: тилиң дайыма сен эмне кааласаң, ошону сүйлөгөндөй болсун жана бул сага кадыресе адат болсун. Айтышат го: кимдин тили ширин болсо, ага жакшылык каалоочулар көп болот.

Бирок, канчалык чечен болсоң да сөздү орду менен сүйлөгөнгө тырыш, анткени орунсуз сөздү канчалык чеберлеп айтпа, баары бир орой үгулат. Керексиз сөздөрдөн кач, себеби маанисиз сөздүн зыяндан башка пайдасы жок. Калпы оркоюп турган жана жосунсуз сөздү айткандан көрө айтпай койгон он, анткени акылмандар сөздү шарап менен салыштырышат: шарапты ченин билбей ичсе баш оору, чендеп ичсе - баш оорууга даары.

Эгер сенден сурашпаса, сүйлөбө. Атайын сурамайын - эч кимге кеңеш айтпа жана дегеле сөз укпаган адамдарды ишендиргенге аракет кылба, андайлар аңга өзү

⁵ мугелон тикенектүү жалбыраксыз өсүмдүк.

жыгылат. Бөтөн адамдардын көзүнчө эч кимге кеңеш айтпа, анткени "Бирөөнүн жанында айтылган кеңеш-жемеге тете" деген кеп бар.

Кокус кимдир бирөө жол менен баспаса, аны жолго салам деп кыйналба, баары бир жолго сала албайсың. Себеби дарак ийрейип өссө жана шактары ийри болсо, аны тамырынан аралап жана жонуп гана түздөө мүмкүн.

Жакшы сөзгө жоомарт болгонуңдай эле, мүмкүнчүлүгүң болуп турса, белек-бечек бергенге да март бол: адамдар сөзгө караганда пулга тез алданат. Шектүү жерлерге кадам таштаба, кара ниеттен жана досун кара санатай ишке түрткөн адамдан кач. Калпыс ишке барба жана кайда жүрбө, ал жайдан сени издеп табышса, абийириң таза болсун.

Акчанды кайра алыш үчүн койгон жайыңдан изде. Башкалар сенин кайгыңа күлбөс үчүн, өзүң да башка бирөөлөрдүн кайгысына күлбө. Өзүң адилеттүү болсоң, башкалар да сага адилеттүү болушат. Башкалар жөнүндө жакшы сүйлөсөң, өзүң жөнүндө жаман сөз укпайсың. Какыр жерге эч нерсе экпе, баары бир өспөйт жана эмгегиң талаага кетет, б. а. пас адамдарга жакшылык кылуу-какырга эгин эккенге барабар. Лекин, ким жакшылыкка татыктуу болсо, андан жакшылыгыңды аяба жана дайыма жакшылыкка үйрөт, анткени пайгамбар, жаткан жери жайлуу болсун, айткан: ким жакшылыкка үйрөтсө, ал жакшылыкты өзү жасаган болот. Жакшы иштерди жаса жана жакшы иштерди жасаганга буйру, себеби бул тууганчылыгы үзүлбөс эки бир туугандай.

Жакшы иш жасаганың үчүн өкүнбө, анткени жакшылык жана жамандык үчүн акыны башка жайга жөнөбөй жатып, бул дүйнөдө эле аласың. Качандыр кимдир бирөөгө жакшылык кылмак болсоң, эсиңде болсун, ага жакшылык кылып жатып, өзүң да ал сыяктуу эле лаззат аласың. Качан кимдир бирөөгө жамандык кылсаң, анын башына канчалык мүшкүл түшсө, ошончолук эле жаныңа жабыр түшөт, жүрөгүң ооруйт жана бирөөгө жасаган жамандыгың өз башыңа тиет. Мына ошентип, чынында эле, бирөөгө кылган жамандыгың сезимиңди кыйнабай койбойт; эгер өзүң ырахат албасаң, эч кимге жакшылыгың тийбейт, андыктан, жакшылыгың жана жамандыгың үчүн акыны тиги дүйнөгө кеткенден мурда ушул дүйнөдө аласың. Менин бул сөзүмдү эч ким тана албайт, анткени кимде ким өмүрүндө жок дегенде бир ирет бирөөгө жамандык же жакшылык кылган болсо, ал жакшылап ойлонсо, менин бул айтканым туура экенин көрөт жана аны туура деп мойнуна алат. Ошентип, мүмкүнчүлүгүң барда, ким жакшылык кылууну сураса, ага жок дебес, себеби, жакшылык убагы келгенде түшүм берет.

Икая

Укканыма караганда, Мутаваккилда⁶ жүзү чырайлуу, жолдуу, бардык илимдерди жана көркөм өнөрдү окуп үйрөнгөн Фатх деген кулу болот. Мутаваккил аны уул кылып алат жана өз уулдарынан да жогору баалайт. Фатх сууга сүзгөндү үйрөнгүсү келет. Кемчилерди чакыртып келип, алар Фатхты Нил дарыясында сүзгөнгө үйрөтө башташат. Фатх али бойго жете элек жаш бала болгондуктан, сүзгөндү жакшы үйрөнбөйт, бирок жаш балдардын адатынча мен сүзгөндү үйрөнүп алдым деп, өзүнчө курсант болуп жүрөт.

Ал бир ирет мугалимиден жашырынып Тигр дарыясына барат да, суунун катуу аккан жерине боюн таштайт. Суу Фатхты чимирилтип кирет. Ал суу менен алпурушуп жеңе албаганын түшүнгөндөн кийин, аргасыздан агым менен кошо элдин көзүнөн далдаа жакка агып кетет. Суу аны анча жерге чейин алып барат. Ал Тигрдин

⁶ Мутаваккил аббасиддердин 10-чу халифи, 847861жылдары өкүм жүргүзгөн.

жээгиндеги чуңкурлар бар жерге жеткенде чабак уруп жатып, бир чуңкурга чыгат дагы анын ичинде отуруп өзүнчө: "Кудай бир нерсени каалагандай...бирок, мен бул кан ичкич суудан аман чыктым", дейт. Ошентип ал чуңкурда жети күн отуруп калат.

Биринчи эле күнү Фатх сууга секирген бойдон чөгүп кеткенин Мутаваккилге билдиришкенде, ал тактысын калтырып, жайдак жерге отурат да кемечилерди чакырып: "Кимде ким Фатхты өлүү же тирүү таап келсе, мен ага миң динар⁷ берем," дейт. Ал ошондой эле Фатхты кандай абалда табышса, ошондой абалында алып келишмейинче, тамак ичпейм деп касам да ичет. Кемечилер Тигр дарыясына барышып, анын булуң-бурчун калтырбай тинтип издешет. Жетинчи күнү алардын бирөөсү кокусунан чуңкурда отурган Фатхка туш келип: "Ушу жерде жылбай отур, мен азыр сал алып келейин," дейт сүйүнүп.

Ал түз эле Мутаваккилге келип: "О, ыймандуулардын өкүмдари, Фатхты сага тирүү алып келсем, мага эмне бересиң?" деп сурайт. Тиги: "Беш миң динар берем," дегенде, кемечи: "Мен Фатхты тирүү таптым," деп кабарлайт. Кемечилер сал менен барып, Фатхты алып келишет. Мутаваккил кемечиге ошол замат убада кылган акчасын берүүнү, ал эми уазирине болсо: "Менин казыма барып, анда бар акчанын жарымын жардыларга бер," деп буйруйт. Андан соң: "Тамак алып келгиле, ал жети күндөн бери өзөөрөп калды го", деп кыйкырганда, Фатх: "О, ыймандуулардын башчысы, мен токмун," деди. Мутаваккил: "Сен эмне, Тигрдин суусу менен курсак тойгуздүңбү?" деп сурайт. Фатх жооп берди: "Жок, мен жети күн ачка болбодум. Ар күнү суу менен жыйырма нан салынган табак агып өтүп жатты. Мен эптеп алардын эки-үчөөсүн кармап алып, ошол нан менен тамактанып жаттым. Ар бир нандын бетинде "Мухаммад ибн ал-Хусайн ал-Аскаф" деген жазуу болду".

Мутаваккил шаарда Тигр дарыясына нан ыргыткан адам жөнүндө жар салдырат жана ал адам ыймандуулардын башчысына коркпой келип, сыйлык алуусун айттырат.

Жарчылар бу кабарды жарыя кылышты. Эртеси күнү бир киши келип: "Бул адам-мен болом", деди. Мутаваккил сурады: "Эмне далилиң бар?" Ал жооп берди: "Далилим-бул: ар бир нанда менин ысымым-Мухаммад ибн ал-Хусайн ал-Аскаф деп жазылган болчу". Мутаваккил айтты: "Далилиң туура. Бирок, айтчы, канча убакыттан бери нанды Тигрге таштап жаттың?" Мухаммад ибн ал-Хусайн: "Бир жылдан бери" деди. Мутаваккил сурады: "Муну менен кандай максатты көздөдүң?" Тигил киши: "Мен мобундай макал эшиткенмин: "Жакшылык жасап, сууга таштап тур, сааты келгенде түшүмүн берет. Менин колумда башка дөөлөтүм жок эле. Анүчүн колумдан келгенин жасадым жана өзүмө: "Бул кандайдыр бир түшүм берет", деп айттым" деди. Мутаваккил айтты: "Сен эмне уксаң ошону жасаган экенсиң, эми жасаган ишиңдин түшүмүн ал". Мутаваккил ага Багдадда беш кыштакты энчилеп берди. Ал байып, кадыр-барктуу адам болуп калды. Анын урпактары али да Багдадда жашашат...

Теңдешсиз эгем менин кудайдын үйүн барып көрүшүмө ыклас кылган экен, мен ал-Каим би-Амри-Лллахи⁸ заманында ажыга бардым. Ошондо Мухаммад ибн ал-Хусайндын балдарын кездештирдим жана бул икаяни Багдаддын аксакалдарынан жана чалдарынан уктум.

Уулум, мүмкүндүгүң барда, тыным албай жакшы иштерди жаса. Адамдарга өзүңдү нарктуу инсан катары көрсөт жана ошо калыбыңдан жазбай жүр. Буудайды көрсөтүп,

⁷ динар алтын акча, 2,4 грамм алтын. VII-к. тартып чегериле баштаган.

⁸ ал-Каим би-Амри Ллахи аббасиддердин 26-халифи, 833-842-жылдарда башкарган

бирок арпа саткан соодагерге окшобой, дилиң каалабаган нерсени сүйлөбө. Бардык иште адилет бол, ким адилеттүү болсо, ага соттун кереги жок.

Эгер башыңа кайгы же кубаныч түшсө, ал жөнүндө сенин кайгы-кубанычыңды бөлүшчү адамга айт. Адамдарга кайгы-кубанычыңдын белгисин билгизбе жана ар бир жакшы же жаман нерсеге балдарга окшоп ошол замат сүйүнбө жана кайгырба.

Колуң жетпегенге жетем деп, кызмат абалыңды алмаштырба, анткени, улуу инсандар не чындык үчүн, не калп үчүн турган ордунан жылышпайт.

Аягы кайгы менен бүтчү кубанычты-кубаныч деп эсептебе, аягы кубаныч менен бүтчү кайгыны-кайгы деп санаба. Үмүтсүз жагдайда үмүтүңдөн түңүлбө, билгин, үмүтсүздүк-үмүт менен, ал эми үмүт-үмүтсүздүк менен байланышкан.

Билгин, дүйнөдөгү бардык иштин тагдыры-келүү жана жок болуу. Көзүң тирүүсүндө чындыкты танба, эгер кимдир бирөө сени менен талашып-тартыша баштаса, талашты унчукпай токтот. Билгин, акмактарга жооп- унчукпай койуу.

Эч кимдин эмгегин тегин жерден жокко чыгарба, ар кимдин, өзгөчө өз туугандарыңдын укугун тааны. Аларга колуңдан келишинче жакшылык кыл жана өз урууңдун аксакалдарын сыйла. Анткени, пайгамбар, Алла аны алкасын жана алик алсын, айткан: "Өз урууңдун аксакалы - өз коомунун олуясы болот". Бирок, кемчиликтерин жакшы жактарындай эле көрө билүү үчүн аларга өтө эле жагынба.

Бөтөн бирөөдөн өмүрүңө коркунуч бар экенин сезсең, тезинен өзүңдү коркунучтун денгээлине ылайык коопсуз кылганга аракеттен. Эгер кимдир бирөө карасанатайлык кылганы жатканын түйсөң, камырабастык кылуу сууда уу бар экенинен шектенип туруп, сууну ичкен сыяктуу эле акылы кемдик болот. Өз дөөлөтүңө манчыркаба жана талантсыз бол. Жок, андай эмес болсо, бир нерсеге үйрөн. Кийин шерменде болбоо үчүн үйрөнгөндөн жана жакшы кепти уккандан уялбагын.

Жакшыны жана жаманды, адамдардын кемчилигин жана мыкты жактарын кылдаттап байкагын, алар пайданы жана кирешени кайдан алышат, ныпасы жана чыгашасы эмне экенин аныкта да, андан соң өз пайдаңды изде. Адамдарды кандай нерселер чыгашага жакын кылаарын иликтеп билгин да, андан алыс бол жана адамды пайдага жакындаткан ишке жакын бол. Денеңди илимпоздукка жана жакшы касиеттерди үйрөнгөңө көндүр. Билбегениңди-үйрөн, буга эки нерсе аркылуу: билгениңди пайдаланып же билбегениңди үйрөнүп жетсең болот.

Сократ айткан: билимден өткөн кенч жок, акмак адамдан жаман душман жок, билимден улуу урмат жок, уяттан мыкты шөөкүлө жок. Уулум, ошон үчүн, акылмандуулукка үйрөнгөңө умтул.

Кандай гана жагдайда болбо, бир да саатты акылмандуулукту үйрөнбөй коротпо; акылмандуулукту нонок да үйрөнсө болот. Эгер билимсизге жүрөгүңдүн көзү менен карасаң жана ага акыл-эстин карегин бурсаң, ошондо анын сага жакпаган жактарын жасабай койсоң болорун билесиң. Искендер⁹ айткандай, мен пайданы өз досторумдан эле эмес, атүгүл душмандарымдан да көрөм. Эгерде мен кандайдыр бир жаман иш кылган болсом, досторум мага жакшылык кылабыз деп, аны менден жаап-жашырганга аракет кылышат, ал эми душманым-мага кас болгондуктан, аны мен уккандай кылып айтышат. Ошондо, мен жаман ишимди ондоп-түзөйм, демек, пайданы мен досумдан эмес, душманымдан көрөм. Сен да мындай акылмандыкты даанышмандардан эле эмес, бейнаамдан да үйрөн.

⁹ * ИскендерАлександр Македонский

Бардык адамдар: улуу болобу, кичүү болобу, сөзсүз изгиликти жана билимди үйрөнүшү керек, анткени өзүң курдуулардан билимиңди өркүндөтүп же сыпаалык менен жогору болууң мүмкүн. Качан өзүң теңдүүлөрдө жок асылзаттыкты өзүңдөн көрсөң, ошондо өзүңдү башкалардан өйдөмүн деп эсептейсиң, эл да сени курдаштарынан насил-наркы жогору деп билишет.

Акылдуу инсан эл аны билими жана насил-наркы жагынан өзү курдуулардан жогору деп баалай баштаганын көрсө, ал дагы да билимдүү жана нарк-насилдүү болууга умтулат.

Демек, адамдар сени мындай урматташса, көп өтпөй башкалардан да жогору болоруң анык. Демек, илимиңди өркүндөтүү - бул өзүң теңдүүлөрдөн бийик болуунун жолун издөө. Ал эми илимиңди жана нарк-насилиңди өнүктүргөндөн баш тартуу - бул жеткен абалыңа канааттануунун белгиси.

Жакшы сапаттарга үйрөнүү жана денеңди жалкоолугу үчүн жазалоо-абдан пайдалуу, анткени жалкоолук-дененин чирүүсү деп айтылган. Эгер денең сага баш ийбесе, байка, жамандыкка кириптер болуп жүрбө, себеби денең жалкоолуктан жана жыргап жашаганды сүйгөндөн улам сага баш ийбей жатат.

Асыресе, кыймыл-аракет биздин тулку-боюбуз үчүн табигый абал эмес, дене ар бир кыймылды өз каалоосу боюнча эмес, буйрукка жараша жасайт, анүчүн өзүң кааламайын жана буйрумайын сенин денең кандайдыр бир кыймылды жасайын дебейт. Ошон үчүн дененди мажбурлап өзүңө баш ийдир жана атайылап өз каалаганыңды жасаганга көндүр. Арийне, ким өз денесин башкара албаса, ал башка бирөөлөрдүн денесин да өзүнө баш ийдире албайт. Сен качан өз денеңди багындырсаң, насилнарктарды үйрөнүү аркылуу эки дүйнөнүн жакшылыгын тап. Анткени, эки дүйнөнүн жакшылыгы нарк-насилде, ал эми ар кандай жакшылыктын негизи илим менен билимдүүлүктө, өзгөчө, дилиңди башкара билүүдө жана топук кылуу менен ыймандуулукта, чынчылдыкта, Кудайга муюгандыкта, тазалыкта, чыдамкайлыкта жана уялчаактыкта.

Хадисте уялчаактык жөнүндө "уялчаактык ыйманга багыңкы" деп айтылса да, уялчаактык көбүн эсе адамдарга зыян алып келет. Уялчаактыктан улам өз иштериңде жаңылыштык кетирбөө үчүн жана өз ишканаларыңа зыян алып келбөө үчүн ашыкча уялчаак болбо. Көздөгөн максатыңа жетүү үчүн көп учурда уят-сыйды унутууга туура келет. Сабырсыздыктан, урушчаактыктан жана калп сүйлөгөндөн уял, а түз айткандан жана туура жасаган ишиңден уялбагың, анткени көптөгөн адамдар уялчаактыктын айынан өз максаттарына жетпей калышкан.

Уялчаактык ыймандын жемиши болгондой эле, жакырлык уялчаактыктын жемиши болгондуктан, уялчаактык качан керек жана уятсыздык качан керек экенин, ошондой эле жакшылыкка кантип жетүүнү билүүң зарыл, анткени айтылган эмеспи: уялчаактык бак-дөөлөттүн өбөлгөчүсү болсо уялчаактык-жамандыктын өбөлгөчүсү.

Нааманы адам деп санаба, жакшылыкты билбеген акылманды даанышман дебе, билимсиз астейдилди аскет деп эсептебе, наамалар менен, айрыкча, өзүн даанышман деп санаган жана наамалыгына канаат кылгандар менен алака кылба. Акылэстүүлөр менен гана катташ, анткени жакшылар менен катташуудан адамдар жакшы даңкка жетет. Сен эмне көрбөдүңбү, май кунжуттан сыгып алынса да кунжут майын фиалка же роза менен аралаштырсаң, майды роза же фиалка менен аралаштыргандан, же ал асылзат менен аралашкандан эле кунжут майынын өз аты калып, роза майы же фиалка майы деп аташпайт.

Жакшылар менен катташканың үчүн жана алардын сага кылган жакшылыктары үчүн алардан алкышыңды аяба жана алардын жакшылыктарын үнүтпө; ким сага муктаж болуп кайрылса, аларды түртпө, анткени түртүүдөн сенин жаныңдын кыйналганы көбөйүп, муктаждыгың өсөт. Адеп-ахлактуу жана адамгерчиликтүү болууга аракеттен, мактоого арзыбаган адепсиздиктен айрыл жана ысырапчыл болбо, себеби ысырапкорлуктун түшүмү-түйшүк, түйшүктүн түшүмү-жокчулук, а жокчулуктун түшүмү-кор болуу. Сени акылдуу адамдар мактагандай болсун, байка, наамалардын мактоосунан качкын, себеби кимди кара таман эл мактаса, аны менин угушумча, ак сөөктөр жек көрүшөт.

Икая

Афлотун¹⁰ бир күнү өзү жашаган шаардын бектери менен отурган экен. Бир киши келип, ага салам айтып, жанына отурат да көргөн билгендери жөнүндө сөз кыла баштайт жана ар сөзүн ортосунда мындай деп кошуп турат: "Оо, данышман, мен бүгүн баланчаны көрдүм, ал сен жөнүндө кеп салып, сени өзгөчө даңазалады жана мактады. Афлотун өтө улуу акылман жана эч качан ага тең келчү адам болбойт. Мен сага анын мактоо сөздөрүн айтып койгум келди".

Афлотун акылман бул сөздөрдү укканда башын ылдый салып, шолоктоп ыйлап кирет жана катуу кайгыга түшөт. Тиги адам сурады: "О, акылман, мен сени жаман сөз айтып таарынттымбы? Эмнеге кайгырып жатасың?" Афлотун акылман жооп берди: "Сен мени таарынткан жоксуң. О, кожо, бирок нааданга менин жасаган иштерим жагып, ал мактагандан артык жамандык болушу мүмкүнбү? Мен анын купулуна толуп, жаны ырахат алгандай жана мени мактагандай кандай акмактык кылганымды билбейм? Андай ишим үчүн өкүнмөкмүн. Мен али наама экениме кайгырып жатам, анткени наадандардын мактоосуна татыган адамдар өздөрү да наадан болушат".

Ушундай маанидеги дагы бир икая эсимде калыптыр.

Икая

Угушумча, Мухаммад-и-Закария ар-Рази өз окуучулары менен кайдадыр бир жакка бараткан болот. Жолдон аларга албарсты жолугат. Ал Мухаммад-и-Закариядан башка эч кимге карабайт жана анын жүзүнө тигиле карап туруп каткырып күлүп жиберет. Мухаммад ошол жерден артка бурулат да, үйүнө жетип, жапалак көкөмерен кайнаттырып жейт. Окуучулары сурашат: "О, аким, сен эмнеге бул кайнатманы ушу учурда жедиң?" Ал жооп берди: "Тиги бакшы күлгөн себептүү жедим. Ал эгер кара жини менен болсо, ал менин эч нерсемди көрмөк эмес жана менин үстүмдөн күлмөк эмес. Анткени "Ар бир чымчык кебетеси өзүнө окшош чымчык менен чогуу учат", деп айтышат эмеспи" деп жооп берген экен ар-Рази.

Кесе сүйлөгөнгө жана жеңил чырлашканга үйрөнбө, момун жана токтоо бол. Бирок, жушмак болсоң да, башкалардын сенин шириндигиңден жана жумшактыгыңдан пайдаланышып, сени жутуп койгондой болбо; бирок да сага салам айтып, кол бербегендей орой болбо. Элдин баары менен жакшы мамиледе бол, себеби ырыс-ынтымак жашасаң досуңду да, душманыңды да өз максатыңа жетүүдө пайдалансаң болот. Эч кимди жаман иштерге үйрөтпө, анткени жамандыкка үйрөтүүнүн жамандык жасагандан айрымасы жок. Эгер сени айыпсыз жерден кимдир бирөө таарынтса, аны таарынтканга аракет кылба, анткени жакшылыктын үйү - адамгерчиликтин көчөсүндө жайгашат жана адамгерчиликтин негизи - таарынтпоодон башталат деп айтылган.

¹⁰ Афлотун байыркы грек философу Платон.

Ошондой эле адамдарга жакшы мамиле кыл, себеби адамдар күзгүгө абай салып өздөрүн көрүшү абзел; эгерде жүзү жайнап турса, жүрүм-туруму да жүзүндөй жайдары болуш керек, анткени куниктик сулууга жарашпайт жана буудайдан арпа, арпадан буудай өспөйт. Бул мааниде менин төрт сап ырым бар:

*Тартуу кылып жамандыктын белегин,
Жакшылыкты элден алгыңн, келеби?
Тарт атыңды, табиятың башка экен,
Таруу сепкен талаа буудай береби?*

Күзгүгө карап, жүзүң куник экенин көрсөң да баары бир жакшы иштерди жасашын керек, анткени, сен жамандык жасачу болсоң, жамандык жамандыкка уланат, а эки жамандын бир болгону ашкан жамандык жана акмакчылык.

Дили таза, кеңеш уккан жана сыналган досторуңдун кеңештерин өзүң да тыңдап ук жана масилээтчилериң менен жүзмө жүз кеңеш, анткени сен алардын пайдасын дал бетме бет кездешүүдөн аласын жана мен айткан бул сөздөрдү окуп, билгениңден кийин өзүңдүн билимдүүлүгүң менен сыймыктанасың. Бирок, өз билимдүүлүгүңө жана асыл сапарттарыңа ашыкча ишенбе, мактанып да кетпе. Качан баарын үйрөнүп билгениңден кийин, өзүңдү наадан катарына кош, анткени өзүңдүн наамалыгыңдын аңдап-түшүнгөндөн кийин акылман болосун. Дагы мындай деп айтышат.

Икая

Угушумча, Хосровдун заманында Бузуржмихр¹¹ уазир кезинде Румдан"* элчи келет. Киср элчини тактыда отуруп кабыл алат. Перс падышаларынын салтына жараша элчиге ишеним парманын Бузуржмихр тапшырып, Киср уазирин элчиге ырасмий түрдө тааныштырыш керек эле. Ал элчинин көз алдында Бузуржмихрге: "О, баланча, сен дүйнөдө эмне болсо, анын баарын билесиң..." деп, анын "Ооба" деп жооп беришин каалайт. Бирок, Бузуржмихр: "Жок, өкүмдарим", деп жооп берет. Мындай жоопту күтпөгөн Хосров көңүлү чөгүп, румдукж¹² элчиден уялат.

Анткен менен суроону улантат: "Ким баарын билет?" Бузуржмихр жооп берет:

"Баарын бардык адамдар бириксе билет, бирок, биримдик али энеден туула элек."

Андыктан, уулум, өзүңдү өтө акылманмын дебегин, себеби, качан өзүңдүн наама экениңди түшүнгөнүңдө акылман болосуң, анткени ким өзүнүн наамалыгын билсе - ал өтө акылман.

Сократ өзүнүн улуулугуна карабай мындай деген: "Эгер менден кийинки улуу инсандар жана даанышмандар Сократ өзүн дүйнөнүн эң акылманы болууну көксөдү деп айтканынан коркпосом, мен өзүмдүн эч нерсе билбегенимди жана күчсүз экенимди мойнума алмакмын, бирок, бул мен тараптан улуулукка үмтулүү болгондуктан, антип айтуум мүмкүн эмес."

Абушүкүр Балхи¹³ бир бейтте өзүн даанышмандыгы үчүн мактайт. Ал бейтте мындай дейт:

¹¹ БузуржмихрБузургмихрдин арабча формасы. Уламыштардагы падышалардын идеалдуу кеңешчилеринин сапаттары менен сыпатталган атактуу уазир Сасанид Ануширван.

¹² Рум Византия

¹³ Балхи Абушүкүр Балхи (915-ж. туулган, өлгөн жылы белгисиз). Перс-тажик акыны. Мутакариб өлчөмүндө жазылган "Офаринаме" поэмасы менен таанылган. Андан

Менин билимим өзүмдүн наамалыгымды түшүнгөнгө жарады.

Ошон үчүн, менин уулум, билимдүүмүн деп, көппө жана өз жөндөмүн менен чече алган ишке кез келсең да, башкаларга өз билгениңди бербей тырышпагын. Кимде ким өзүнүкүн туура деп көшөрө берсе, дайыма анысына өкүнөт. Кенешкенди уят көрбө, акылман карылар жана ак дил досторуң менен кенешип түр. Алланын сүйгөнү Мухаммед, анын окутуучусу жана иштеринин колдоочусу теңдешсиз Кудайдын өзү болгонуна, ошондой эле акылмандыгына жана пайгамбарлык касиетине карабай, [Кудай] өз макулдугун бербеген жана мындай деген: "Иштериңде аны менен кеңеш" жана "О, Мухаммед, мына бул шайлангандар жана өз досторуң менен кеңеш, анткени, ой-максат силерден, ал эми жүзөгө ашыруу менден, [сенин] эгеңден".

Билип ал, эки адамдын пикири-бир адамдын пикири эмес, анткени бир көз менен эки көз көргөндү көрүп болбойт. Непада дарыгер ооруп калып, оорусу өтүшүп кеткен жана оор болсо, өзүн өзү дарылабаганын сен эмне көрбөдүңбү?

Ал өтө акылман дарыгер болсо да, башка дарыгерди чакырып, дартын сурап билген соң өзүн дарылайт.

Сенин жакыныңдын бүткөрө турган жумушу болуп, ал сенин душманың жана баарын сенден кызганган адам болсо да, тирүү кезиңде анын ишин бүткөрүү үчүн жаныңды аябай эмгектен жана акчаңды аяба. Ага жардамчылар жетиштүү болсо да, сенин көмөктөшкөнү келгениң, анын сага болгон сүйүүсүн арттырат жана ал душман болсо, балким доско айланат.

Сага салам айтып келген сөзмөр жана сөзгө чебер адамдарды сыйла, алар сага салам айтканга куштар болуусу үчүн мээрман бол. Эң бечара деп, ал өтө билимдүү болсо да, ага эч ким салам айтып барбаган адамды бил. Эгерде аалым адам көп сөздүү болсо, анын аалымдыгы илимдүүлүккө окшобойт жана сөзүндө маңызы болбойт. Ошентип, сөздү сүйлөөнүн шартын жана анын жайын билгин. Сени Алла өзү колдосун.

ЧЕЧЕНДИКТИ ӨРКҮНДӨТҮҮГӨ УМТУЛУУ ЖӨНҮНДӨ

О, уулум, адамдар чебер сөздүү жана кооз сүйлөй билүүсү, тажаал адамдардан сөздү коргоосу зарурарт. Бирок, сен уулум, чындыкты сүйлө, калпычы болбогун жана чынчылдыгын менен тааныл, непада адамдарга сенден жалган сөздү угууга туура келсе, аны үгүп ишенгендей болушсун. Эмне жөнүндө сүйлөсөң да чын сүйлөгүн, калпка окшош чындыкты сүйлөбө, асыресе, чындыкка окшош калп, калпка окшош чындыктан жакшы, анткени андай калпка ишенишет да, а чындыкка ишенишпейт. Ошондуктан, менин эмир Бу-с-Сувар Газу Шапур ибн Фазл¹⁴, Алла өзү алкасын, менен болгон окуямды кайталабас үчүн, уккулуксуз чындыкты сүйлөгөндөн этият бол.

Икая

Уулум, билгин, эмир Бу-с-Сувардын доорунда, мен ажыга барып келген жылы, Гянжга казатка аттандым. Мен Индияга казатка көп барганымдан улам Румга каршы казатты да жүзөгө ашырууну кааладым. Эмир Бу-с-Сувар кайбар, акылман, сөзгө уста,

башка да хасаж жана хафиф өлчөмүндө үч поэма жазган. Түрүмүш жана сүйүү, тагдыр, илим жана таалим-тарбия жөнүндө ырларды жазган. Көптөгөн бейттери арабчага которулган.

14 Бу-с-Сувар (же Абу-л-Асовар) Шавур (же Шапур) ибн Фазл Арранды жана Арменияны 951-1199-жж. башкарган шедадиддер династиясынан чыккан 8-чи уазир.

илимпоз, кыраакы жана ыймандуу падышалар сыяктуу динге жан дили менен берилген улуу падыша эле. Ал тамашалашпай, дайыма оор басырык жүрчү.

Эмир алгач мени көргөндө өтө урматтап мамиле кылды, узак маектешип, түрдүү кепти козгоду, мен анын сөзүн угуп, суроолоруна жооп бердим. Менин сөздөрүм анын купулуна толуп, ал мени аябай сыйлаган соң кетүүгө уруксат берди. Ал мага өтө мээрман мамиле жасагандыктан, жүрөгүм жибип, Гянжда бир нече жыл туруп калдым. Эмир дасторкон жана шарап үстүндө уюштурган жоролорго үзбөй катышып түрдүм, ал мага ар кандай суроолорду салып, байыркы дүйнөнүн падышалары жөнүндө айтып берүүнү сурачу. Бир ирет маегибиз биздин дубанга арналып, түрдүү өлкөлөрдүн жапайы көрүнүштөрү жөнүндө узак кеп кылдык. Мен ошондо мына бул сыйкырдуу кубулуш жөнүндө айтып бердим: "Гургандын куймасындагы тоонун этегинде бир кыштактын чет жакасында булак бар. Ошол кыштактын аялдары ошол булактан суу алганга демейде чогулуп алып барышат. Ар бир аял кумурачан барат жана булактан суу алгандан кийин, кумураларын төбөсүнө коюп алышып, үйлөрүнө кайтышат. Кумурасы жок бир аял алардын алдына түшүп алып, жолду кылдат карап жүрөт, анткени ал жерлерде жашыл курт болот. Аял кокус жанагы куртту көрсө, шериктери аны тепсеп албас үчүн жолдон алыс ыргытат. Эгер кимдир бирөө куртту басып алса, ошол замат бардык кумуралардагы суу сасып калат дагы алар сууларын төгүп салышат. Кайра булакка барып, кумураларын жууп, жаңыдан суу алышат".

Мен бул окуяны айтып бергенден кийин эмир Абу-с-Сувар кабагын салып, башын чайкады, бир нече күн мага мурдагыдай жакшы мамиле жасабай калды. Анын себебин мага Пирузан айтты: "Эмир сен тууралуу даттанып, баланча өзү калыбет эле адам, мага эмне жаш балдарга айтчу сөздөрдү айтты; ал эмне үчүн мендей адамга калп сүйлөйт?"

Ошол замат Гянжиден Гурганга чабарман жөнөттүм дагы жанагы кыштак өз ордунда турат, ырас эле кыштактын чет жагында мен айткандай курт бар экенин кадий, раис, хатиб жана башка ишенимдүү адамдар, уламалар менен Гургандын бектери тастыктаган күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн алып келүүнү буйрудум. Баарын бүткөрүп, төрт айдан кийин сөзүмдү ырастаган тастыктаманы эмир Бу-с-Сувардын алдына койдум. Ал тастыктаманы алып окуду да күлүп айтты: "Сендей адам, өзгөчө, менин алдымда калп сүйлөбөсүн мен өзүм да билем. Бирок, сенин сөзүңө адамдар ишенүүсү үчүн төрт ай коротуп, далил жана эки жүз ишенимдүү адамдын тастыктамасын чогултууну талап кылган чындыкты айтып эмне зарыл?"

Билгин, сөз төрт түрдүү болот: билип кереги жок жана бирок айтпачу; билгенге зарыл жана айтылчу; айтылчу, бирок билип кереги жок жана билгенге зарыл, лекин айтылбачу.

Ыйманга зыян алып келчү сөздөрдү айтуунун да билүүнүн да зарылы жок. Теңдешсиз улуу Кудайдын китебинде, пайгамбар алей салам жөнүндөгү кабарларда, аалымдардын жана уламалардын китептеринде бар сөздөрдү айтып, бирок билбесе болот. Анткени, бул сөздөрдү талкуулоо-тууроо, алардагы карама каршылыктарды жана татаалдыктарды тийиштүү деңгээлде терең билбөө-ачылыштын бир түрү сыяктуу болуп калат. Андыктан, кимдир бирөө сөздөрдү терең түшүндүрүүгө жүрөгү менен берилсе, теңдешсиз Кудай алдында жооп берет.

Билүүгө жана сүйлөөгө зарыл сөздөр-диндин жана дүйнөнүн жыргалчылыгына байланыштуу жана эки дүйнө үчүн пайдалуу болот. Ал сөздөрдү айтуудан жана угуудан сүйлөп жаткан адамга да, угуучуга да пайда.

Билип, бирок айтпачу сөз-бул сага кайсы бир бектин же досундун кемчилигин билген сыяктуу болот; сен ой жүгүртүү аркылуу же күнүмдүк тириликке салыштырып

байкасаң, сага анын кемчилиги шариятка ылайыксыздай көрүнөт. Андай сөздү айтчу болсоң, же береги бектин каарына каласың, же досуңа зыяны тиет, же томаяктар козголоң чыгарып, сага коркунуч жаралат. Анүчүн мындай сөздөрдү билип, бирок айтпашың керек.

Бирок, бул мен айткан төрт түрдүү сөздүн мыктысын билүү да, айтуу да керек. Бул төрт түрдүү сөздүн ар биринин эки жагы бар: бири адеми, бири серт. Эл алдында сүйлөнчү сөздөрдү мүмкүн болушунча жакшылап айт, уккулуктуу болсун жана адамдар өздөрүнүн ар-намысын түшүнүсүн, анткени улуу жана акылман адамдарды сөзүнөн билет, асыресе, адамдар сөзүнүн далдасына бекинет. Ыймандуулардын баштоочусу Али (Алланын кулагы сүйүнсүн) айткандай: "Эркек анын тилинин астында жашынып жатат". Кээ бир сөздөрдү укканда дилиң жаңыланат, ошол эле сөздөрдү дилиң булгангандай кылып, кыраатын өзгөртүп айтуу мүмкүн.

ИКАЯ

Менин угушумча, Харун-ар Рашид түш көрөт, түшүндө оозундагы бардык тиши күбүлүп калат. Эртеси ал түш жоругучту чакыртып: "Бул түштүн мааниси эмне?" деп сурайт. Түш жоругуч: "Ыймандуулардын адыйынын өмүрү узарсын! Бардык туугандарың сенден мурда өлөт, ошентип эч кимиң калбайт" дейт. Харун ар-Рашид айтат: "Бул түш жоругучка жүз палак үргүлө. Ал эмнеге мындай ачуу сөздү бетиме түз айтты? Эгерде менин бардык туугандарым менден мурда өлсө, анда мен киммин?" Ал башка түш жоругучту чакыртып алып, баягы көргөн түшүн айтып берди. Түш жоругуч айтты: "Ыймандуулардын адыйы көргөн түш ыймандуулардын адыйы өз туугандарынан узагыраак жашайт дегенди билдирет". Харун ар-Рашид айтты: "Акылдын айтканы бир". Бул түш жоруу мурунку түш жоруудан айырмаланбады, бирок ал айтылышы боюнча мурдакыдан алда канча айырмаланып турат. Ал экинчи түш жоругучту жүз динар менен сыйлады.

"...сөздүн арт жагын жана бет жагын абайлоо керек; эмне гана айтпа, чечен жана сөздүн маанисин билүү үчүн сөзүңдү өтө кынаптап айт. Эгерде айтып жаткан сөзүңдү өзүң түшүнбөсөң, сен тотукуш сыяктуу болосуң: ал сүйлөгөнү менен, айтып жаткан сөзүн түшүнбөйт. Чечен жана сөздү баалай билген адам эмне айтса да анын акылман адамдардан экени ошол замат айкын билинип турат. Эгер андай болбосо, аны адам эмес, мал деп бил.

Сөздү баалай бил, анткени ал көктөн түштү. Айтчу жерде ар бир билген сөзүңдү аяба, акылмандыкты күчкө салбаш үчүн орду жок сөздү айтпа. Эмне гана айтпа, жалаң чындыкты айт, маанисиз сүйлөгөндөн сактан. Бардык дооматта далилди кичүү, дооматты чоң деп баала. Билбеген илимиң менен мактанба жана аны менен жан багам деп ойлобо, анткени, алешем илимиң жана минбардан туруп, көздөгөн максатыңа жетпейсиң; өзүң билген илимде ийгиликке жетесиң; билбеген ишинде эч нерсеге жете албайсың.

ИКАЯ

Угушума караганда, Хосровдун доорунда Бузуржмихрге бир аял келип, эмненидир сурайт. Башка бир ишке кыжаалат болуп жаткан Бузуржмихр: "О, аял, сен сураган нерсени мен билбеймин" деди. Аял таң кала: "Сен эгер муну билбесең, анда эмнеге биздин өкүмдардын жакшылыктарын пайдаланып жүрөсүң?" деди. Бузуржмихр болсо: "Падыша мага бир нерсе берсе да билгеним үчүн берет, а билбегеним үчүн эч нерсе бербейт. Эгер мага ишенбесең, жүр, падышага барып, өзүнөн сурайлычы: мен билбеген нерсе үчүн ал мага бир нерсе береби же жокпу," деп жооп берди.

Бирок, сен ар бир иштин ченин бил жана аша кеткендикти зыян деп эсепте. Ар кандай иште анын ортосун кармай бил, анткени шариаттын эгеси айткан: "Ар бир иштин жакшысы - анын ортоңкусу".

Сөздө жана жумуш бүткөргөндө шашпастай жайбаракат бол. Сени алаңгазарлык жана шашмалык үчүн урушкандан көрө шашпады деп урушса, мен кубанар элем.

Жамандык менен жакшылыкта сага тиешеси жок сырды билгенге кызыкпа, сырыңды өзүңдөн башка эч кимге айтпа. Сөздүн ич капталы жакшы болсо, анын сырт капталы серт экен деп шектенишет, себеби жамандыкта адамдар көбүн эсе бири биринен шек санашат. Ар бир иште сөздү, камылганы жана жагдайды каражат менен өлчө; эмнени айтпа, сенин сөзүн чын экенин тастыктап тургандай кылып айт.

Ширин сөздүү адамдардын арасында ишенимдүү адам деп саналсаң да, жабыр тарткың келбесе, эч бир ишке күбө болбо. Эгер күбө болуп калсаң, көрсөтмө берип жатканда кылдат бол: кимдир бирөөгө тартпа.

Айтылган ар бир сөздү тыңда, бирок, аны аткарганга шашпа. Эмне сүйлөсөң да таразалап сүйлөгүн жана айткан сөзүңө өкүнбөс үчүн сүйлөгөндөн мурда эмне айтарыңды жакшылап ойлонгун, анткени кыраакылык ишмердүүлүктүн экинчи бети.

Сенин алдыңда атак даңктын дарбазасы жабылбас үчүн, сөздүн пайдалуу жагын качырбас үчүн жакшы сөздү, сага пайдалуубу же жокпу, зерикпестен ук. Сөзүң суук болбосун, анткени суук сөз уу өсүп чыкчу данга окшош болот. Акылман болсоң да, насыл нарктын дарбазасы сага ачылсын үчүн өзүңдү түркөй деп сана. Эч кандай сөздү бузба жана токтотпо, сага адегенде сөздүн кемчилиги менен артыкчылыгы дайын болсун. Сенин сөзүңдү далил жана негиз үчүн талап кылгандан башка учурда акылмандыктын чегинен чыкпоо жана угармандарды зериктирбөө үчүн бектер менен бектердей, букара эл менен букарадай сүйлөш. Кайсы бир жерде сөзүңдү далилдеп берүүңдү талап кылышса, алардын арасынан аман соо кутулуу үчүн, алар каалагандай сүйлө.

Сөзгө ашыкча чебер болсоң да, сөз ортосунда жаза тайып албас үчүн, чеберчилигиңди мүмкүн болушунча азыраак көрсөт. Көптү билип, аз сүйлөгөнгө үйрөн жана аз билип, көп сүйлөгөнгө көнбө, анткени оозго бекем болуу коопсуз болуу, көп сөздүүлүк-акылы жоктук деп айтылган эмеспи. Эл көп сөздүү адамды акылдуу болсо да акылсыз деп санайт, а акылсыз адам үн чыгарбаса да, аны акылдуу болгондуктан сүйлөбөй жатат деп эсептешет. Сен өтө пакиза жана ыймандуу болсоң да, өзүңдү мактаба, анткени сенин өзүңдү өзүң жактап сүйлөгөнүңдү эч ким укпайт, анүчүн өзүңдү өзүң эмес, сени башка адамдар мактагандай бол. Көптү билсең да сөзүң сага зыян келтирип, зангандык береги алиддин¹⁵ кейпин кийбөө үчүн керектүү сөздү гана сүйлө.

ИКАЯ

Менин угушумча, Сахибдин заманында Занганда имам Шафийдин сахабаларынан болгон урматтуу карыя болуптур, Алла ага ырайым кылсын. Ал муфтий, диниятчы жана Зангандын закат чогултуучусу экен. Бир муфтий жана динаятчы бозулан алид да болот. Ал Зангандын раисинин уулу экен. Бул экөө дайыма минбардан бири биринин абийирин ачып, сындап жүрүшөт.

Алид бозулан бир ирет минбардан береги чалды кайридин деп шылдыңдайт. Бул окуя тууралуу шейхке кабарлашат. Шейх да минбарда туруп жанагы бозулан алидди арам сийдик деп маскаралайт. Алид бу сөздү угуп, аябай капа болот жана Рей шаарына

¹⁵ алид Алиге табынган шиит.

барып, Сахибге жанагы чалдын үстүнөн даттанат: "Сенин заманыңда пайгамбардын урпагын кимдир бирөөнүн арам сийдик деп атаганы жарабайт", - дейт ыйлап.

Сахиб карыяга каары келет жана аны Рейге алдырып келгенге чабарманды чаптырып, өзү муфтийлер жана сейиддер менен чогуу арызды карай башташат. Карыяны алып келишкенде, Сахиб ага кайрылат: "Шейх, сен шафийдин имамдарынын бирисин, Алла ага мээрим кылсын, өзүң илимдүү адамсың, жашаарыңды жашап, азыр эми бир бутуң көрдө турат. Сенин пайгамбардын урпагын арам сийдик дегениң жарайбы? Эми айткан сөзүңдү далилдеп бер. Антпейт экенсиң, мен сени шариаттын канонуна ылайык катуу жазалайм. Бул адамдарга үлгү болсун, эч ким мындай таалим тарбиясыздыкка экинчи барбасын".

Карыя айтты: "Менин сөзүмдүн тууралыгы ушул алиддин өзү, ага каршы анын өзүнөн артык күбөнүн кереги жок. Менин сөзүм боюнча, ал ак никеден туулган жана таза, а анын сөзү боюнча-арамсийдик". Сахиб сурады: "Кантип далилдейсиң?" Карыя жооп берди: "Анын атасы менен апасына никени мен кыйганымды бүтүн Занган эли билет. Ал минбардан туруп, мени капыр деп мазактады. Эгер ал бул сөзүн ишенип айткан болсо, кайрыдин кыйган нике жараксыз, андай болгондо, ал өз сөзү менен арамсийдик экенин ырастайт. Эгер бу сөздү ишенбей айткан болсо, ал-калпычы жана жазаланыш керек". Андан соң карыя: "Эмне болгондо да ал же калпычы же арамсийдик. Пайгамбардын урпагы калпычы болушу мүмкүн эмес. Эми аны кандай кааласаңар ошондой атагыла!" - деп кошумчалады.

Алид аябай уялып, эмне жооп айтаарын биле албады. Ал бул сөзүн ойлонбой айткандыктан өз башына балээ болду.

Ошон үчүн, уулум, чечен бол, бирок тантык болбо, асыресе, тантыктык-ошол эле кемакылдык. Ким менен сүйлөшпө, ал сенин сөзүңдүн кардарыбы же жокпу, байкагын. Эгер ал сенин сөзүңдү жан дили менен сатып алып жатканын байкасаң, сөзүңдү сат, а жок, - сөзүңдү токтот да, ал сенин кардарыңа айлануусу үчүн анын кулк-мүнөзүнө ылайыктуу сөздөрдү сүйлө.

Бирок, көпчүлүккө адамгерчиликтүү мамиле кыл, анткени эл-башка, адам-башка. Ким кайдыгерликтин уйкусунан ойгонсо, ал эл менен мен айткандай жашайт.

Мүмкүндүгүң бар кезде уккандан тажаба, анткени адамдардын сөзгө жөндөмдүүлүгү сөздү угуудан жакшырат. Мунун далили буки, наристени апасынан ажыратып, кемерде эне сүтү менен бакса жана тарбияласа, бирок ал не апасы, не бакма энеси аны менен сүйлөшпөсө, аны эч ким эркелетпесе жана ал эч кимдин сөзүн укпаса, анда ал дудук болуп чоңойот. А келгенде сөздү. угуп үйрөнөт, тили чыгат.

Дагы бир далил: ким энеден дүлөй төрөлсө, ал дудук болот. Сен дудуктардын кулагы дүлөй экенин байкабадыңбы? Ан үчүн сөздү, айрыкча, падышалардын жана акылмандардын накыл сөздөрүн тыңша, эсиңе тут жана кабыл ал. Айтат эмеспи: акылмандар менен падышалардын кеп-кеңештерин угуу акыл эстин көзүн өткүр кылат, анткени сурма менен тутия¹⁶ көздүн акыл эси үчүн акылмандык. Ошон үчүн мен айткандын баарын жүрөгүңдүн кулагы менен уккун жана ишен.

Баса, перс падышаларынын падышасы Нушинраван Адилетчил айтып кеткен акактай сөздөрдүн бир нечеси эсиме түштү. Аларды сени окусун, билсин, эсине тутсун жана жашоосунда колдонсун деп бул китепке кыстара кеттим. Нушинраван падышанын сөздөрүнө жана кеңештерине ылайык жашоо биз үчүн зарурат, анткени биз ошол падышанын тегиненбиз.

¹⁶ тутия көз оорууганда колдонулчу дары.

Билгин, оболку халифтер жөнүндөгү маалыматтардан халиф Мамун¹⁷, Алла ага ырайым кылсын, Нушинравандын күмбөзүнө барганын окуганмын. Ал Нушинравандын дахмасы¹⁸ турган жайдагы чириген тактыдан анын сөөгүнүн күлгө айланган калдыктарын тапкан.

Дахманын дубалында пехлеви тилинде бир нече сөз алтын менен жазылган экен. Мамун котормочуларды чакырууну буйруйт. Алар жазууларды окуп, арабчага которушат жана сөздүн арабча котормосу арабдар арасында белгилүү болот. Анда адегенде айтылыптыр: "Мен тирүү кезимде, Кудайдын бардык пенделери менин адилеттүүлүгүмдүн жакшылыгын көрүштү, менин жароокерлигимдин пайдасын көрбөй эч ким мага келген жок. Эми дарманым тайган мезгилде, бул сөздөрдү кимдир бирөө качандыр бир кезде мага таат кылганы келип, бул сөздөрдү окуп билет. Ошондо ал менин ырыскымдан тең бөлүшөт жана бул сөздөр ал адамдын жасаган эмгегине сыйлык болот деп дубалга жазгандан башка айла таппадым".

Бул сөздөрдү Нушинраван Адилетчил жазып калтырган экен, Алла өзү колдосун.

¹⁷ Мамун аббасиддер династиясындагы 7-халиф (813-833-жылдары башкарган). Харун ар-Рашиддин уулу.

¹⁸ дахма зороастрийлердин салты боюнча көмүүгө жана өрттөөгө мүмкүн болбогон жасаттар коюлчу атайын имарат. Айры куйруктар дахмада ачык жаткан жасатты жеп, сөөк гана калган. Кээде мүрзө, мавзолей же сагана маанисинде да колдонулат.

НУРВИНШАХ АДИЛЕТЧИЛДИН КЕҢЕШ-КЕПТЕРИН ЭСКЕРТҮҮ

Ал адегенде айтты: "Күн жана түн келип-кетип жатканда, жазмыштын өзгөрүп турганына таң калба".

Жана айтты: "Адамдар эмне үчүн бир ирет жаңылганына кайра-кайра өкүнүшөт".

Жана айтты: "Падыша менен тааныш неме эмне үчүн тынч уктайт?"

Жана айтты: "Эмне үчүн жашоосу эркине ылайык болбой калган адам өзүн тирүү деп эсептейт?"

Жана айтты: "Айыбың жок туруп сен жөнүндө жаман айткан адамды анын сөзүн жеткирген адамдан тезирээк кечир."

Жана айтты: "Өзүнө жөнөтүлгөн көңүл айтууларды угуп жаткан адам сөздү пайдасыз уккан адамдай зерикпейт."

Жана айтты: "Чоң чыгымга кириптер болгон адамга караганда көзүн окустатып алганды зор зыян тартты деп бил".

Жана айтты: "Кекиртегинин күлү болгон адамдан көрө бир колдон экинчи колго сатылып жүргөн күлдү эркинирээк деп бил."

Жана айтты: "Адам канчалык билимдүү болгону менен кудай ага акыл бербесе, анын билиминин пайдасынан зыяны чоң".

Жана айтты: "Кимди мезгил окутпаса, аны окутам деп убара болбогула. Андай аракетин пайда бербейт".

Жана айтты: "Нааданды наадандыктан сактагандан көрө анын өзүнөн сактанган жеңил".

Жана айтты: "Эгер адамдар сен жөнүндө жакшы сөз айтышың кааласаң, өзүң башкалар жөнүндө жакшы сүйлө".

Жана айтты: "Адамдарга деген эмгегиң пайдасыз жоголбосу үчүн, адамдардын сага деген эмгектери пайдасыз жоголбосун".

Жана айтты: "Досторум аз болбосун десең, кастык кылба".

Жана айтты: "Ашыкча кайгыргың келбесе, дүнүйөң тар болбосун".

Жана айтты: "Таарынычтан качам десең, баспаган нерсени күчтөп бастырам деп мажбурлаба".

Жана айтты: "Жеңил жашоону кааласаң, өзүңдү иштегенге үйрөт".

Жана айтты: "Сени акылсыз деп айтпасын десең, табылбас нерсени издебе".

Жана айтты: "Алданууну каалабасаң, бүтпөгөн ишти бүттү деп айтпа".

Жана айтты: "Сенин сырыңды башкалар ачпасын десең, башкалардын сырын өзүң ачпа".

Жана айтты: "Артыңдан бирөөлөр күлбөсүн десең, кол алдындагыларга мээрман бол".

Жана айтты: "Узакка чейин өкүттө жүрбөс үчүн, жүрөгүң эмне каалаганын жасай бербе".

Жана айтты: "Акылман болууну каласаң, жүзүңдү башка бирөөнүн күзгүсүнөн карап көр".

Жана айтты: "Коркуп жүрүүдөн качсаң, жамандык жасаба".

Жана айтты: "Башкалар сени эмгегиңе жараша баалаганын кааласаң, өзүң да башка адамдарды баалай бил".

Жана айтты: "Жүрөгүң сөзүңдү коштой жүрүүсүн кааласаң, айткан сөзүңдү аткара бил".

Жана айтты: "Адамдар сени колдосун десең, акылдуу адамга сырыңды айтпа".

Жана айтты: "Элден сыйлуу болууну кааласаң, өзүң меймандос бол".

Жана айтты: "Адамдарды маскаралаганды баатырдык көргөн немени, сен эмнеге адамзаттын душманы деп айтпайсың?"

Жана айтты: "Сенин досторуң менен касташкан адамды сен эмнеге досум дейсиң?"

Жана айтты: "Талантсыз адамдар менен достошпо, таланты жок адамдар не дос, не душман болгонго жарашпайт".

Жана айтты: "Өзүн илимдүү деген наадандан сактан".

Жана айтты: "Адилеттүү бийге (сотко) муктаж болгончо, өзүң адилеттүү бол".

Жана айтты: "Чындык ачуу болсо да угуш керек".

Жана айтты: "Душманың билбесин десең, сырыңды досуңа айтпа".

Жана айтты: "Майда нерсеге көңүл бурба жана чоң сүйлөбө".

Жана айтты: "Абийирин жоготкон адамды тирүү деп санаба".

Жана айтты: "Мээнет кылбай бай болууну кааласаң, азга канаат кыл (көптү талап кылба)".

Жана айтты: "Чыгаша болуп саткандан көрө, пайдасы жок нерсени сатып алба».

Жана айтты: "Өзүңө тең адамдын жардамына зар болгончо өлгөн артык".

Жана айтты: "Кайыр сурап тойо жеген нандан көрө ачкадан өлгөн артык".

Жана айтты: "Кандайдыр бир бүтүм чыгаргың келгенде, ишенимсиз адамга таянба, ишенимдүү адамды эсиңден чыгарба".

Жана айтты: "Өзүңдөн пас адамдын жардамына муктаж болуу-чоң балээге кабылуу, бакадан башкалка сураганча, сууга чөгүп өлгөн жакшы".

Жана айтты: "Бул жашоого канаат кылган жоош-момун бузуку, текеберденип о дүйнөгө жол издеген динзар адамдан жакшы".

Жана айтты: "Чоң кызматка жетип алып, мурдакы адатына салып, инсанга жийиркене мамиле кылган адамдардан акылсыз эч ким жок».

Жана айтты: "Билбегениңди бербей көшөрүп, кийин калпычы болуп уятың кеткенден жаман эмне бар?!".

Жана айтты: "Табылган буюмду табылбаган буюм катары берип алданган адамдан артык бечара барбы".

Жана айтты: "Бирөө сага муктаж болуп турса, анын ишин бүткөрө алса да аны жасабаган адамдан өткөн наадан болобу".

Жана айтты: "Эгерде адилеттүү болом десең, кол астыңдагылардын жакшы жашоосу үчүн колдон келгениңдин баарын жасаганга тырышкын."

Жана айтты: "Эгер айкөл болууну кааласаң, ачкөздүктөн кач жана зыкымдыкка жүрөгүңдөн орун бербө."

Жана айтты: "Карапайым адамдардын каргышына калбас үчүн алардын эмгегин мактай бил."

Жана айтты: "Бардык элдин сүймөнчүгү болуп, эч кимге жек көрүндү болгуң келбесе, башкалар каалагандай сүйлө."

Жана айтты: "Баарынан мыкты болуп, бардык элдин алкышына татыктуу болгуң келсе, өзүңө каалабаган нерсени башкаларга каалаба."

Жана айтты: "Элдин мыктысы болгуң келсе, элден эч нерсеңди аянба."

Жана айтты: "Тилиң узун болсун десең, колуң кыска болсун."

Мунун баары Нушраван Адилеттүүнүн кеп-кеңеши. Уулум, бул насыят сөздөрдү жек көрбөй оку. Анткени, бул сөздөрдөн акылмандын да, падышанын да ажайып касиети сезилип турат жана бул кеп-кеңештер акылмандын да, падышанын да сөзү. Анын маанисин жаш кезиңде түшүнүп, жаттап ал. Картайганда насыят сөздөргө кулак

салбайсың, себеби карыялар турмуштун жаштар билбеген сырын билишет. Алла өзү туура жолго жетелейт.

КАРЫЛЫКТЫН ЖАНА ЖАШТЫКТЫН КҮН ТАРТИБИ ЖӨНҮНДӨ

Ээ уулум, сен жаш болсоң да, карыядай кексе бол! Мен сага бозуландай иш жасаба, токтоо жигит бол жана бозоруп жылдызы өчкөн жаштарга кошулба деп айтуудамын. Жаш жигиттин кабелтең жана шамдагай болгону жакшы. Аристотель даанышман айткандай, жаштык акылсыздыктын кайсы бир түрү. Шайкелең жаштарга кошулба, себеби шайдоот жүргөндөн жамандык болбойт, эси жоктук жамандыкка кириптер кылат. Жаштыгыңдан болушунча пайдалан, картайганда андай мүмкүндүк болбойт.

Береги карыя айткан: Мен өзүмдү карыдай алып жүрсөм, сүлүүлөр мени чанып калышат. Эми карыгандан кийин мен аларды каалабайм.

О, Кудайым, жер тандабай кездимби,
Жете турган жер чегине жеттимби?

Кейиш менен таң атырып олтурам,
Кереги жок буюмундай эч кимдин.

Сен жаш болсоң да, кудурети теңдешсиз Кудайды эч качан эсиңден чыгарба жана өзүңдү өлүмдөн алысмын деп эсептебе, анткени өлүм карылыкка да жаштыкка да көз каранды эмес. Асжади¹⁹ айткан:

Эгер өлүм макул болсо, башты ийип,
Карыялар кайып болуп кетишип,
Жайнап-күлүп жашай бермек жаш жигит.

Бил, ким төрөлсө, ал сөзсүз өлөт. Мен мына бул икаяни уккам.

Икая

Бир шаарда кийим тигүүчү болуптур. Анын үйү шаардын дарбазасына өтө жакын турганы менен көрүстөнгө катарлаш болот. Ал түркүккө мык кагып, чопо кумура илет да, шаардан көрүстөнгө жасат алып өтүлгөн сайын ага бирден таш салып койгонду адат кылып алат. Ай сайын кумурадагы таштарды эсептеп, канча адам жайга коюлганын тактагандан кийин, кумураны бошотуп, кайрадан таш салып, санагын уланта берет. Мезгили жетип ал өзү да көз жумат. Бир күнү тигүүчүнүн өлгөнүнөн кабары жок бир адам келет. Ал чебердин үйүнүн эшиги жабык турганын көрүп: "Бу кийим тиккич жок экен, кайда кеткенин билбейсизби?" деп сурайт. Коңшусу: "Кийим тиккич да кумурага түштү", деп жооп берет.

О уулум, бирок сен эстүү болгун жана жаштыкка мас болбо. Топук кылганыңда жана эсиреп жүргөнүңдө же кандай гана абалда болбогун, жанагы кийим тигүүчү кейпи күнөөнүн жүгүн көтөрө албай кумурага капылет түшүп калбас үчүн теңдешсиз улук Кудайдага тобо дегин, андан кечирим сураганды унутпа жана өлүмдөн корк.

Жалаң жаштар менен жүрбөстөн улуулар менен да баарлаш, өзүң теңдүүлөр жана өзүңдөн улуулар менен маектешип, түрдүү жаштагы адамдардан жолдош күт. Жигит бозулан кезинде татыксыз иш жасамак болсо, карыя адам ага жол бербейт, анткени кексе карыялар жаштар билбегенди билишет.

¹⁹ Асжади Абуназар Абдулазиз ибн Мансур Мервези (туулган жылы белгисиз, 1041-ж. өлгөн) перс-тажик акыны. Унсури жана Фаррухи сыяктуу бирөөлөрдү ашкере мактаган, көркөмдүк сапаты мыкты касыддарды жазган. анын Султан Махмуддун Индияга жасаган жортуулгун даңктаган «Сомнат» касыдасын туурап, кийинки кылымдарда көптөгөн касыдалар жазылган.

Карыялар жаштыкка суктанышкандыктан жаштарда карыялардын сыртынан мыскылдап-күлмөй кемчиликтери бар. Ушул себептүү жаштар текеберденип карыларга сый-урмат көрсөтпөй коюшпасын, анткени карылар жаштыкка суктанышкан сыяктуу эле учуру келгенде жаштар да сөзсүз карылыкка суктанышат.

Карыя өз каалаганына жетти жана карылыктын мөмөсүн татты, а жаш жигитке кыйын: ал балким карыя курагына жетет, жетпеши да ыктымал. Жакшылап байкасаң, эки курак тең бир бирине ыраазы экенин көрөсүң.

Жаш жигит өзүн бардык адамдардан билимдүүмүн деп санаса дагы сен андай болбогун: улууларды сыйла, аларга ашыкча сөз айтпа; улууга каяша сүйлөсөң, ал үчүн жооп берип каласын.

Икая

Жашы жүзгө чыккан бир абышка болгонун укканмын. Ал эки бүктөлүп, таягына артылып баратса, бир жаш жигит мыскылдап: "Эй, шейх, колуңдагы жааны канчага сатып алдың? Мен да сатып алайын", дейт. Абышка: "Эгер өлбөй күтө турсаң, аны сага бекер эле белек кылышат", деп жооп берет.

Сен абройлуу жана ишбилги болсоң да, өзүңдөн улуу көөдөк адамдарга жакындаба. Анткени акыл-эстүү жаштардын чөйрөсү көөдөк карылардын коомунан жакшы.

Жаш кезиңде жаштай болгун, улгайганда өзүңдү карыядай алып жүр. Бул жөнүндө менин мобу дубейтимди ук:

Мен айттым: Үйдү бекит, айың сөздөн арылдыр,
Жанымда олтур, жүрөгүмдү багындыр.

Сүлүү айтты: Карартам деп, боеп бүүрүл чачыңды, Кара күчкө кыйналасың неге сен,
Картайганда жаш көргөзүп затыңды?

Карыя адамга өзүн жаш жигиттей алып жүрүү жарашпаган сыяктуу эле жаштарга да карыядай каада күтүү жарашпайт. Карыганда жаштай чыйрак көрүнөм десең, качып баратып сурнай тарткан неме сыңары болсуң. Мен "Зухдият" деген чыгармамда айтканмын:

Улгайганда жаш болом деп кулпунган,
Убарадыр убактылуу жулкунган.

Ыржаңдаба, анткени, ыржаңдаган карыдан кут кетет; ырсаңдаган жана көңүлү кир кары-картаңдан сактан деп айтылган эмеспи.

Жаштыкка караганда карылыкка адилеттүүрөөк бол, себеби жаштарда карылыкка жетүү үмүтү бар, ал эми карыларда өлүмдөн башка үмүтү жок жана алар башка эч нерседен да үмүт кылышпайт. Буудай бышканда жыйнап албаса, күүлүп калган сыяктуу эле мөмө бышканда терип албаса, өзү үзүлүп түшөт. Мен айтканмын:

*Тактың-даңкың Ай үстүнө консо да,
Таалай бактың Сулаймандай болсо да.*

*Бычак дагы мокогонун түшүнөт,
Бышкан мөмө сабагынан үзүлөт.*

Ыйман жолундагылардын адыыи Али, аны Алла өзү алкасын, да айткан эмеспи:
*Иштериңдин кемчилигин, кинесин,
Ишиң тамам болгондон соң билесиң.*

Дагы билип ал. Сезимиң мокоп, кубатың тайгандан кийин сага андан ары узак жашоого мүмкүндүк берилбейт жана көздүн, тилдин, кулактын, жыттын, түйүүнүн жана даамдын дарбазасы жабылат. Ошондо өзүң түгүл башкалар да сенин бул

абалыңа сүйүнүшөпөйт жана сен адамдарга керексиз жүк болуп каласың. Мындай жашоодон көрө өлгөн артык.

Картайган курагыңда жаштык жоруктарыңды унут, анткени өлүм канчалык жакын болсо, жаштыктын жосунсуз жоруктарынан ошончолук алыс болушуң лаазим. Адам өмүрү Күн сыяктуу: Жаштыктын Күнү-күн чыгыштагы терebelде болсо, каарылыктын Күнү-күн батыштагы терebelде; батыш терebelдеги Күн уясына кирип баратканын билип алгын. Мен айтканмын:

*Аз-аз калган өмүр бар деп толгонгун,
Алтымышта кетер жолду ойлонгун.
Сенин Күнүң шам намазга жыгылды,
Кара түнүң артында тур коргондун.*

Ошон үчүн карыя акыл жана иш жагынан жаштарга окшошпоосу керек. Карыяларга ар качан боорукер бол, анткени карылык-бейтаптын алын эч ким сурап келбеген жана анын дарысын өлүмдөн башка эч бир дарыгер даярдап бералбаган оору болот; кары киши карылыктын азабынан өлгөнчө күтүлбайт.

Ар күнү карылыктын оорусунан башка бардык илдеттен айыгам деп үмүт кылса болот, бирок карылыктын оорусу күн сайын күчөп, айыгууга үмүт калбайт. Себеби, мен бир китептен окуганым караганда, адам отуз төрт жашка чейин күчкө толуп, сөөгү жетилет да, отуз төрттөн кырк жашка чейин төбөгө көтөрүлүп, ылдыйлаганга шашпай, кадамын жайлаткан күн сыяктуу. Кырктан элүүгө чейинки курактагылар ар жыл сайын өткөн жылы байкабаган кемчиликтерин көрүп турушат; элүү менен алтымыш жаштын ортосундагы адамдар ар айда мурдакы айда байкабаган кемчиликтерин байкашат; алтымыштан өтүп жетимишти жашап койгондор ар жумада мурдакы аптада көрбөгөн кемчилигин көрсө, жетимиш менен сексен жаштын арасындагы карылар ар күнү кече күнү аңдабаган кемчилигин байкайт.

Эгер киши сексен жашты аман аттаса, ар саатта бир саат мурда көрбөгөн кемчиликтерди да, ооруну да, азапты да көрүп турат.

Жашоонун чеги-кырк жаш, шатынын кырк тепкичи сыяктуу андан ары басканга жол таппайсың, кандай өйдө көтөрүлсөң, асыресе, ошол жол менен ылдый түшүүгө аргасыз көнөсүң.

Адамды ар саат сайын мурда жолукпаган жаңы оору, мурда көрбөгөн жаңы азап тооруп жатса, ал жашоого канаат кылат го! Мына, уулум, сага карылыкта тушукчу арыз-арманды айттым. Пенде карылыкка ушунчалык катуу нааразы болгонуна тан калба!? Анткени, карылык-душман, а душманды каралаганга дайыма арыз-доомат табылат эмеспи. Мен айтканмын:

*Карыдым деп мен даттансам, таң калба
Карылыгым менин дартым, арман да.
А сен уулум бардыгынан жакынсың,
Душман жөнүн достор айтсын жалганда.*

Менин бул арманымды сенин оозуңдан балдарың угушат деп теңдешсиз жараткандан тилеймин. Бул жөнүндө менин дубейтим бар:

*Дарысы жок, дартым болсо эң, эски,
Жан табылар бекен барып кеңешчү.
Кел, абышка, сага айтайын сырымды,
Карлык дартын жаштар билбейт эмеспи.*

Карылыктын мээнетин абышкалардан артык эч ким билбегени тууралуу мындай аңгеме да бар.

Икая

Атамдын хажибдеринин арасында жашы сексен ашкан бир киши бар эле. Аны Камил хажиб деп койушчу. Ал бир ирет ат сатып алмак болуп, ылоочу ага семиз, өңү келишкен, булчуңдары коргошундай чымыр атты алып келди. Хажиб атты көрөр менен жактырды, атүгүл баасын айтты. Бирок, аттын тиштерин ачып көргөндөн кийин, кары экен деп сатып алган жок. Ал атты башка бирөө сатып алды. Мен сурадым: "Э, хажиб. Башка бирөө сатып алган атты сен эмне себептен сатып албадың?" Ошондо хажиб мындай деди: "Ал адам жаш экен. Карылыктын эч бир оорусун билбейт. Аттын турпаты келишимдүү турбайбы. Ал аттын турпатына азгырылса, аны түшүнсө болот. Бирок мен карылыктын азабы менен мээнетинен кабардармын, анын кемчилигин жана ачуу жактарын жакшы билем. Эгер мен картайган атты сатып алчу болсом, мени эч ким кечирмек эмес".

Уулум, карылык келгенде бир жерге туруктуу жайланып ал. Анткени, карыганда сапарга чыгуу, өзгөчө, чөнтөгү жукалар үчүн акылсыздык болот жана карылык-душман, муктаждык да душман. Ошон үчүн эки душман менен чогуу сапарга чыкпа, чыксаң данышмандыктан узайсың. Лекин, кокустук болуп же зарылчылыктан улам жолго аттанчу болсоң, кудурети күчтүү кудай өзү чоочун жерде сага мээримин төксө жана жолуңду өз журтуңдагыдан кенен ачса, үйүңдү сагынып кусаланба, мекен жайыңа умтулба. Кайсы жерде ишин жакшы жүрүп жатканын көрсөң, дал ошо жерде кала бер жана сага жакшы болсун үчүн ал жерди мекеним деп бил.

"Мекен экинчи эне" деп айтылганы менен сен андай сөзгө көп көңүл бөлбө жана баштаган ишиндин ийгилигине көз сал. Себеби, бактылуу адамдарды бак-дөөлөт өзү издеп келет, ал эми бактысыздарды-мекен издейт деп айтылган. Качан өзүңдүн ишиң жүрүшүп, кирешелүү иш менен алпурушуп жатканыңды көрсөң, бул ишиңе дагы жакшылап көнүк, билимиңди бекемде; ишке биротоло көнүп, бутуңа бекем туруп алганыңдан кийин чоң кирешеге кызыгып жатып, үлкөн чыгашага кириптер болбос үчүн, андан чоң иш издебе.

Айтылган го: Колдогу дөөлөттөн күр калбас үчүн, жакшы жаткан буюмду андан да мыкты орунга койом дебе; кол жетпеген нерсени алам деп, убактыңды беймаани өткөрбө. Дос жана душман көзүнө баалуу болуп көрүнүүнү кааласаң, тегиң жана даражаң карапайым элге түшүнүктүү болсун. Бекер жүрбө жана өзүң күткөн тартипти ирээти менен аткар.

ТАМАК ИЧҮҮНҮН ТАРТИБИ ЖАНА КААДАСЫ ЖӨНҮНДӨ

Билип жүр уулум, карапайым элде ишинин тартиби жана так сааты болбойт, алар жумуш кылчу убакыт келдиби же жокпу, ага маани беришпейт. Бирок, акыл-эстүү эркектер жана төрөлөр ар бир иштин бүтчү сааты болорун билишет. Алар өз иштерин 24 саатка бөлүп коюшат. Бир жумуш башка жумушка аралашып кетпеси үчүн аларды бөлгөн ортолугу, токтоочу чеги жана ченеми болот. Иштин аткаруучуларына да кайсы убакта кандай жумушту жасаш керек экени, анын ирээти белгилүү болот.

Бирок эң алды тамактануу жөнүндө сөз кылалы. Сен бил, базарчы адамдарда тамакты көбүн эсе кечкисин ичүү адаттары бар, андан улам ашказан жакшы иштебейт, бул өтө зыян. Аскерий адамдар тамактануучу убакыт келдиби же жокпу, ага карашпайт, алардын колдоруну тамак тийгенде жеп алчу жайы бар. Бул багуудагы малдын салты, алар да от-чөп берилсе, ошол замат жалмап алышат.

Сый-урматтуу адамдар менен ак сөөк мырзалар күнүнө бир ирет тамак жешет. Бул өзүн өзү тыйуунун жолу, андан адам алсырайт жана күчүн жоготот. Ошон үчүн сыйлуу адам эртең менен өзү жалгыз жеңил шам-шүм этип алып, андан соң чарбалык иштери

менен алек болгону жөндүү жана тамак ичкенге белгиленген убакыт жеткенде, өзүң менен чогуу тамактанчу адамдарды бирге отуруп тамак жегенге чакырып келгенге буйру.

Тамак жеп жатканда шашпа, жай-баракат отур. Исламда айтылгандай, дасторкон үстүндө адамдар менен баарлаш, бирок ылдый карап отуруп, башкалардын шыбагасына көз артпа.

Икая

Укканым бар, бир ирет Сахиб-и-Аббад²⁰ өз туугандары жана табакташтары менен тамактанып калат. Кимдир бирөө табактан бир сындырым нан алат. Нанда чачтын талын көргөн Сахиб: "Нандан чачты алып кой" дейт. Береги киши колундагы нанды кайра ордуна коюп, отурган жайынан туруп кетет. Сахиб буйруйт: "Аны кайтарып келгиле!". Тиги киши келгенде Сахиб: "Ой, баланча, сен эмнеге тамакты жебей туруп кеттиң?" десе, ал: "Мага деген ырыскыда чачты көргөн адамдын тамагын жебеймин", деп жооп берет. Сахиби бул сөз катуу уялтат.

Бирок, тамак келгенде өзүңө көңүл буруп, шашпай оболу кычкыл даамдан ооз тий. Андан соң кесе сурап ал. Ак сөөк адамдарда эки түрдүү салты болот: Кээ бирөөлөр адегенде өз кесесин сурап алат да, анан башка бирөөлөр үчүн сурашат; Экинчи бирөөлөр алгач башкалардын кеселерин берип, аягында өздөрүнүкүн алышат. Бул кең пейилдүүлүккө жол, атүгүл саясаттын жолу.

Дасторконго ар түрдүү кеселерди койууну буйрушат: биринде кычкыл жана башкасында таттуу даамдыктар болот. Тамакты ушундай кылып уюштургун ки, коноктор дасторкондон турушканда, аны көп жегендер да, аз жегендер да ток болсун. Эгерде сенин кесеңде тамагың болуп, башка кимдир бирөөнүн кесеси бошоп калса, өз тамагыңды узат. Тамак ичип жатканда кабагыңды салып отурба жана кашыңдагылар менен бул тамак даамдуу, тигиниси даамсыз экен деп жөнсүз кыжылдашпа. Мындай сөздөрдү башка мезгилде сүйлө.

Тамак ичүүнүн тартиби такталгандан кийин, шарап ичкендин ыраатын тактап ал, себеби анын да өзүнө тийиштүү каада-жөрөлгөсү болгондуктан, аны сакташ лаазим.

ШАРАП ИЧҮҮНҮН ТАРТИБИ ЖАНА АГА ЫЛАЙЫК ЖАГДАЙ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, шарап жөнүндө кеп болсо, сага ичпе деп да ичкин деп да айтпайм. Жаштар башка бирөөлөрдүн кеңешин угуп, жаштык кыялынан баш тартышпайт эмеспи. Мага да жаш кезимде көп жолу кеп-кеңеш айтышса да этибар албай койгом. 50 жаштан кийин гана Алла ырайым кылып, шараптан ыкарат алдым.

Ичпесең, о дүйнө бу дүйнө пайда; улуу жана даңктуу Алла сага ыраазы болот; адамдардын жемелөөсүнөн кутуласың; ошондой эле пенделердин обу жок жосундарынан, салт-адаттарынан, жаман иштерден кутуласың; жеке чарбачылыгыңда чоң ныпа табасың. Уулум, сен ушул жүйөлөрдөн улам шарап ичкенге ыктабасаң мага жакмак.

Бирок сен жашсың жана жоро-жолдошторуң сени шарап ичирбей койбойт. Ошон үчүн айтылган да: "Жаман жолдоштон көрө жалгыз болгон артык." Эгерде шарап иччү болсоң, мен билем: сенин жүрөгүң аны каалабайт жана сен өз кылганың үчүн убайым чегесиң.

Кандай болгондо да непадам шарап иччү болсоң, сен кантип ичкенди билүүң керек. Анткени, ичкендин эбин билбесең, алуу, а эбин билсең-даары. Ырас эле, ар

²⁰ Сахиб Исмаил ибн Аббад Буйддердин атактуу уазири.

кандай тамак-ашты жана ичимдикти иретсиз жана каадасыз ичкен пайдасыз. Айтылган эмеспи:

Дары көп болуп, ашып кетсе, өз ченин ууга айлантат.

Сен андыктан тамак жеп бүтөөр замат шарапка кирбе. Адегенде үч саат өтсүн, үч мертебе ичкиң келсин жана сөзсүз суу ич. Кокус шарап ичкиң келбей калса, анда дагы үч саат күт. Себеби, ашказаның күчтүү жана соо болсо, сен тамакты тойо жеп алсаң, ашказан азыкты жети саатта өздөштүрөт: үч саат сиңирет, дагы үч саат маңызын бөлөт да адамдын башка ички органдарына бөлүп ташуу үчүн боорго жеткирет. Боордун вазийпасы - бөлүүчүлүк. Боор дагы эмне сиңбей калган болсо, аларды бир сааттын ичинде ичегиге жөнөтөт. Анткени, сегизинчи саатта ашказан бошошу абзел. Ал бошоп-тазаланбаса, ашказан эмес-ириген ашкабак болот.

Шарапты тамак жегенден үч сааттан кийин ич дегеним, курсагындагы оокат сиңип болуп, сенин төрт мүчөң өзүнө таандык азыкты алсын үчүн. Ошондон соң ичсең, шараптын да тамактын да пайдасын көрөсүң.

Шарапты ичкенди акыркы намазга карай башта. Анын аягында караңгы түшкөндөй болсун, адамдар сенин мас экениңди көрүшпөсүн. Мас кейпиңде бир жайдан экинчи жайга жылба, бул убагың мактоого татыбайт. Шарап ичкени талааны жана бакты көздөй аттанба, эгер аттанып барсаң да мас болгончо ичпе. Үйүңө кайтып келгин да тойгончо ич. Себеби үйдүн далдасында шарап ичүү мүмкүн, ачык асман астында -жок. Үйдүн далдасы сени бөтөн көздөн дарактарга караганда бир кыйла жакшы жашырат. Адам өз үйүндө падыша жана үйдө өзүн падышалыкта жүргөндөй сезет. Ал эми талаада жүргөн адам бөтөн жердеги мусаапыр сыңары. Жолдогу адам асылзат болсо да, сыпаанын колу кайда жетээри белгилүү го...

Дайыма шарап ичкенде этият бол, эки-үч чөйчөккө орун калсын. Чөйчөккө өтө берилгенден жана мас кылчу чөйчөктөн сактан; бардык эле шарапка жана тамакка кумарланып мас болуу жарабайт; тамактын сиңбей калуусу акыркы уурттамдан болгондой эле мас болуу акыркы чөйчөктөн. Анүчүн ичкениң чектен ашып, кооптуу болуп кетпөөсү үчүн шарапты уурттап да, чөйчөктөп да аз ич.

Дайыма мас болбогонго аракет кыл, себеби шарап ичкендин жемиши эки түрдүү болот: же ооруу, же алаңгазарлык. Мастыктын мөмөсү мындай болсо, анын туткуну болуп зарылбы? Мен билем, бул сөздөрдүн негизинде сен шараптан баш тартпайсың жана эч кимдин сөзүн укпайсың. Ошон үчүн, ыгы келсе, дайым ичкенге көнбө. Жаза тайып үрүл баралда шарап иччү болсоң, сейрек ич, анткени акыл-эстүү адамдар таң эртелеп шарап ичкенди дегеле жактырышкан эмес.

Эртең мененки ичип-чардоонун биринчи жамандыгы-сенин сааркы намазың каза болот. Анан да кечээки ичкениң мээңден таркабай жатып, бүгүнкү ичкениңдин илеби ага кошулат да, анын жыйынтыгы көңүл чөгүү гана болушу мүмкүн. Себеби эки кесепет алып келчү дарттын зыяны бир кусурду алып келчү чыгымдан зор. Анын айынан эл уктаганда, сен сергип жүрөсүң

Да, эл ойгонгондо, аргасыздан укташың керек болот. Сен эгер күн бою уктасаң, албетте, түнү бою уктабайсың да. Анткени, келерки күнү тулку денең оор тартып, шараптын жана уйкусуздуктун кесепетинен кесел болосуң.

Эртең мененки ичип-чардоодон кийин сени өкүндүрчү мушташ же жосунсуз жоруктар, аттиң дедирчү керексиз чыгымдар болбой койбойт.

Сен эгер шарапка сук болсоң, жумага караган түнү ичкенди адатка айлантпа. Жумага оогон кечте жана ишембиге оочу түнү-эртеси болчу жыйынга жана жума намазга байланыштуу эч убакта шарап ичкенге болбойт. Эгер сен бейшемби күнү

түнүндө ичсең, апта бою болчу масчылыгыңды адамдардын жүрөгүнө жагымдуу кыласың жана карапайым адамдар артыңдан сага айтчу сөзүн укпай, чарбаңда киреше болот. Кокус кандайдыр баана же жүйөөлү себеп болуп, эртең менен шарап ичсең, ага уруксат. Ошентсе да, жакшысы андай кадамга барба. Бул жарыбаган адат. Анткени, жыл ичиндеги 50 жумада жасалбаган ашыкча 50 чыгым сен үчүн пайда болуп, чөнтөккө түшөт, же сенин денең да, жаның да, акыл-эсиң да, рухуң да дем алат, же бир жумада сенин мээң жана сенин тарамыштарың шарап буусунан аарып-чарчайт. Береги бир түндө эс алып тазаланганың ден соолугуң үчүн пайда. Ошон үчүн айтылган беш пайдага түрткү болчу салтты бекем сактоо керек.

КОНОК КҮТҮҮ ЖАНА КОНОККО БАРУУНУН ЖӨН ЖАЙЫ ЖӨНҮНДӨ

Бөлөк-бөтөн адамдарды ар күнү конок кылба, анткени конокко күн сайын татыктуу сый-урмат көрсөтүү кыйын иш. Байка, бир айда үч мертебе конок күтө алсаң, анын ордуна бир жолу чакыргын да бирок үч жолку конокко кетчү чыгымды сарптап, дасторконду кемчиликсиз жаса! Аны көрүп, сынчылардын оозу жабылсын.

Конок үйгө келгенде жапырт элди күттүрүп ал жана жакшылап ал-жайың, эл-жерин сураштырып, ар бир конокко даражасына жараша камылгасын жаса.

Бу-Шүкүр айткан:

Конок не дос болсун, алыс болсун,

Конокко күнү-түнү кызмат кылгын.

Эгерде колдо болсо, тамактын алдында мөмө жемиш берип, даам татып жегенче күтүп, андан соң бир саам койо түр да тамакты алып келдир. Өзүң коноктор бир же эки жолу "дасторконго келбейсиңби" деп сурашмайынча отурба. Ошондон кийин да баарынан төмөн отуруп, алар менен чогуу тамактан. Конок өтө сыйлуу инсан болсо, үй ээсине аны менен чогуу дасторконго отурууга болбойт.

Коноктордун алдында кечирим сураба, кечирим суроо-бул темгексиз адамдардын жана базардагы соодагерлердин салт-адаты; ошондой эле ар саат сайын: "Ой, баланча, тамактан жакшылап жесең. Эч нерсе жеген жоксуң, уялба. Сен үчүн өзгөчө эч нерсе камдай албадым. Кудай буйруса, дагы уюштурабыз" деп айтпа. Мындай сөздөр сыпаа адамдын сөзү эмес. Бул бир жылда бир ирет мейман күтө алчу соодагерлердин сөзү. Бул сындуу сөздөр адамдарды уялтып, алар тамак жей алышпайт жана сенин үйүңдөн чала тоюп кетишет. Биздин Гилянда жакшы салт бар эмеспи: Конок мейманканага киргенде дасторконду жайып, суу куюлган кумураны алып келишет дагы үй ээси кызматтагы бардык адамдар менен чогуу сыртка чыгып кетишет. Мейманкананын босого жагында гана кесе алып келчү бир адам туруп турат. Конок кенен-кесир отуруп, өзү каалагандай тамактанып бүткөндөн кийин үй ээсине чыгып жолугат. Арабдарда да ушундай салты бар.

Коноктор тамак жеп бүтүп, колдорун жуушкандан кийин роза суусуну жана башка түрдүү жыттарды алып келүүнү буйру. Коноктун коштоочулары менен кулдарына да кам көр, анткени жакшы же жаман сөздү алар таратышат. Аңгеме үстүндө ширин-таттууларды жана жыты буркуган татымалдарды дасторконго көбүрөөк жайнатып сал, шайырлардын мыктыларын алдыр. Ошондой эле шараптын сараларын камдамайынча, конок чакырба; анткени адамдар тамакты сара шарапсыз деле ар күнү жешет. Шараптын жана тамак-аштын кынтыксыз болгону зарурат, ошондо алар дасторкондо жана сенин табагыңда кандайдыр кемчилик болсо, анын баарын жаап-жашырып калат. Шарап ичкен күнөө болгондуктан, тамакты түрдүү татымдары жок жасаба.

Сен мен айткандын баарыны аткаргандан кийин коноктун укуктарын эсте жана коноктун укуктарын коргоону өзүңдүн борчуң деп бил.

Икая

Менин эшиткеним боюнча, Ибн Мукла²¹ өз амири менен Басраны башкарууну Наср ибн Мансурга тапшырат да келерки жылы аны ордого чакырып, эсеп берүүнү талап кылат. Ал бай адам болгондуктан, халиф анын дөөлөтүнө сугун артып калат. Эсепчилер эсебин бүткөргөн соң Наср ибн Мансурдун казынасында бир кыйла акча артык экени аныкталат. Ошондо Мукланын баласы кудуңдап: "Келе, бул акчаларды же абакка отур," дейт. Наср: "О, мавлана, акча менде бары ырас, бирок азыр жанымда жок. Жалчыбаган нерсе үчүн абакка түшпөйүн, бир ай мөөнөт бер," деп сурайт. Мукланын уулу акчаны кайтарганга бул адамдын кудурети жетээрин түшүнөт да сөздүн төркүнүн ачыкка чыгарат: "Ыйман жолундагыларды башкаруучунун сени өз каалаган жагына кетсин деген буйругу жок. Анүчүн жанагы акчаны төкмөйүнчө, менин ак сарайымда калып, бир ай менин коногум болосуң". Наср аргасыз "Ляббай" деп, ибн Мукланын сарайында туткун болуп калды. Бул окуя рамазан айынын башында болгондуктан кечинде ибн Мукл: "Тиги баланчаны алып келгиле. Мени менен сүйлөшсүн", деп буйруйт. Ошентип, Наср орозо айы чыкканча халиф менен чогуу тамактанып жүрөт. Айттын кайсы бир күнү ага Мукланын уулунун сөзүн жеткирип чабарман келет дагы: "Алтынды эмнегедир узактан бери алып келатышат. Ишти тездетүү үчүн жардам керек болуп жүрбөсүн?" деп сураса, Наср: "Мен алтын бердим", деп жооп кайтарат. Мукланын баласы алтын кимге берилгенин суратып, чабарманды кайра жибертсе, Наср: "Сага бергем", деп жооп айтат. Таң калган Мукланын баласы туткун-конокту чакыртып алып: "О, кожо. Алтынды мага качан бердиң эле?" дегенде, Насрдын жообу мындай болот: «Мен сага алтын берген жокмун. Бир ай бою сенин тамагыңды тегин жедим. Бир ай сенин дасторконуңдан иптарлик кылып, сенин коногуң болдум. Эми айт майрамда шариятка ылайык сенин менден алтын сураганга укугуң барбы?". Бул сөздү уккан Мукланын уулу каткыра күлүп: "Эркин деген тилкатты ал да жолго түш. Бул акчаны сага конок ирети белек кылдым. Ал эми мойнуңдагы акчаны сен үчүн өзүм төлөйм", деген экен. Наср халифтин алым-салымынан ушунтип кутулган.

Ошон үчүн кимдир бирөө сага жакшылык кылса, аны баалай бил жана сыпаа бол. Жөнсүз ыржалактап күлбө, шарапты аз-аздан ич жана коноктор алдында мас болгончо ичпе. Коноктор мас болушканын байкаар замат илбериңки болуп, тирүүлөрдү атап, алардын саламаттыгы үчүн шарап ич, меймандарга сылык жана элпек бол. Бейжай күлбө, эби жок күлкү-бул да акылсыздык.

Конок мас абалга жетип, кетем дегенде, сен анын конуп калуусун өтүн, дагы эки-үч жолу өтүн, алдыга түш, кетирбегенге тырыш. Үчүнчү жолу кетем дегенде гана конокко кеткенге уруксат бер. Кулдарың жаңылыш иш жасашса, көңүл бурба жана коноктордун алдында бул кылганың жаман, тигиндей кылсаң жакшы болмок деп тилдебе, кабагыңды чытып ачууланба, үрба да.

Кулдар сен каалабаган кайсы бир ишти жасап коюшкан чакта дагы экинчи жолу мындай кылбагыла деп эскерт, а бул жолкусуна чыда. Конок миң түрдүү кылыктанып, ылжык сөз айтса да аны кечир жана коноктун сенин сыйыңды көрүү укугун бузба.

²¹ Ибн Мукла Абуали Мухаммад ибн Али ибн Хусейн ибн Мукла Ширази (858-940-жылы Багдадда өлгөн), каллиграф, тилтаанучу, илимпоз. Адегенде Аббасид Муктадирдин(908-932), кийин Кахирдин (932-934) жана Разинин (934-940) уазири. Рази 936-жылы түрмөгө салып, оң колун кестирет, 938-жылы тилин жүлдурат. Абакта өлөт.

Икая

Бир ирет халиф Мутасим кылмышкердин башын анын көз алдында алууну буйруйт. Кылмышкер өкүм аткарылар алдында өтүнүптүр:

О, момундардын паашасы, кудуреттүү жана даңазалуу Кудай үчүн мага бир уурттам суу бергизчи. Мени конок катары сыйлачы. Анан эмне кааласаң жаса. Азыр мен өтө чаңкап турам.

Мутасим кылмышкерге суу берүүнү буйруйт. Ал суусаганын кандыргандан кийин арабдардын салты боюнча халифке кайрылып: Алла сенин мээримдигиңди дагы арттырсын. О, момундардын паашасы, мен бир уурттам суу үчүн сенин коногуң болдум. Эми, адамзатты сүйүп-урматтоо салтына жараша конокту өлтүрүүгө болбойт. Мен сенин алдында айыбымды мойнума алып, жалынып-жалбарганым үчүн мени өлтүртүртпө. Кечир, - деп өтүнөт.

Эгер конок түшүнүктүү адам болсо, анын коноктук укугун сактаса болот, бирок көчөдө кез келген кимдир бирөөнү же селсаякты үйүңө сүйрөп келип, аябай сыйлап туруп, анан бул менин коногум дебем. Кимге кызмат кылганды жана кимди урматтап сыйлаганды билүүң керек.

Кыстарма

Эгер сен конокко барчу болсоң, даражаңа зыяны тийбес үчүн кез келген адамдын үйүнө барба. Конокко ачка да тоюп да барба, конок ээсин таарынтпас үчүн тамак ичкендей болуп бар. Конокто шарап да ич, непадам ашык ичип койсоң абийир болбойт. Конокко барганда: таанышыңдын үйүндөбү же бул үйдө сенин ээлик кылуу укугуң бар болобу, ага карабай өз даражаңа ылайыктуу орунга отур. Ал үйдө тамак жана шарап ичип жатып, өз укугуңдун чегинен чыгып кетпе жана үй ээсинин кызматчыларына "Эй, баланча, бу тамакты алып кел, тиги кесени кой, мен да бул үйдөн болом", дебем. Бөтөн бирөөнүн ишине кийгилишкен, башка адамдардын табагына жана дасторконуна колун созгон конок болбо.

Өз кызматчыларыңа сынган нан бербем. Элде айтылган эмеспи: "Кожондун үйүнөн бир нерсе алуу уят. Эсиңди жоготкончо шарап ичпе. Үйгө баратканыңда сенин мас экениңди эч ким байкабагандай болсун жана каршы келаткан адамдарды көрүп, тескери жакка баспагандай болуп ич. Өз үйүңдө гана тойо ич. Мисалы, бир чөйчөк шарап ичкен болсоң, кызматчың жүз жолу жаңылса же жазалагандай иш кылса да аны жазалаганга жол бербем. Себеби, сен мас болгондуктан, аныңды эч ким жаза катары баалабайт жана шарап ичип алып, буркан-шаркан түшүүдө дешет.

Кызматчыңды кандай жазалагың келсе, шарап ичпей туруп жазала. Ошондо сени акыл калчап, ушундай бүтүмгө келгениңди алар туура түшүнүшөт, а мас кезиңде жазаласаң, акылы тумандап калган дешет. "Ал-жунун фунун" деп айтылган же шараптан делебеси козголгондун ар кыл түрү бар: бирөө көпкө алакан чапса, башка бирөө жаны чыга жер тепкилейт же ырсыйып күлөт; үчүнчү бирөө түнөрүп унчукпай калат жана өкүнүчкө батып, кайгыга түшөт, болбосо ишке-сөзгө элпек болотмунун баары мастыктан делдектөө же акылын жоготуу. Бу мен санап айткан нерселерден этият бол жана шарапты үй-бүлөң менен күлдарыңдын алдында ичпеген учурда да эч качан чоочун адамдардын алдында эс-учуңду жоготкончо ичпегин.

Эгерде шайыр-өнөрпоздордун ыр-күүлөрүн угууну кааласаң, алар сени кызуулукта ышкы козголууда жана аракеч деп күнөөлөшпөсү үчүн жалаң жеңил кайырыктарды аткарууну талап кылба. Жаштар жеңил музыканы сүйүшөт, аны укканды жакшы көрүшөт, өздөрү да жеңил күүлөрдү ойношот жана ойноону талап кылышат.

АЗИЛ-ТАМАША, НАРД ЖАНА ЧАТЫРАШ ЖӨНҮНДӨ

Билип ал, уулум, айтылган эмеспи: азил-жамандыкка жол, б.а. азил-түрдүү жамандыктын жемканасы. Колуңдан келсе, эпсиз тамаша кылгандан сактан, а эгер көңүлүң каалап турса да мас абалыңда эмес, соо кезиңде тамашалаш. Болбосо зыян тартып, жамандыкка кабыласың.

Такмаза азилден жана орой сөздөн мас жана соо кезиңде, өзгөчө, нард жана чатыраш ойноп жатканда уял. Себеби, бул эки оюн үстүндө адамдар тез чычаланып, азилди жакшы көтөрүшпөйт.

Нард менен чатырашты көп ойногонго көнбө. Ойносоң да сейрек ойно жана байгеге куш же кочкор сайып, болбосо сый-тамакка, же кандайдыр бир арзыбаган буюмга ойно. Карызга жана акчага ойнобо, акчага ойногон - тарбия жоктук жана кумар болот. Эгер жакшы ойногонду билсең, ошондо да кумарпоз катары аты таанылган адам менен ойнобо, анткени өзүң да кумарпоз деген атка коносуң. Непадам ойночу болсоң да өзүңө караганда таанымал жана кадыр-барктуу адамдар менен ойно.

Нард жана чатыраш оюндарында адептүүлүктүн эрежеси бар. Таш бөлгөндө биринчи болуп колунду сунба, адегенде атаандашың эмне каалаганын тандап алсын. Эгерде нард ойночу болсоң, сөөктү оболу атаандашыңа бер, -чатырашта да биринчи жүрүштү атаандашыңа бер.

Түрктөр, бузүкү малайлар, аялдар жана балдар, ошондой эле мүнөзү катуу адамдар менен карызга ойнобо, болбосо чатак чыгат. Упай үчүн атаандашың менен талашып-тартышпа; сен мынча упайга ыргыттың деп, сөзүң туура болгондо да касам ичпе, баары бир адамдар калп дешип ишенишпейт.

Ар кандай чыр-чатактын башы азил болгондуктан, азилдешүү кемчилик жана күнөө болбосо да, атүгүл пайгамбар өзү да азилди сүйсө да, сен азилдешкенде кылдат бол.

Айшанын үйүндө бир кемпир болот. Ал бир сапар пайгамбарга кайрылат: "О, Алланын жарчысы, менин жүзүм бейиштеги адамдын жүзүнө окшойбу же тозоктогу адамдын жүзүндөйбү?"

Башкача айтканда, кемпир "бейишке киремби же тозоккобу?" деп сурайт. Алланын элчиси тамаша сүйлөсө дагы чындыкты гана сүйлөгөнү белгилүү. Ошондо пайгамбар тамашага салып кемпирге: "О дүйнөдө бир да аял бейишке кирбейт" десе, бечара кайгыргандан ыйлап жиберет. Анда Алланын өкүлү күлүп айткан экен: "Ыйлабаңыз, менин сөздөрүм сиздин ниетиңизге каршы эмес го. Кары-картаңдар бейиште болбойт деп, мен чындыкты айттым. Анткени, акыретте бардык адамдар кабырлардан жаш болуп турушат". Кемпир бул сөзгө аябай ыраазы болот.

Тамаша сөз айтып, азилдешүү мүмкүн, бирок бокооздук кылба. Анткени, уят сөз тилиңе чалышып турса да сейрек жана өтө зарыл болгондо гана айт. Ошондо дагы өз теңтуштарыңа айт; уят сөзгө алар жооп беришсе, күсүрү тийбейт.

Бирок, ар кандай куйкум сөздү орчундуу сөзгө жуурултуп айт жана кара ооз сөздөн кач. Ырас, азил-куйкумдуу сөздөрсүз болбойт, бирок чектен чыкпоо керек. Азил сөз ар кандай кадыр-абройду көзгө илбей кемсинтет.

Эмне гана айтпагын, аргасыздан ошондой сөздү угасың; адамдар сенден эмнени алса, алардан ошону күт. Эч ким менен чырлашпа! Чырлашкан эр кишинин иши эмес, бул аялдардын жана балдардын энчиси.

Ошон үчүн кокус урушуп-чырлашып калсаң, айта алчу сөзүңдүн баарын жана эмне билгениңди аянбай төкпө. Шундай кылып чырлаш ки, жарашканга орун калсын жана шалпып бежирибе, ошол замат уят-сыятты жыйыштырып койбо.

Пас адамдардын эң жаман адаты - шалпып сүйлөмөйү жана уятсыздыгы; каада-салттын эн жакшысы - жупунулук, жупунулук - кудайдын мээримин, ага эч ким суктанбайт эмеспи.

Ар бир сөзүндө "эй, эркек" деп айтпа. Себеби, негизсиз эле "эй, эркек" дей берген киши эр азаматтын кайратын качырат.

Шарап ичүү, тамашалоо жана махабатка мас болуу-мунун баары жаштар үчүн өнөр. Эгер сен ар иштин ченин сактай билсең, жумушунду адамдар көп сындабагандай кылып бүткөрсөң болот.

Шарап ичүү, азилдешүү, нард жана чатыраш жөнүндө анча-мынча кеп кылгандан кийин махабат, махабатын айтып түшүндүрүү, сүйүүнүн шарты жана Алланын ырайымы тууралуу Да сөз кылбаганга арга жок эми.

СҮЙҮП МАЖНУН БОЛУУ ЖАНА АНЫН КААДА-САЛТЫ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, не карылыкка бел байлап турганда, не жаштыкта сүйүүгө чалынып, башыңды жоготпогонго аракет кыл. Бирок, сүйүп калсаң, ага баш отуң менен берилбе жана жүрөгүңдү махабат оюндарына биротоло арнаба; анткени дил ышкысына баш ийүүакылы жоктун энчиси. Алың жетсе, азырынча сүйүүдөн сактан; себеби сүйүүгө берилүү балээге жакындатат, өзгөчө, картайганда жана жокчулук кезде. Бир жыл махабат ырахатына мас болуу бир күн көрүшпөй калып, санаага батып кыйналганга арзыбайт эмеспи, анткени махабат таттуу кыйналуу болгону менен баштан-аяк азап да, жүрөк түйшүгү да, балакет да. Ошон үчүн сүйүүгө азгырылып, эсиңди жоготкондон сактан, дегеним себеби акыл-эстүү адамдар сүйүүгө азгырылбайт. Кимдир бирөөнү бир көргөндөн эле сүйүп калуу акылба сыйбаган иш эмеспи. Адегенде көз көрөт, анан жүрөк жактырат, жүрөк каалагандан кийин гана табиятың сулууну энсей баштайт жана жолугууну күсөйт. Эгер сен бар ышкыңды жүрөгүңө баш ийдирчү же жүрөгүңдү ышкыга багындырчу болсоң, ошондо сүйгөнүңдү экинчи ирет көрүүнүн амалын издей баштайсың. Экинчи жолу жолуккандан кийин ага деген ышкы-сүйүү эки эсе артат жана жүрөктүн күсөөсү чегин билбей, сен үчүнчү жолку жолугуунун айласын ойлоп, түйшүккө батасың. Үчүнчү жолу көргөндөн кийин сулууга тил бүтүп сүйлөйт, айткан сөзүнө жооп кайрыйт, ошондо... "эшек качты, чылбырын ала качты, жип жоголду!"

Ушундан кийин карманам десең да жүрөгүң алып-желеп болуп, сага баш ийбей калат. Күн өткөн сайын жүрөгүңдүн кыйналганы токтобой күчөйт да сүйүүгө аргасыз багынасың. Эгер сен жаныңа тынчтык бербеген биринчи эле жолугушууда акылыңды жоготпой, жүрөктү ойноктотпой башкара алсаң, сүйгөнүңдүн ысмын унута баштайсың да башка ишке алаксып, ышкыңды суутасың жана аны менен кайра жолугууну көксөбөй каласың. Шондо бир жума бою азапка түшүп, сүйгөнүң экинчи эсиңе келбей, аны тез эле унутасың.

Бирок бул ар бир эле адамдын эрки жетчү иш эмес, муну акылы тунук гана адам жасай алат. Мен азыр айткандай кыраакы жана акыл эстүү адам башын жоготуп, сүйүүгө азгырылбайт; непада андай адам махабатка кабылса, акыл-эсин таразалап, андан коргоно алат, анткени сүйүү-илдет.

Мухаммад-и-Закария "Оорулардын аныктамасы" деген эмгегинде сүйүүнүн дартына токтолуп, анын дабасы: үзбөй орозо кармоо, оор жүк көтөрүү, алыс жолду басуу, тынбай иштөө жана көңүл ачуу экенин жазат.

Эгер сен кимдир бирөөнү сүйүп калсаң, алдыда болчу жолугушууну ойлоп, жүрөгүң толкуйт. Аны мен ар бир адам менен боло турган кубулуш деп эсептейм.

Абусаид-и-Бу-л Хайр адамга төрт нерсе зарурат экенин айткан: 1. Бир сындырым нан; 2. Жупуну кийим; 3. Эски там; 4. Сүйгөн дос. Бул нерселер ар бир адамга ченине

жана даражасына ылайык азбы-көппү керек. Бирок, бир мажнун "достук башка, сүйүү башка» деп ырдаганы менен, сүйүшкөн адамдын эч кимисинде бактылуу мүнөтү болбойт.

*Эй, сулуу жүрөгүмө бүлүк салган оттой сүйүүң мен үчүн бал,
Жалбырттаган жалындын жанга ырахат бергенин көрдүң беле?*

Билгин, достук ар качан адамды бактылуу кылат, ал эми сүйүүдөн ар качан бактысыз болушат. Эгер сен жаш кезиңде сүйүү менен ырахаттанууну кааласаң, аны кечиримдүү дечи. Анткени кимдир бирөө сенин сүйүүгө элп-желп болуп жүргөнүңдү байкаса, "жаш да" деп койот. Карыганда сүйүп калбаганга аракет кыл, себеби кары адамга эч кандай кечирим болбойт. Эгер сен кайрылышары жок бир карып болсоң, сага жеңил болмок; а эгер сен падыша же улгайган абышка болсоң, сүйүү жөнүндө ойлобо жана жүрөгүңөн эч кимге орун бербесе, себеби падышага сүйүү оюнун ойноо-өтө оор жүк болот.

Икая

Чоң атамдын доорунда Шамсалмаалиге Бухарада бир соодагердин гулямын 2 миң динарга сатып алса болот деген кабар келет. Бул кабарды Ахмад Саади эмирге угузганда, ал гулямды сатып келүүнү буйруйт. Ахмад Саади Бухарага барып, кул саткан соодагерди таап, гулямга 1200 динар төлөп, аны Гурганга алып келет. Эмир гулямды көрөр менен жактырып, кол аарчуучу чачык бергич кылып дайындайт. Ошентип, эмир колун жууганда, гулям чачыкты берип турчу болот. Арадан анча убакыт өтөт. Бир күнү эмир колун жуугандан кийин жанагы гулям ага чачыкты сунат. Эмир колунун суусун кургата аарчып бүтсө да, чачыкты колунан чыгарбай гулямды суктана тигилип карап турат. Гулямга эмирдин көзү түшүп калган экен, ал бир нече күн өткөндөн кийин уазири Абу-л Аббас Ганыга: "Мен жанагы гулямга эркиндик бердим жана баланча кыштакты тартуу кылдым. Парман жаз жана гулям үй-бүлөлүү болуусу үчүн кайсы бир шаардык адамдын кызына үйлөнтүп кой. Гулям бетине сакал бүткөндө тез мага келсин," деп айтыптыр. Абу-л Аббас Ганым эмирге кайрылып: "Жаангрдин эрки. Эгер жаангер туура тапса, малайына бул айткан сөзүнүн маанисин түшүндүрүп берсин", -деп өтүнөт. Ошондо эмир: "Бүгүн жашы жетимиштен ашкан падыша сүйүүгө азгырылып, күник окуя болду. Мен 70 жашты аттагандан кийин теңдешсиз улук Алланын кулдарын сактап, аскерлердин жана өлкө букараларынын камын көрүшүм керек. Эгер мен сүйүп калсам, не кудурети күчтүү Алладан, не элден кечирим болбойт", деген экен.

Ырас, жаш жигит эмне жасабасын, баары кечиримдүү. Бирок, сүйүүгө тез азгырылбаш керек. Канчалык жаш болбогун, мамлекетке зыян тийгизбеш үчүн акыл-эстүү, салабаттуу саясатчы болгонго аракет кыл.

Икая

Газна шаарында Султан Масуддун он гулямы болуп, ону тең султандын покчочулары экен. Алардын ичинен Нуштегин аттуу гулямды Султан аябай жакшы көрөт. Султан белек берсе, эч бир гулямды бөлбөй, баарына бирдей белек жасагандыктан, султандын сүйгөнү ким экенин эч ким билбейт. Ортодон дагы беш жыл өтөт. Лекин, бир да кул, бир да малай Султан кимди жакшы көргөнүнө көздөрү жетпейт. Бир күнү Султан: "Атам Аязга берген икта менен маянага Нуштегин үчүн парман бергиле", дейт. Ошондо гана сарайдагылар Султандын он гулямдын ичинен Нуштегине ымаласы ысык экенин билишет.

Эми уулум, сага мунун баарын айтканымдан кийин, кокус бирөөгө ашык болуп калсаң, менин бул айткан кенешимди унутуп койоруңду билем. Ошон үчүн сага кары адамдарча ыр окуп берейин:

*Болгуң келсе борумунан алып мээр,
Болуш керек Азра менен Вамиктей.
Ким алардай болалбаса арамза,
Ким алардай сүйөлбаса маңыз жел.*

Мен минтип айтканым менен бул төрт сап ырды туура таппа. Сүйбөгөнгө аракеттен, непада сүйчү болсоң, сүйүүгө тактыктуу бирөөнү тап. Мажнунга Птолемей жана Платондой даанышман болуунун кереги жок, бирок бир аз да болсо акыл-эстүү болгон адеп. Ал сүйгөнүң Жусуптун уулу Жакыптай сулуу болбой турганын мен билем, ошентсе да анда бирөөлөрдүн оозун жапканга жана сени актаганга жарагандай сүлкүлдөгөн келбети болуш лаазим. Себеби адамдар бир биринин кемчилигин чукуп, ушактаганын эч качан токтотушпайт.

Бир адамдан: "Сенде кемчилигиң барбы?" деп сурашса, ал "Жок" деп жооп берет. Анда: "Сенин кемчилигиңди таап билчүлөр барбы?" дешсе, "Андайлар толтура" дептир. Ошондо ага: "Демек, сенин артыңан башка адамдарга караганда көп жаман кеп айтышат экен", деп айтышкан экен.

Бирок, конокко барганда, сүйгөнүңдү өзүң менен кошо ала барба, а эгер өзүң менен кошо ала барчу болсоң, бөтөн адамдардын алдында аны менен көп алектенбе жана үйрүлүп түшүп көңүл бурба. Аны эч ким жеп койбойт. Элдин баары эле аны сага көрүнгөндөй сулуу дешет деп ойлобо. Бир акын айткан:

*Бүт баарына сулуумун деп турусуң,
Баарына эмес, мага гана сулуусуң.*

Сүйгөнүң сага адамзатта жок сулуу болуп көрүнгөнү менен башкалар үчүн желмогуз кейпинде көрүнүшү этимал. Үлпөттө отурганда сүйгөнүңө мөмө жемиштерди жегин деп тынбай бере бербе, "маанайың кандай" деп сураба, саат сайын пайда-зыянсыз сөздөрдү кулагына шыбырап сүйлөбө. Адамдар ага эмне айтканыңды баамдап билишет.

МОНЧОГО БАРУУНУН ТАРТИБИ

Уулум, мончого тамакка тоюп алып барган зыян экенин билип алгын. Ар күнү мончого баргандын пайдасынан да зыяны чоң, себеби кан тамырларың менен мүүндарын үлбүрөп, бошошот жана табиятың мончого көнүп калган соң бир күн калтырсаң эле өзүңдү оорудай сезип, денең кургап, чор баскандай сезилет. Андыктан мончого ар эки күндө бир барган жөндүү. Кышкысын жана жайкысын мончого барганда адегенде бир саам дализде отуруп, денеңе тыныгуу бер. Андан соң ысыктын демин сезүү үчүн ортоңку бөлмөгө өт. Ошондон кийин ысык бөлмөгө кирип, бир саам отуруп ысыктын табында денеңди ырахат алдыр. Оттун деми денеңди жибитип, сөөгүң ысыгандан кийин жалгыз адамдык бөлмөгө өтүп, башыңды жуугун. Мончодо көпкө отуруп алба жана ысык же муздак сууну ашыкча көп куюнба, баары чени менен болсун. Эгер мончо ээн болсо, бул зор бакыт деп бил, анткени даанышмандар ээн мончону эң зор ийгилик дешет.

Мончодон чыккандан мурда башыңды жакшылап кургатып ал, себеби акыл--эстүү жана абройлуу адамдардын көчөгө башы суу бойдон чыкканы жарашпайт. Мончодон чачыңды кургатпай чыккан бойдон сыйлуу адамдар менен жолукканы барба, барсаң-каадада жок жорук болот.

Мен мончонун пайда-зияны жөнүндө айтып бүттүм. Бирок, мончодо суу жана фука²² ичкенден этият бол, бул ден соолукка абдан зыян жана денеде сары сууну пайда кылат. Эгер үлпөлчүлүктөн кийин ичкиликке чактырып кыйналсаң, мастыгың козголбош үчүн жана зыяны аз болуш үчүн суу ичсең болот. Алла баарынан жакшы кабардар.

УЙКУ ЖАНА ЭС АЛУУНУН ТАРТИБИ ЖӨНҮНДӨ

Э, уулум, румдук даанышмандардын мына бул салтын билип ал. Алар мончонун кийинип-чечинчү бөлмөсүндө бир аз чырым этип алмайынча, көчөгө чыгышкан эмес. Бир да башка элде мындай салты жок.

Даанышмандар уйкуну ымыркай өлүм деп атап коюшат, себеби уктап жаткан адам-өлгөн адам сыяктуу; уйкудагы адам да өлгөн адам сынары бул дүйнөдөн бейкабар болот.

Бири-дили жок өлүк болсо, экинчиси-жаны жок өлүк. Көп уктаган айтканга татыбаган жосун. Узак уйку денени ыңгыратып, алсыратат жана табиятыңды козголтоот, нурдуу жүзүң бозоруп өңү качат.

Башка түшсө адамдын жүзүн даңгел өзгөртчү беш нерсе бар: күтүүсүз кубаныч, капылет жоготуу, ачуу, уйку, масчылык. Ал эми алтынчысы-карылык. Картайган адамдын жүзү өзгөргөнү менен анын табияты бөлөк.

Бирок, уйкудагы адам не тирүү, не өлүү деп саналбайт. Көзү өткөн адамды тескебегендей эле, уйкудагы адамга жаман сөз айтпайт. Мен айтканмын:

Урмат-сыйды, ырахатты көп көрдүк,

Убакытты унуттурду көпкөндүк.

Өзүбүздү өзүбүз жеп, өмүрдүн

Канча жылын уйку менен өткөрдүк.

Узак уктаган канчалык зыяндуу болсо, уктабай жүрө берген ошондой эле зыяндуу. Киши эгер 72 саат, башкача айтканда, үч күн атайылып уктабаса же аны татуу уйкудан катуу жулкулдатып ойготсо, ал өлүп калышы мүмкүн.

Ар нерсенин өз чени бар. Даанышмандар айтышкан: 24 сааттын үчтөн экисинде ойгоо жүрүп, үчтөн биринде укта. 8 саат жаратканга кызмат өтөп, чарбаңды жүргүзүүң абзел; 8 саатты үлпөтчүлүк жана оюн-тамаша менен өткөр; калган 8 саатта 16 саат кыйналган денең эс алуусу үчүн дем алышың керек.

Акылы жоктор 24 сааттын жарымын укташат да жарымын ойго жүрүшөт; жалкоо адамдар күндүн үчтөн экисинде укташып, үчтөн биринде өз тирилиги менен алек; акылмандар күндүн үчтөн биринде уктап, үчтөн экисинде ойгоо болот.

Ошентип, мен айткандай, ар сегиз саатты бөлөкчө өткөр. Эсинде болсун, кудуреттүү эгем түндү өз пенделери уктоосу үчүн жараткан жана "биз түндү көшөгө кылып жараттык" деп айткан. Бул чындыкты да биле жүр: тирүүнүн баарында денеси жана жаны бар. Дене-бул идиш, а жан-анын ичиндеги заты.

Жандын үч касиети бар: жашоо, жеңил-желпилик жана кыймыл; дененин да үч касиети бар: өлүм, тынчтык жана салмагы (оордук).

Дене менен жан бирге болгондо, жан өз касиеттери менен денени коргойт жана кээде кыймылга келтирет. Дене (бул жандын өзгөчөлүгү) өз касиети менен жанды кыймылдатпайт жана бейгам иштерге түртөт.

²² фука арпа же күрүчтөн жасалган шербет.

Мүмкүн болушунча күндүз уктабаганга тырыш, эгер эркиң жетпесе күндүз бир аз убакыт укта, анткени күндү түнгө айлантуу эстүүлүк эмес. Бектерде жана бай адамдарда жайкысын чак түштө эс алмай адаттары бар, алар ошондо да балким укташат, балким жок.

Жалпылап айтканда, сен өмүрүңдүн көбүн ойгоо жүрүп, аз уктаганга үйрөн, ансыз деле сааты келгенде узак уктаганга мажбурсуң.

Бирок, күндүз же түнкүсүн уктагың келсе, жалгыз жатпа, жаныңа ылазат берген кимдир бирөө менен чогуу укта. Себеби, уйкудагы адам менен жансыз жасат ортосунда дээрлик эч кандай айырма жок. Ал экөө тең тышкы дүйнөдө эмне болуп жатканын билишпейт, айырмасы эле: бири-жандуу, экинчиси жансыз. Уйкудагы бул экөөнүн дагы бир айырмасына токтолсом, жасат зарурат зарылчылыктан улам жатканга мажбур болсо, тирүү адам эмне үчүн жалгыз укташ керек? Мына үшүн үчүн бу дүйнөдөгү өмүрлүк түгөйүң жаныңа ылазат-кубаныч берген жан болсун, а тиги дүйнөдө буйруганы. Ушул талап орундалганда гана тирүүлөр менен өлүүлөрдүн уйкусу ортосунда айырма болот.

Күн чыкканча жараткандын буйругун жазбай аткаруу үчүн үрүл-баралда уйкудан турганды өзүңө адат кылып ал. Күндүн нуру Жер бетин чайып баратканда турган адамга шыбага жок, ал анткени намаз окуучу убакытты өткөрүп жиберет да күнөөсү мойнуна жүктөлөт. Ошондуктан таң агаргандан эрте туруп, оболу Алланын буйругун аткаргын дагы андан кийин өз тирилигиң менен алпуруш. Эгерде таң эртең бүткөрөр жумушуң болбой, аңчылыкка же сейилге барууну кааласаң, намаздан соң аңчылык кыл жана көңүлүң куштар болгон ишти ырахаттана жасай бер. Жараткан жар болсун.

АҢ УУЛООНУН ЭРЕЖЕСИ ЖӨНҮНДӨ

Оо, уулум, жаш кезде ат минип алып, аңга чыккан, чавган ойногон сырдына бектердин эрмеги экенин билип ал. Бирок, ар бир иштин тийиштүү тартиби, ага жараша эрежеси жана чен-өлчөмү болот. Күн сайын эле аң уулаган жарабайт. Бир жумадагы жети күндүн эки күнүн ан уулаганга арна, үч күндү шарап ичип, көңүл ачканга жана эки күндү чарбалык иштерге бөлүп кой.

Атка мингенде бою жапысын тандаба, себеби көрөсөн адам болсо да пастек ат мингенде жапыс бойлуу бечара көрүнөт; пакене бойлуу адам заңкайган аттын үстүндө зоңкойуп алп көрүнөт.

Сапарга чыкканда бир мүнөз жоргону мин, ат жоош болсо, киши этияттыкты унутат. Шаарда жана топ ичинде жүргөндө өзүнө көңүл бурганды унутпас үчүн чабагаан атка эмес, күлүк атка мин. Ат үстүндө жаман чабандес көрүнбөө үчүн дайыма түз отур.

Аң уулоого чыкканда атыңды жөнү жок чапкылай бербей, атка ээ-жаа бербей чапкылай берген гулямдар менен боз балдардын жосуну. Атыңды жапайы айбандардын артынан чапкылап демиктирбей, себеби жырткыч айбанаттарга аңчылык кылуу пайдасыз иш жана өмүрүңө коркунучтан башка эч нерсе алып келбейт. Биздин уруудан жырткыч жаныбарларга аңчылык кылып жүрүп эки улуу падыша курман болгон: бири-атамдын чоң атасы Вушмагир ибн Заир, экинчиси-таякемдин уулу эмир Шараф-ал-Маали. Ошон үчүн жандыктарды өзүңдөн жаш курактагыларга айдактатып, өзүң улуу падышанын алдында гана айдактаганга чык. Бул атак-даңкка жетүүң жана өзүңдү падышага көрсөтүүң үчүн керек.

Аңчылык өмүргө кооптуу болбоосу жана олжо пайдалуу болуусу үчүн куш, ылаачын, карчыга, барс жана ит менен аңчылык кыл.

Жырткыч айбандардын эти азыкка, териси тонго жарабайт. Куш менен ууга чыкканда Хорасандын падышалары кушту колдон чыгарбайт, Ирактын салты боюнча падышалар

кушту өз колу менен салышат. Сен падыша болбосоң, каалагандай аң уула; эгер падыша болуп калсаң, кушту өз колуң менен салганың ылайык болот. Бирок, бир кушту эки жолу салба, бул падышага татыктуу салт эмес. Кушту бир ирет койо берип, ал олжо алабы же жокпу, байкап тур да, андан кийин экинчи кушту сал, ал эми биринчисин кушчу таап келсин. Анткени, падышанын аңга чыккандагы максаты тамак табуу эмес, көңүл ачуу. Пааша эгер тайган иттер менен ууга чыкса, иттерди өзү ээрчитпеши шарт. Итти падышанын көз алдында кулдар агытып, өзү аларды тек карап турганы оңдуу. Олжо артынан ат менен кууба жана барс менен аңчылык кылганда, аны эч качан артыңа мингизип алба, себеби, падышага барсты карап жүрүү жарашпайт, анын үстүнө падышага жана ажалорго барсты учкаштырып алуу акылсыздык болот. Аң уулоонун мен сага айтайын деген эрежелери ушундай.

ЧАВГАН ОЙНОО ЖӨНҮНДӨ²³

Уулум, кулагыңа түйүп ал, чавган ойногондон сенин кыбаң канса, дайыма артынан түшүп ойнобо, анткени көп адамдар баш оту менен чавганга берилип кетип, балекетке кабылышкан.

Икая

Укканыма караганда, Амр-и-Лейстин бир көзү кыңыр экен. Ал Хорасандын эмири кезинде атайын жасалган майданга топ ойногону барат. Эмирди Азхари-и -Хар деген амир лашкер утурлап келип, атынын чылбырын колдон алат да: "Сага топту урууга жана чавган ойноого уруксат бербеймин" дейт. Амр-и-Лейс: "Эмне үчүн сиз топту урсаңыз болот да чавган ойноп жаткан менин топту чапканыма уруксат бербейсиз?" деп сурайт. Азхар жооп берет: "Себеби, биздин эки көзүбүз бар. Кокус топ көзүбүзгө тийсе, жайнаган дүйнөнү көргөнгө бир гана көзүбүз калат. А сенин бир эле көзүң бар, кокустан топ ошол жалгыз көзүңө тийсе, Хорасандын эмири болбой каласың". Анда Амр-и-Лейс айткан экен: "Эшек мээ болсоң да, чындыкты айттың. Мени ынандырдың, эми тирүү кезимде топту урбаймын".

Эгерде сен жылына эки жолу чавган ойноп, кыбаңды кандырам десең, ага уруксат берем. Бирок, майданда оюнчу-чабендестер аз болсун, ошондо кырсык кем болот. Майданда сегиз гана чабандес болгону ылайыктуу. Сен майдандын бир четинде тур, башка бирөө экинчи четинде турсун да, калган алты оюнчу майдандын ортосунан топ чапсын. Топ сага учуп келсе, аны тосо ургун дагы андан кийин гана атыңды теминип топтун жанына бар. Бирок, бир жериңди кокустатып албас үчүн мөөрөй алам деп башы-көзүңө карабай талашка кирбе. Бектер чавганды мына ушинтип ойношот. Калганы Алланын эркинде.

СОГУШ ӨНӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

Оо, уулум, айкаш жүрүп жатканда шашпай козголуп, өлүмсүктөнбө; жоо сени талкалап, жеңишин тойлогонго жеткирбей аны таш-талкан кылып, жеңишиңди майрамдаганга үлгүрүшүң шарт. Уруштун ортосунда энөөлүк кылба, тескерисинче, жаныңды карч уруп аянба. Анткени бешенесине өлүм жазган адам эч айла менен үйүндө тынч уктай албайт. Табаристандыктардын тилинде менин айтканым бар:

*Болсо дагы душмандары Арыстан,
Шер жигиттер коркпой туруп алышкан.
Үйдө уктаган өлүм менен барабар,
Ашкан күч жок кайрат менен намыстан.*

²³ Чавган ат оюн. Атчандар эки топко бөлүнүп, колундагы жыгач калак менен жыгач топторду каршы тараптын дарбазасына киргизет.

Ушул ырым жалпыга түшүнүктүү болуу үчүн персче да айтайын: Согушта бир кадам алга жыла алсаң, эч артка чегинбе. Эгер душман курчап алса, урушту токтотпо, анткени жоону чабышып жатып, багыңдырып алса болот. Алар сенин уруш майданыңдагы каармандыгыңды көрүшсө, сенден коркушат. Жоо бетиндеги ажалдан апкаарыба, жалтанбай согуш: коркпостун колундагы кыска канжар кылычтай узарат.

Уруш майданыңда коркконуңду билгизбе, анткени душман коркконуңду жана шайың ооп турганыңды байкаар замат сенин миң жаның болсо дагы анын бирин да куткарып, тирүү калбайсың. Ошондо эргежээлге чабыласың, ысымыңа жууса кетпес көө сыйпалат.

Эр жигиттер арасында каарман жоокер катары таанылып, бирок даңкыңа татыксыз ишке барсаң, ысымыңды жоготосуң жана теңтуштарыңа алдында ыраспа болосуң. Атак-даңктан жана оокаттан кол жууганыңдан кийин досторуң сени менен эсептешпей калышат. Мындай жашоодон өлгөн артык, шерменде жашоодон даңктуу өлүм жакшы.

Атак-даңкка бөлөнүп ал, жашынба,

Ансыз дагы бир өлүм тур башыңда!

Бирок, бейчеки кан төкпө жана мусулмандын канын төккөнгө жол бербей; селсаяктарды, ууру-кескилерди жана шарият уруксат бергендерди аяба, себеби бейчеки төгүлгөн кан үчүн о дүйнө, бу дүйнө жамандык күтөт. Биринчиден, кыямат күнүндө ал үчүн жооп бересиң, ал эми бу жашоодо ысымың булганат. Экинчиден, кичүүлөр сенин жаныңда өздөрүн кооптуу сезишет жана малайларың сенден үмүт үзүшөт. Үчүнчүдөн, адамдар сенден четтешет, жүрөгүңдө жек көрүшөт жана бейчеки төгүлгөн кан үчүн тиги дүйнөнүн каргышы урат.

Адам баласы жасаган жамандыктары үчүн бу дүйнөдө эле жазасын алат. Бул жөнүндө мен китептен окуганмын жана турмуштан белгилүү. Колу канга малынган киши бул тириликте бак-таалайлуу жашап өткөнү менен, каргыш анын балдарына тиет. Ошон үчүн "Кудай" деп өзүңдү жана балдарыңды ая, бейкүнөө адамдардын канын төкпө. Ал эми уруксаттуу, сооптуу кан төгүү зарыл болгон учурда сөлбүрөп турба, антсең өзүң зыян тартып каласың.

Элдин сөзүнө караганда, таятам Шамсалмаали канкор адам болгон экен. Ал каардуу адам болгондуктан эч кимди аябаптыр. Таятамдын катаалдыгынан заарканган аскерлер Фалакалмаали таякеме²⁴: "Эгерде сен бизге кошулбасаң, өлкөнү бөтөн бирөөлөргө өткөрүп беребиз" дешип, аны таятама каршы кутумга барууга мажбурлашат. Аскерлерге кошулбаса, падышалык уруунун колуңан чыгаарын аңдаган таякем, бийликти сактап калууну көздөп, лашкерлер менен чогуу өз атасын туткунга алат. Аскерлер таятамдын колу-бутун байлашып, замбилге отургузуп алып, ишенимдүү адамдардын коштоосунда Жанашк сепилине жөнөтүшөт. Алардын арасында Абдулла деген сарбан да болот. Шамсалмаали таятам жолдо баратканда төңкөрүштүн артында кимдер турганын Абдулладан сурайт: "Ээ, Абдулла, кутум мен үчүн күтпөгөн зор окуя болду. Мен ага каршы чара көргөнгө үлгүрбөдүм. Сен бул ишти эмне максат менен кимдер уюштурганын билесиң. Алар кимдер?». Абдулла аскерлерди төңкөрүш жасоого көндүргөн беш сипахсарды атап: "Бул ишке мен өзүм да аралаштым. Башкаларды да үгүттөп, кутумду ишке ашырдым. Ал үчүн мени айыптабай эсепсиз адамдарды өлтүргөн өзүңдү күнөөлө", - дейт. Ошондо Шамсалмаали айтыптыр: "Сен жаңыласың. Бул жамандык адам өлтүргөнүм үчүн менин башыма келди. Эсим болсо,

²⁴ Фалак-ал-Маали Манучехр ибн Кабустун уулу.

сен айткан бешөөнү сага кошуп өлтүрсөм баары жакшы болмок. Өзүм да коопсуз болмокмун".

Мен бул окуяны сени жасоого зарыл иштерди бүткөрбөй калтырбасын, мойнундагы милдетине жоопкерчиликсиз мамиле кылбасын деп айтып бердим. Кимдир бирөөн, кулдукка сатып алып, кийин аны жалтак кылып үйрөтүү - бул кан төгүүгө тете иш. Сен өз кызыкчылыгың үчүн мусулман пендени бычымал же тукум курут кылсаң, андан өткөн мыйзамсыздык болбойт.

Эгер сага бычылмал-евнух керек болсо, даяр бычымал изде; кимдир бирөөнү бычтырып, күнөөнү өзүңө алба.

Согушта мен айткандай, өзүңдү аяба; денеңди ит-чөөгө жем кылмайынча өзүңдү арстанга теңей албайсың. Билгин: адам бир туулуп, бир өлөт. Тирүүнүн үч гана түрү бар: тилдүү тирүүлөр, тилдүү өлүүлөр жана тирүү жансыздар, башкача айтканда, периштелер, адамдар, айбанаттар жана канаттуу куштар.

Пехлеви тилинде жазылган перстердин китебинен окуганмын. Заруштадан тирүү жандын канча түрү бар деп сурашканда, ал айткан экен: "Тилдүү тирүүлөр, өлүп бараткан тирүүлөр жана тирүү өлүп бараткандар". Ошентип, бардык тирүүлөр өлөт жана эч ким пешенге жазгандан эрте өлбөйт: дилиңди берип согушуп, атак-даңк жана дөөлөт тапканга аракет кыл.

Өлүм жана өлүү жөнүндө ыймандуулардын көсөмү Али ибн Аби-Талиб айткан: "Мен туулган күнү өлгөнүмүн." Бир сөздөн экинчи сөзгө өтсөм, дагы көп сүйлөп кетем, анткени "көптү билген көп сүйлөйт" деп айтылган эмеспи.

Сөздү "Бу дүйнөдө атак-даңкка жана нанга кантип жетсе болот?" деген суроо менен баштаган элек, ошол сөзгө кайрылалы. Атак-даңкка жана нанга жеткенден кийин байлык топтоого, мал-мүлкүңдү көбөйткөнгө жана аны керегиңе ылайык пайдаланганга аракет кыл.

БАЙЛЫК ТОПТОО ЖӨНҮНДӨ

Уулум, учуру келип турса, кайсы бир затты колдон чыгарбай сатып ал, бирок буюм үчүн өмүрүңө коркунуч жаратпа жана өзүңө ылайыктуу болсун үчүн буюмдун эң мыктысын сатып ал. Сатып алган буюмуңду сакта, тегин жерден колуңдан чыгарба, анткени сатып алгандан сактаган кыйын. Акчаңды бир нерсеге жумшасаң, ордуну тез толтурганга умтул. Бир нерсе алсаң ордуна эч нерсе бербейсиң, Карундун²⁵ кенчи болсо да бир күнү түгөйт. Байлыкка жаныңды берип байланба жана түгөнгөндө кайгырбас үчүн аны өтө маанилүү дебе. Муктаждыкта достордон сураганча, душманга аз да болсо калтыруу керек, деп айтылган го.

Бирок, байлыкты колдон чыгарбай бекем кармоо зарурат, себеби азды сактабаган көптү сактай албайт. Бирөөнүн мүлкүн сактаганча, өз мүлкүңдү сактаганды жакшы деп бил. Жалкоолуктан уял, жалкоолук-муктаждыкка жылоолош болот. Мээнет кыл, байлык жалкоолуктан эмес эмгек менен жаралат, эмгектен байлык топтолсо, жалкоолуктан тозот. Даанышмандар айткан: гүлдөп-өсүү үчүн эмгектенгиле, бай болуу үчүн азга канаат кылгыла, досторуңар көп болуусу үчүн топукутуу болгула. Мына ошон үчүн эмгек жана аракет менен топтолгон дүнүйөдөн жалкоолуктун айынан кол жууп койгон акылсыздык болот. Муктаж болуп турганыңда өкүнгөндөн не пайда. Өзүң эмгектенгенден кийин үзүрүн да өзүң көргөнгө аракет кыл. Кымбат буюм болсо да,

²⁵ Тооруттагы Корей, бай. Куранда Карун (XXVIII,76; XXIX, 38; XL, 25).

татыктуу адамдан аяба, кандай болгондо да эч ким эч нерсени өзү менен о дүйнөгө ала кетпейт.

Жокчулукта мүңкүрөбөс үчүн чыгашаң кирешеңден ашпасын, жокчулук кедейлердин эле үйүндө эмес ар бир үйдө болот, Мисалы, кирешең бир дирхем²⁶ болуп, чыгашаң бир дирхем жана бир хаббэ²⁷ болсо, эч качан жокчулуктан башың чыкпайт. Үйдө жокчулук болбос үчүн дайыма бир дирхем кирешең болсо, чыгашаң бир дирхемден бир хаббэ аз болсун.

Барына канаат кыл, себеби канааттануу ошол эле токчулукту билдирет. Бешенеңе жазган ырыскың сөзсүз сага келет. Жакшы сөз жана адамдардын арачылыгы менен бүтчү ар кандай иште акчаңды жөн жерден сарптаба, анткени колу жука адамдарда таразасы болбойт. Жөнөкөй эл өз пайдасын ойлобостон эле бардык байларды жакшы көрөт жана зыянынан коркпой туруп, кедейлерди жек көрөт. Жокчулук адамды жарга такайт, байларды мактоого арзыткан сапаттары кедей үчүн шылдың.

Адамдын айкөлдүгү анын жоомартыгы менен аныкталат жана ар бир адамдын баасын анын жоомарттыгынан бил. Ысырапчылыкка жол бербө, уятсыздык деп сана. Теңдешсиз Кудай өз пенделери үчүн ылайыксыз деген нерселерди жасаган уят. "Ысырап кылбагыла, ал ысырап кылуучуларды сүйбөйт" деп айтылган (Куран, V1, 142; VII, 29).

Теңдешсиз жана даңазалуу жараткан сүйбөгөн нерсени сен да сүйбө. Ар кандай жамандыктын себеби бар, жакырлыктын себебин ысырапкорчулук деп бил. Ысырапкорчулук-байлыкты тозутуу гана эмес. Тамак жегенде, жүрүм-турумунда, сүйлөгөн сөзүңдө, ар бир бүткөргөн ишинде ысырапкорчулукка жол бербө, анткени ысырапчылык денени кордойт, жаныңды кыйнайт, акылыңды кемитет жана тирүүнү өлтүрөт. Өмүр майлуу билик экенин өзүң байкабадыңбы!? Биликке майды ченебей куйсаң, билик ошол замат өчөт. Биликти өчүргөн майды чени менен куйсаң ал өчпөйт, тирилик уланат, береги ысырапкордук «өлүмдүн» себеби болду. Ошентип, бийлик май менен эле жашабастан анын туура чени менен жашаганын аныктадык. Ченден ашыкчанын баары ысырапкорлук болот, биликке ошол эле май өмүр берди жана өлтүрдү. Мына ушул себептүү жараткан ысырапкорчулукту сүйбөйт, акылмандар да ар кандай ысырапкерчиликте колдобойт, анткени ысырапкорчулуктун аягы зыян менен бүтөт.

Бирок, жашоонду кыйын кылба, өз ырыскыңдын жолун бууба, тагдырыңа ыраазы бол жана болчу иште бейчекиликке жол бербө. Ким өз ишин чала кылса, ашыкча пайда көрбөйт жана каалаганына жетпейт. Бар байлыгыңды керегиңе жумша, байлык кымбат болгону менен жашоо аңдан да кымбат. Жалпылап айтканда, тапканыңды пайдалуу иштерге сарптаганга аракет кыл. Өз мүлкүңдү сараңдарга ишенип тапшыр, кумарпоздор менен аракеттерге ишенбе. Сенин дүнүйөң ууру-кескиден коопсуз болсун үчүн башкаларды ууру деп эсепте. Мүлк жыйноодо жаңылба, ким жасап жаткан ишинде жаңылыштык кетирсе, киреше албайт, бакытка жана ойлогон максатына жетпейт; жыргалчылык эмгекке, эмгек жыргалчылыкка алып барат, бүгүнкү жыргалың эртең эмгекти талап кылат жана бүгүнкү эмгегиң эртеңки жыргалыңа жол ачат.

²⁶ дирхем араптардын байыркы күмүш теңгеси, салмагы 2, 97 грамм. 695 – жылы башка өлкөлөр менен соодалашуу үчүн чыгарылган.

²⁷ хаббэ сөзмө сөз алганда данды билдирет, өтө аз салмакты өлчөөчү чен бирдиги.

Эмгектенип жана эмгектенбей тапкан кирешеңдин бир дирхеминин эки дангын²⁸ үйүңө жана үй-бүлөңө жумша. Сага өтө зарыл жана керек болсо да андан көп сарптабагын. Ошентип, эки данганы ишке сарптасаң, дагы эки данганы мураскериң жана алдан тайып карылык моюнга түшкөн кезде пайдалануу үчүн бекем катып кой жана такыр эстебе. Калган эки данганы өзүңдүн жасалгаңа сарпта. Жасалгалардын акак таш жана алтын зергер буюмдар, күмүш, коло, жез сыяктуу өлбөсүн жана жээлибесин топто.

Мал-дүйнө ташып баратса, жерге жумша, анткени жерге сарптаганыңды жерден аласың. Мүлкүң дайыма ордунда болот, кирешени, үзбөй алып турасың. Бул таза жана мыйзамдуу киреше. Үйүңө түрдүү керекке жарачу эмеректерди жана килем-төшөктөрдү сатып алган соң аларды сатпа жана "Эй, адам, азыр сатуум керек болууда, башка жолу сатып алам", деп айтпа. Себеби, үй эмеректерин ар кандай зарылдык үчүн кайра сатып алам деген тилек менен сата берсең, андай буюмду кайра сатып ала албай калышың мүмкүн жана үйүң аңгырап ээн калат. Көп өтпөй өзүң да жардынын жардысына айланасың.

Ушу айтканымдай учуру келип турса эле карыз ала бербей, өз мүлкүңдү да күрөөгө койбо, тууйт деп процентке бербегин жана процентке да албагын.

Карыз алганды пастык, жеткен уятсыздык деп сана жана мүмкүнчүлүгүн барда өзүң да эч кимге, айрыкча досторуңа, бир дирхем да карызга бербей; себеби аласаңды кайра сурагандын таарынычы-карыз бербей койгондогу таарынчтан чоң болот. Ошон үчүн, эгер карыз берчү болсоң, ал акчаны меники деп эсептебе жана бул акчаны досума тартуу кылдым деп ойлоп кой; достугуңар бузулбас үчүн досуң борчун кайтарганча сураба. Досту душман кылып алуу жеңил, ал эми душманды дос кылуу өтө татаал. Досту душман кылуу баланын иши, душманды дос кылуу акылман, кыраакы карылардын иши.

Бар дүнүйөңдөн татыктуу адамдарга энчи берип тур. Адамдын асылы болом десең бөтөн бирөөнүн дүнүйөсүнө көз артпа. Калыстыгың менен элге таанылгың келсе, өз мүлкүңдү өзүмдүкү деп бил, жаттыкын-жаттыкы де.

АМАНАТТЫ САКТОО ЖӨНҮНДӨ

Уулум, эгер сага кимдир бирөө буюмун сактап бер деп сурачу болсо, колуңдан келсе-алба, а эгер алсаң бекем сакта. Бирөөнүн буюмун сактаганга алуу өзүңө мээнет алганга тең, анткени, ал акыр аягында үч нерсенин бирин алып келет: сага ишенип, сактоого берилген мүлктү бүтүн кайтарып берсең, теңдешсиз улук Алланын "Сага ишенип берилген затты анын эгесине кайтарышың лаазим" (Куран, IV, 61) деген сөзүн аткарасың.

Кеңпейилдүүлүктүн жана эржүрөктүүлүктүн жолу эч нерсени сактоого албоо, а эгер алчу болсоң, аны эгесине бүтүн кайтарып берүү.

Икая

Бир киши үрүл-баралда мончого барганы үйдөн чыгат. Жолдо досун кезиктирип: "Мени менен мончого жүр", деп чакырат. Досу: "Сени мончонун эшигине чейин узатып барайын, бирок, жуунганы кирбеймин. Убактым жок", -дейт. Ошентип, ал досу менен ээрчишип мончого жөнөйт жана төрт көчөгө жеткенде ага айтпастан туруп, башка жолго түшүп кетет. Бу тушта биринчи адамдын артынан аярай басып, ууру бараткан

²⁸ данг салмактын бирдиги. Түрдүү мезгилде түрдүү жайларда салмагы жана баасы ар башкача болгон; дирхемдин 1/бине барабар.

болот. Ал кокустан эле артына бурулуп, караңгыда ууруну тааныбай досум экен деп ойлойт да жеңинен чарчыга оролгон 100 динарды ууруга сунуп: "Эй, тууган. Мен мончодон чыкканча бул акчаны кармап турчу. Анан бересиң", - дейт дагы мончого кирип кетет. Ууру акчаны алат да кетпей күтүп турат. Береги адам жарык кирип калганда мончодон чыгат да түз эле үйүн көздөй жөнөйт. Ууру артынан жете келип: "Оо, кең пейил адам. Адегенде өзүңдүн алтыныңды алгын да анан үйүңө бар. Мен сен ишенип берген алтыңды сактаймын деп, өз жумушумдан калдым" дейт. Тиги киши түшүнбөй: "Сага эмнени ишенип бердим? Сен кимсиң?" деп сурайт. "Мен уурумун. Сен алтыныңды мончодон чыкканча мага сактаганы бергенсиң" дейт ууру. Тиги киши: "Эгер ууру болсоң эмнеге менин алтынымды алган бойдон кетип калган жоксуң?" деп сурайт. Ошондо ууру: "Эгер мен өз мээнетим менен тапсам, миң динар болсо да сен жөнүндө ойломок эмесмин. Сага бир динар да бермек эмесмин. Бирок, сен мага сактап бер деп ишенип бергениңди уурдап алып, пастык кылбайм. Пейли кең адамдар андай кыянаттыкка барышпайт," деп жооп берген экен.

Ошон үчүн сактоого алган затың сенин катышууң жок бүлүнсө, анын ордуна башка бир нерсени сатып бергениң оңдуу. Эгер бирөөнүн аманат буюмуна көзүң түшүп, билбейм деп жашырып алсаң-бул чоң күнөө. Непада сактоодогу буюмду эгесине кайтарып бергенче, анын айынан көп түйшүк тартсаң да сенин кыйналганыңа карабай, буюмдун эгеси сага эч ыраазы болбойт: тарткан азабың өзүң менен калат. Ал: "Бул менин буюмум эле, тиги жайга койгонмун. Эми сага калтырбаймын да кайтарып алдым" дейт. Чынын айтам, сага акыр аягында ырахматы жок көп түйшүк калат жана алган алкышың-кийимиңде калган изи болот.

Кокус, сактоого алган затың жоголсо, сага эч ким ишенбейт, эч негизсиз жерден туруп, эл алдында ысмың булганат, теңтуштарың арасында абийириң кетет жана болочокто сага эч ким ишенбей калат. Эгер береги зат сенде калса, ага ээ чыга албайсың жана мойнуңа чоң күнөө түшөт, бу дүйнө бактылуу болбойсуң, а тиги дүйнөдө теңдешсиз жараткандын каары тийет.

Бирок, өзүң кимдир бирөөгө мал-мүлкүңдү сактаганга берчү болсоң, жашыруун бербей, анткени сенин мүлкүңдү андан эч ким тартып албайт. Эки ишенимдүү күбө жок өз дүйнөңдү эч кимге аманатка бербей жана кийин чатакташпоо үчүн берген заттарың үчүн андан тил кат алгын. А эгер иш чатакка айланса, талаш учурунда уят-сыйды унутуп, абийириңди жоготпо, абийирсиздик-зөөкүрлүктүн белгиси. Мүмкүн болсо, чындап касам иччү мезгил келгенде, адамдар сенин сөзүңө ишенүүсү үчүн чындап да, калп да касам ичпей жана жеңил-желпи эле касам ичип, элге таанылба. Канчалык бай жана атак-даңктуу болгонуң менен чынчыл болбосоң, өзүңдү жарды деп эсепте; себеби, уятсыз менен калпычы акыр аягында томаякка айланат. Сага болгон ишеништи акта, анткени ишеним-философиянын алтын ташы деп бекерге айтылбаган; ар убак чынчыл жана калыс жүрсөң, бай болосуң, себеби бардык байлык адилеттүү жана чынчыл адамдарга таандык. Бирөөнү алдабаганга аракет кыл, бирок, өзүң да кулдарды сатып алып жатканда алдангандан өзгөчө этият бол. Сени Алла өзү колдойт.

КУЛ САТЫП АЛУУНУН ЭРЕЖЕСИ ЖӨНҮНДӨ 29

Уулум, эгер кул сатып алууну кааласаң, кылдат бол, анткени адамдарды сатып алуу татаал илим. Кеп жакшы кулдар бар, бирок аларга илимий көз менен карасаң, баары

²⁹ Кай-Кавус түрдүү элдердин кулдарына мүнөздүү кемчиликтерди өтө орой сүрөттөгөндүктөн, Е.Э. Бертельс андай жерлерди орусчага которбой түшүрүп койгонун окурманга өзү эскертет.

тескери чыгат. Көпчүлүк адамдар кул сатып алууну соода иши деп билишкени менен, бул философияга таандык илим. Арийне, ким болсо да сатып алып жаткан товарыңды билбесе, ал алданып калат, ал эми адамды аңдап билүү-баарынан кыйын иш. Адамда кемчилиги да, жакшы касиеттери да көп. Анткен менен, анын бир кемчилиги жүз миң жакшы сапатын жууп кетет жана бир жакшы сапаты жүз миң кемчилигин басып кетет.

Адамды жүзүнөн окуп³⁰ жана тажрыйба аркылуу аңдап билсе болот, а көрөгөчтүк илими-окуялык илимине тааныдык нерсе жана бул илимдин түбүнө адамдын жакшы-жаман жактарын ажырата билген пайгамбарлардан башка эч ким жетпейт.

Канткенде да мен сага маалым болушу үчүн кулдарды сатып алуунун шарты, кулдардын кемчилик-артыкчылыктары жөнүндө билишимче айтып берейин.

Билгин жана эсиңе түйүп ал: кулдарды сатып алуунун үч шарты бар. Биринчиси, алардын көзгө көрүнөө жана көзгө көрүнбөгөн жакшы сапаттарын көрөгөчтүк менен ажырата билүү. Экинчиси, сырткы белгилерине карай жашыруун жана көрүнөө дарт-илдеттерин ажырата билүү. Үчүнчүсү, ар бир кулдун тегин, кемчиликтерин жана артыкчылыктарын көрө билүү.

Көрөгөчтүктүн биринчи шарты мындай. Кулду сатып алып жатканда баарын жакшылап ойлон, анткени кардарлар ар түрдүү болушат. Айрымдары кулдун жүзүнө маани берип, дене түзүлүшүнө жана башка жактарына көңүл бурушпайт. Экинчи бирөөлөр кулдун жүзүнө карабастан денесине, арык-семизине, мүчө түзүлүшүнө, чырайына көңүл бурат. Бирок, сенин кулуңду көргөн ар бир адам эң алды анын жүзүнө, андан соң дене түзүлүшүнө көңүл бурат, анткени кулдун жүзүн ар качан көрсө болот, а денени акырындап барып көрөсүң. Андыктан, чырайлуу кулду тандаш керек, себеби сен да анын жүзүн ар дайым көрүп жүрөсүң. Ошон үчүн, адегенде көзүнө жана кашына кара, андан кийин мурдун, ээриндерин жана тиштерин карап көр, андан соң чачына көңүл бур, себеби улуу жана даңазалуу эгем сулуулукту бардык адамдардын көздөрүнө жана каштарына берген; сулуулук-мурунга, таттуулук-ээриндер менен тишке, тунуктук-жүзгө, чач-мунун баарын кооздоп түрсүн деп сулуулук үчүн жараткан. Денени ушинтип кароо керек. Эгер кулдун эки көзү жана каштары жакшынакай, мурду сулуу, ээриндери менен тиштери ширин, териси тунук болсо, башкасын эч ойлобой сатып ал. Эгер кулда мунун баары болбосо, ал келбеттүү болсун. Менин түшүнүгүмдө, өңсүз сулуудан көрө көрксүз келбет турпат жакшы. "Кул кайсы бир иш үчүн" деп бекеринен айтылбаган.

Ошон үчүн кулдун сырткы белгилерине карай анын табиятын үйрөнүп, сатып алганды билүүгө тийишсиң. Кулду өзүң эс алчу жайда эрмек кылуу жана баарлашуу үчүн сатып алчу болсоң, анын бою өзүңө ылайыктуу, денеси назик, териси жука, мүчөлөрү келишкен, сары тору же ынды кара, узун каштуу, кара көз, кырдач мурун, ичке бел, май көчүк, ай жүздүү, эриндери кызыл, тиштери ак жана күрүчтөй тегиз болуп, бардык мүчөлөрү мен азыр айткандай болушу лаазим. Мындай кул сулуу жана сүйлөшкөнгө ымаласы ысык, адептүү, сырга ишенимдүү, күрч сөздүү жана акылдуу болот.

Акылдуу жана жолдуу кулдун белгилери булар: ал сымбаттуу, коюу чачтуу, орто эткер, денеси ак жуумал кызгылт, алаканы жайык, салааларынын ортолору ачык, жазы маңдай, көздөрү кара сур, жүзү жайдары жана күлкүгө тез болсун. Мындай кул түрдүү

³⁰ Бул жерде адамдын жүзүндөгү мүнөздүү белгилер аркылуу анын мүнөзүн жана эмне ойлоп жатканын билүүчү физиогномика илими жөнүндө айтылууда (котормочу).

илимге жана чарбачылыкка зарыл эсеп-кысапчылыкка, ошондой эле казына иштерине үйрөткөнгө жарайт, ага кандай гана ишти болбосун ишенип тапшырса болот.

Музыкага шыктуу кул назик денелүү келип, сыртынан арык чырай көрүнөт; манжалары узун, бирок өтө арык же семиз болбошу керек. Бети эттүү кулдан сактан, ал эч нерсени үйрөнбөйт.

Кулдун алаканы кебездей жумшак, манжаларынын ортосу ачык, жүзү нурлуу, териси жука, ал эми чачы өтө узун же кыска эмес, өңү өтө кызыл же ынды кара эмес, көздөрү кара сур, таманы тегиз болсун. Мындай кул ар кандай чебердикти талап кылган ишти, айрыкча, музыканы тез үйрөнөт.

Аскер өнөрүнө шыктуу кулдун чачтары кайраттуу, өзү турпаттуу, чымыр денелүү, булчуңдуу жана колунун манжалары күчтүү, сөөк-саактуу, териси калың, кан тамырлары терсин тээп чыккан, тарамыштуу, алаканы калактай чоң, кең көкүрөк, кең даалы, жоон моюн болот. Анын ичи салаңдап, көчүгү тартылып, басканда булчуң эттери ойноп туруш керек. Башы таз, көздөрү кара, өңү серт болгону жакшы. Мындай кул-тайманбас жана жеңилбес аскер болот.

Гаремди ишенимдүү күзөтчү кулдун мүнөздөмөсү мындай: ынды кара, өңү серт, териси темгилдүү, арык чырай, чачы ичке жана суюк, буттары ичке, ээрди калың, мурду жалпак, манжалары кыска, бүкүр чалыш жана ичке моюн болуш керек. Мындай кул гаремди күзөткөнгө жарайт. Бирок, анын териси ак же кызгылт болбосун. Чачы маңдайына түшкөн, өзгөчө, көздөрү тунарып оргоштогон сарала кулдардан этият бол. Андайлар аялдарды жакшы көрүшөт жана эркектер менен аялдар ортосунда арачылык кылганга шыктуу болушат.

Иттерди жана аттарды караганга шыктуу уятсыз кулдун белгиси: каштары жоон, көзү тоскок, көккөз, көзүнүн агы кызыл темгилдүү, ээриндери жана тиштери узун, оозу чоң болуш керек. Мындай кул уятсыз, зөөкүр чалыш жана орой болот, ачуусу тез келип, чырлашып-чатакташканды сүйөт.

Фарраш³¹ жана ашпозчу болгонго жарачу кулдун жүзү жана денеси таза, тегерек бет, колу-буттары ичке, көздөрү кара сур жана жашыл тартып, бою узун, чачы сары кочкул жана түз болуп, аз сүйлөшү шарт.

Анан да ар бир кулдун түпкү тегин, уруусун, кемчилигин жана мыкты сапаттарын жакшылап териштирип алган маанилүү. Аларды санап берсем: индустардын кемчилиги көп сүйлөгөндүктөн үйдөгү чоруларды тажатып бүтүшөт. Индус уруулары башка элдерден айырмаланып, эч ким менен аргындашып кетпейт.

Адам атанын заманынан бери бир да индус кол өнөрчү башка бир индус кол өнөрчү менен камыр-жумур болуп кетпеген. Ошон үчүн соодагер кызын соодагердин уулуна күйөөгө берип, уулун да соодагердин кызына үйлөнтөт; касапчы-касапчы менен, дыйкан - дыйкан менен, аскер адамы - аскер адамы менен, брахман-брахман менен кудалашат.

Андыктан индустарда ар бир даражанын жана ар бир уруунун өзүнө таандык каада-салты бар. Анын баарын сүрөттөп отурбайын, анткенде китептин ирээти да өзгөрүп калат. Бирок, индустардын мыктылары мээримдүү, зирек, чынчыл, тайманбас, чарбачыл болушат жана булардан брахмандар менен илимпоздор чыгат.

Нубиялыктар жана аббисиниялыктарда башка элдерге караганда кемчилиги аз болот. Деген менен, аббисиндер нубийлерден мыктыраак саналат, анткени

³¹ фарраш сөзмө сөз маанисинде "килем салгыч", кызматчы.

пайгамбарыбыз алейсалам аббисиндер жөнүндө көп жакшы сөздөрдү айтып кеткен. Бул ар бир уруусунун кемчилик-артыкчылыктары жөнүндө илим бар.

Эми үчүнчү шарт-бул кулдардын ачык жана жашыруун дарт-илдеттерин сырткы белгилерине карап билүү жөнүндө. Кулду сатып алып жатканда өтө кылдат бол жана бир көргөндө эле сатып алганга макулдук бербей. Себеби, адеп көргөндө түрү серт неме да кемтиксиз көрүнөт жана өңдүү-түстүү кул кепшийип көрүнүшү мүмкүн. Анын үстүнө адамдын жүзү дайыма эле өзүнүн табигый касиетин сактай албайт: кээде сулуу көрүнсө, кээде серт көрүнөт. Кулду сатып алгандан мурда анын денесинин ар бир бөлүгүн кунт коюп карап чык, эч нерсени жаздым калтырба. Көзгө байкалбаган, дененин сыртына чыга элек жана бир нече күндөн кийин пайда болчу оорулар көп кездешет. Алардын да өз белгилери болот.

Эгер бети бир аз саргылт тартып, ээриндери кумсарып, көздөрүнүн нуру качып турса, бул геморройдун белгиси. Көзүнүн тегереги дайыма шишип турса, бул сары суу оорусунун белгиси. Көзү кызарып, мандайындагы тамырлары көөп турса, бул талманын (эпилепсия) белгиси. Кирпиктери жай кыймылдап, ээрди тез-тез тартылган меланхолия оорусу. Мурдунун сөөгү иирейип, тегиз болбосо, бул денеде оорудан пайда болгон тешик фистула бар экенин жана мурду көп канаганын билгизет. Чачы ашыкча кара, кайраттуу жана коюу болуп, айрым бөлүгү өтө эле кара болсо, мындай чач боелгон болот.

Дененин демейде белги урулбачу ар кайсы жеринде так же атайын басылган белгини байкасаң, анын астында песи жок экен, кылдат текшерип көр. Ээриндери бозоруп, көздөрү сары тартып турса, бул сарыктын белгиси.

Кулду сатып алып жатканда жаткызып алып, эки капталын сыйпалап, эч жери оорубайбы жана шишиги жокпу, анысың жакшылап текшер. Эгер капталы ооруса же шишиги болсо, анын боору же көк боорунда илдетти бар экенин билдирет. Көзгө көрүнбөгөн жашыруун дартты карап жатканда, ооздун жана мурундун жыты барбы, дененин тешиктери жокпу, кулагы кыңырбы, тили кекеч эмеспи, түз басабы, тиштери бекемби үшүнүн баарын алданбай текшерип чык. Мунун баарын аныктап болгондон кийин кулдун ээсинин ким экенин даректеп бил. Кул сенин үйүңдө чынчыл болушун кааласаң, аны чынчыл адамдан сатып ал.

Персче сүйлөбөгөн кулду тапсан, персче сүйлөгөн кулду сатып алба. Анткени, чет өлкөлүк кулду өзүң каалагандай тарбиялап аласың, ал эми персче билген кул тарбияланбайт.

Кул базарда жүрүп делебең козголуп кетсе, сага ал деп сунуш кылынып жаткан кулдарга караба. Себеби, жүрөгүң азгырылып турганда өңү серт кул да сымбаттуу көрүнөт. Ошондуктан, адегенде делебеңди кандыр, андан соң соодалаш. Мурдакы турган жеринде эрке болгон кулду сатып алба, анткени сен дагы эркелетип жүрбөсөң, ал же качып кетет, же башка жакка сатып жиберүүңдү каалайт, же сени өлгүдөй жек көрөт. Эгер аны эркелете баштасаң, ал сага ыраазы болбойт, себеби мурдакы жеринде эркелеп көнүп калган.

Мурдакы эгелеринен зобун-зордукту көп көргөн кулду сатып алып, ага бир аз жакшы мамиле жасачу болсоң эле сага ыраазы болуп, сени сүйүп калат.

Кулдарга татыбаган болсо да маал-маал белек жасап тур, аларды эч качан акчага муктаж абалга жеткирбей, болбосо аргасыздан акча издөөгө баш байлашат.

Кулдун кымбатын сатып ал, себеби буюмдун сапаты баасына жараша болот эмеспи. Көп кожоюн алмаштырган кулга жакын жолобо, күйөөдө көп болгон аял

сыяктуу эле кожоюну көп болгон кулдан жакшылык күтпө. Буюм алсаң, көбөйчүсүнү гана сатып ал.

Кул чындап эле сенден кеткиси келсе, аны көп ойлонбой сатып жибер. Аял-ажырашууну, кул сатылууну кааласа, а сен башыңа түйшүк үйүүнү каалабасаң, алардын тилегин аткар. Эгер кул ачыктан ачык жалкоолонуп, жумушту атайылап жаман кылса, аны тартипке чакырам дебем, ал арамзалыгын таштап, ийкемдүү болбойт. Мындай немени саалгытпай сатып кутул, үйкудагы адамды бир кыйкырып ойготсо болот, а жалкоону не сурнай тартып, не добулбас кагып, ойготуу мүмкүн эмес.

Сага кереги жок малайды кызыкпай айда, анткени чакан үй-бүлөң дагы сен үчүн байлык. Кызматчыларыңа алар сени жээрип качпагандай жакшы мамиле кыл; эки жалкоодон бир мээнеткеч артык. Үйүндөгү кулдардын ар бирине ага-инидей, чоруларга эже-карындаштай мамиле кылууга жол берсең, чоң балакетке кабыласың. Кулдар жана эркин кызматчылар алдан тайып, баш ийбей койбоосу үчүн аларга күч-кубатына жараша иш жүктө. Мээрмандын мээрманы болууну кааласаң өзүң адилеттүү бол. Кул өз эгесин агам, эжем, энем жана атам деп санасын. Көптөгөн соодагердин колунан өткөн кулду сатып алба, кул соодагер үчүн такачы-устаны талашкан эшектей күрөшүүсү керек. Болуп-болбос иш үчүн сенден кетүүнү каалаган жана сатыкка түшкөндөн коркпогон кулдан жакшылык күтпө, андайды түйшөлбөй алмаштыр. Эгерде кулду менин сөзүмдөн чыкпай издесең, дилинде эмне кааласаң, ошого жетесиң.

ТУРАК ЖАЙ ЖАНА ЖЕР САТЫП АЛУУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, муну билип, эсиңе бекем түй: жер жана турак-жай же башка бир нерсе сатып алгың келсе же сатууну кааласаң, мыйзам чегинен чыкпа. Сатып алчуңду коом дымып турган кезде ал, сатчу нерсеңдин баарын талап күч кезде сат. Пайда көрүүнүн амалын изде жана андан уялба. "Бир нерсе сатып алам десең, анын ээсин кашып-сыла" деп тегин айтылбаган. Соодалашуудан качпа, анткени соодалашуу жана бааны төмөндөтүп бер деп суроо-соодадагы жарым ийгилик.

Бир нерсе сатып алып жатканда киреше-чыгашанды чамалап иш кыл. Жакырланып калууну каалабасаң жок кирешенин эсебинен эч нерсе сатып алба. Бар дүнүйөңө зыян келтирбейин десең, чыгашага кириптер кылчу кирешеге кызыкпа. Өзүңө ток болуп, жакыр жашоону каалабасаң, бирөөнүн байлыгына кызганба жана сугуңду артпа, ар кандай иште сабырдуу бол: сабырдуулук ошол эле акыл эстүүлүк. Эч бир иште өз пайдаңа көңүл кош мамиле кылба: бейкамдык ошол эле акылы кемдик. Кокус жасап жаткан ишиң чиелешип, туңгуйукка кептелсе, сабыр кыл дагы анын башы ачылганча демейдеги ишиңди уланта бер. Шашкандан бир да иш изине түшпөйт. Эгерде үй сатып алууну кааласаң, болочок коңшуларың ишенимдүү адамдар болсун; үйдү шаардын четинен жана чептин түбүнөн сатып алба. Арзанына кызыгып, эски үйгө азгырылба. Адегенде коңшусун байка. Арабдар айткан эмеспи: Оболу коңшу, анан үй.

Бузуржмихр даанышман төрт улуу балээ бар деп айткан: Биринчиси жаман коңшу; Экинчиси бараандуу үй-бүлө; Үчүнчүсү батымы жок аял; Төртүнчүсү жокчулук.

Үйдү эч качан алиддерге(шииттерге), аалым-илимпоздорго жана амалдарларга (кызмат адамдарына) коңшу жайдан сатып алба. Үйдү бай адам жашаган көчөдөн да албаганга аракеттен жана мурда айтканымдай коңшуң адамгерчиликтүү инсан болсун. Үй сатып алгандан кийин коңшундун укугун сыйла жана сакта: коңшунун укугу баарынан улук.

Өз көчөңдүн жана маалеңдин эли менен ынтымактуу жаша; кесел адамдардын үйүнө барып, ал-ахывалын суран түр жана көңүл айтчу адамга жадыңдан чыгарбай

көңүл айт; сөөк чыгарганда мазарга кошо бар. Коңшуңа колдон келген иште жардамыңды аяба, кубанычын тең бөлүш; өз көчөңдө сыйлуу болуу үчүн коңшу-колондорго мүмкүндүгүңө жараша азык-түлүктөн жана кийим-кечеден жардам берип тур.

Өз көчөңдүн жана маалеңдин балдарын көргөндө кучактап чекесинен сүй. Ал эми кары-картаңдарга илбериңки салам айтып, сый-урмат менен мамиле кыл. Өз көчөңдөгү мечитте жума намаз өткөр, а рамазан айында мечитке шам жана билик жөнөткөндү унутпа. Адамдарга кандай мамиле кылсаң, алар да сага ошондой мамиле жасашат.

Уулум, билип ал, адамдар жакшылык менен жамандыкка өз жасаган иштерине жараша арзыйт. Андыктан, жаман ишке баспа, жаман сөз айтпа: ким татыксыз иш жасаса, анын кусурун тартат.

Мүмкүнчүлүгүң барда көңүлүңө ылайыктуу чоң шаарларга жайлашып ал.

Жолоочунун көзү түшпөс үчүн жаңы сатып алчу үйүң башка үйлөрдөн бийик болсун, бирок, терезеден коңшуларыңа кадала карай берип, оңтойсуз абалга койбо.

Жер сатып алганда, жериң коңшулуу жана булактуу болушу зарурат. Эмне сатып алсаң да, аны түшүмдүү жылда сатып ал.

Сатып алганга баргер адамдын короо жайлуу жана бак-шактуу там жайын тапсаң, ээси жалгыз жана мыйзамдуу болсун. Мураскер күмөндүү болсо, жолобо. Албетте, коргондолгон бак дарактуу жай түбөлүктүү байлык болгондуктан, аны сатып алгандан кийин абаддаштырып карма жана кароосуз калтырба. Үзбөй киреше берип түрүүсү үчүн ар күнү алакандай жерди болсо да абаддап тур. Короо жайыңды жана тамарка жериңди тындырбай иштет, анткени, жер кирешеси менен баалуу. Эгерде жердин баасына кирешеси кошо эсептелбесе, чөл жерлердин баарын ата жайым деп бил. Бирок, чөлдү өздөштүрмөйүнчө кыпындай да ныпа албайсың.

АТ ТАНДОО ЖАНА САТЫП АЛУУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, ат сатып алып жатканда алданып калбас үчүн өтө кылдат бол. Анткени, ат менен адамдын көрөңгөсү бирдей: жакшы ат жана жакшы киши үчүн канча акча бербегин, өзүн актайт. Жаман атты жана жаман адамды каалаганыңча жек көр. Акылмандар "Дүйнө адам менен толук, адам мал менен толук" деп айтышат. Жаныбарлардын эң мыктысы жылкы, аны кармоо чарба күтүү жана эрдик. Макал бар эмеспи: Атыңды жана кийимиңди сактасаң, атың жана кийимиң сени сактайт.

Аттын жакшы же жаманын билүү адамды билгенден кыйын; адамды сөзүнөн аңдаса болот, аттын тили анын сырткы көрүнүшү. Аттын сыпатын билүү үчүн адегенде анын сырткы келбетине көз жүгүрт, мүнөз сыпатынан жаңылсаң да сырткы белгилеринен жаңылбайсың. Демейде жакшы аттын турпаты келишимдүү болсо, жаман атта турпат болбойт. Такачы усталардын айтышынча, жакшы аттын тиши ак жана ичке, бирок тегиз кынашып, астыңкы ээрини үстүнкү ээрининен узунураак, таноолору бийик жана кенен, маңдайы жазы, кулактары узун, эки кулагынын ортосу томпогуроок жана кең, моюну кайкалап, түп жагында ичке, жалы жоон, соорусу кенен, төшү жайык, ашыгы кенен, жүнү кыска, туягы кара жана узун, таманы тегерек, жону бийик, ичи тартылган, буттары жерге бекем таянган, куйругу калың жана узун, куйругунун кашы ичке, колтугу кара, көзү жана кирпичтери кара, көзү жана кирпичтери басканда тынч, шыйбалгасы ийкемдүү, ийни кыска жана кырдач, жамбашы булчундуу болушу зарыл. Чабандес темингенде ат анын кыймылын түшүнүп туруш керек. Мен айткан сыпат ар бир аттка мүнөздүү. Бул мүнөздөмөгө толук жооп берген да бербеген да аттар бар.

Аттын мыктысы: өңү сары кочкул жана курма түстүүсү. Андай ат ысыкты да, суукту да жакшы көтөрөт. Боз ат алсыз келет, бирок, "калтасы" чурайы менен куйругунун ортосунда, ал эми буттары, көкүрөгү, жалы кара болсо, жарайт. Алтындай сары атта алмадай кара темгили жана жалы, куйругу, калтасы, көчүгү, чурайы, көзү, ээрини кара болгону жакшы. Буурул ат да ушундай болсун. Аттын кара өңдүүсү чылк кара келип, көзү кызыл болбош керек. Себеби көзү кызыл аттар негизинен азоо жана бузулган болот. Боз аттын жакшысы сейрек кездешет, ал эми боз темгил аттын көздөрү, жамбашы, калтасы жана куйругу ак болгону жаман.

Эээрисини кара темгил тартып, буттары, куйругу, калтасы, көчүгү, чурайы, көздөрү, ээрди кара ат да жарабайт. Тору ала аттарды эч ким мактаганын укпадым жана алардын жакшысы чанда кездешет.

Аттын артыкчылыгы жана кемчилиги көп. Анын мыкты жактарына катар кемчилигин да билгин, анткени кемчилиги ар түрдүү болот эмеспи. Алсак, кыялы жаман, өңү серт болгон атта ээсине жакшылык алып келбөөчү белгилери, оңолгус дарты да болушу мүмкүн. Алардын кээ бирлерине көз жумуп, экинчи бирөөлөрүн көргөндө же байка да эле андай атка жолобо.

Ар бир дарттын өз аталышы бар. Сенин билүүң үчүн мен аларды атай кетейин. Аттын сокуру жолдон көп адашат, бээни көргөндө ээликкени менен кишенебейт. А'ша болгон ат андан да жаман. Мындай дарты бар ат башка аттар коркпогон жерде коркуп, тап берип качат да, сен билбеген сакатанчу жерде эч нерсени туйбай кете берет. Аттын кулагы кыңыры башка аттын киши негенин укканда жооп бербейт жана дайыма кулагын жапырып жүрөт. Сологой ат да жаман. Ал басканда көп жанылат. Жетелегениңде сологой ат оболу оң бутун алга таштайт.

Амаш-мындай ат күндүз начар көрөт. Андай аттын көзү кара жана көгүш тартып, дайыма ачык жүрөт, ирмелбейт. Бул илдет эки көздө тең болушу мүмкүн. Аттын көзү шыкыр болсо, өксүк көрүнөт. Бирок, арабдар менен персдер кыныр көздү жакшы белги катары эсептешет. Дулдулдун көзү шыкыр болгон деп укканмын.

Аржал аттын бир буту ак болот. Эгер алдыңкы жана арткы сол буту ак болсо, бул жаман белги саналат. Аттын эки көзү көк болсо, эч нерсе эмес, лекин бир көзү, өзгөчө, сол көзүнүн көк болгону жаман. Муграб, б. а. көзү ак ат кызгыл сары бүрө ат сыяктуу эле жаман. Моюну түз аквад аттын кемчилиги-ылайды ылгабайт. Ахвар аттын арткы буттары ичине илмейип, көп жыгылат. Андай атты перстер "комон пой"- жаа бут деп аташат. Ээр токулчу орунда, далынын ортосунда, буттарында, көкүрөгүндө жана колтугунун астында жүнү уйпаланып өссө, жаман белги саналат. Фаршун аттын туягынын ич жагында жүнү үрпөйүп өсөт. Бул жаман белги. Ал эми туяктын сырт жагындагы жүнгө маани бербейт. Ашраф болгон аттын туяктары тартайып турат. Андай атты ахнаф деп да атап коюшат. Аттын алдыңкы жана арткы буттары өтө эле узуну өргө чыкканда жана ылдый түшкөндө кыйналат. Мындай атты афрак деп аташат.

Азаф атийри куйрук же кашаф болуп, көчүгү дайыма көрүнүп турат. Азаф аттай эле ит куйрук ат да жаман. Авхаж ат арткы туягын алдыңкы туягынын изине койо албаганы менен жаман. Буттары узун аттын тизесинде шишик болгон үчүн дайыма аксап басат. Арун аттын алдыңкы буттарынын тизеси тез катып, жүрүшүн кыйындатат. Арткы буттарынын тизесинде шишик болгондо афрак деп коюшат. Аттын моюну катуусу, коркогу, көп кишинегени, көп осурганы, көп бышкырганы жана энегин көп коптурганы да жаман.

Икая

Ахмади Фаригундун³² жылкычысы Ноорузга жаңы жылдык белеги жок келип: "Мырзанын өмүрү узун болсун! Мен жаңы жылдык белек алып келбегеним себеби менде белектен артык сүйүнчүм бар", дептир. Ахмад Фаригун "Айт" десе, жылкычы: "Кечээ миң жылкыңыз көзү боз кулун тууду", дейт. Ахмад жылкычыга жүз палак урууну буйруп туруп: "Түнкүсүн көзү көрбөгөн миң кулун туулду деп мага сүйүнчүлөп келдиңби?" деген экен.

Бул аңгемени үгүп, аттардын ооруларын билгенден кийин, ар бир илдеттин аталышын да эшитип ал: асар*³³, шилейкейи агуу, көкүрөгү кышылдоо, буттун шишиги, туяктын жарылганы, тизеси катуу, жаранын тешиги, котур, пес, жирд*, туяк оорусу, туяк шишиги, курсак шишиги, алы качып калтырак басуу, шишик, чурку, жоор, буту илмийип арыктоо, кызыл өңгөчтүн илдети, дымыгуу, тиштээктик, самал-, суфтани*, аксак жана бэрэ*.

Мен азыр санаган оорулардын ар бирин кеңири мүнөздөп жазчу болсом, өтө узун болот. Мен ооруларды санап өттүм, бирок оорунун эң жаманы карылык. Башка дартка чыдаса болот, ал эми карылыкка чыдоо мүмкүн эмес.

Бою эгиз жана чоң атты сатып ал; адам заңкайып, сөөлөттүү болсо да, кичинекей ат үстүндө алсыз көрүнөт. Баса, аттын оң капталындагы кабыргалары сол капталындагы кабыргаларынан көп болот. Күлүк ат кымбат турса да акчаңды аябастан сатып ала бер, күлүктөн эч бир ат озуп өтпөйт.

Эмне гана сатып алба: малбы, үйбү, коргондуу жайбы, жерби же башкабы, тирүүндө аныңдан пайда көргөндөй бол; көзүн өткөндөн кийин жакындарың жана мураскерлериң пайда көрүшсүн. Асыресе, сен да үйлөнүп, балачакалуу болосуң. Лабиби³⁴ айткан: Эркек кишиге аял түгөй болот.

ҮЙЛӨНҮҮ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, үйлөнгөндөн кийин аялыңа жакшы мамиле кылып, жакшы бак. Байлык кымбат болсо дагы аял жана баладан кымбат эч нерсе жок. Эгерде аялың жароокер жана балдарын тил алчаак болушса, мал-мүлкүңдү алардан эч аяба. Алардын жакшы болуусу бул бир сап ырымда айткандай, сенин колундагы иш:

Уул-тарбиядан, аял-мамиледен...

Аял алганда акчага азгырылба жана сулуусун издебе, сүйгөнүнө сулуулугуна кызыгып үйлөнөт. Аял пакиза, Кудайга ишенген, чарбачыл, күйөөсүн сүйүп-урматтаган, уяттуу жана ыймандуу, тили кыска, колу туткак эмес жана камкор болушу керек. Жакшы аял жашоонун куту деп айтылган эмеспи. Аялың сенин табитиң сүйгөндөй мээримдүү жана сулуу болсо дагы, үйлөнөр замат анын тилине кирип, сөзүнөн чыкпай калба. Искендерге: "Сен эмнеге Дарийдин ааламда жок сулуу кызына үйлөнүп албайсың?" деп айтышканда, ал: "Биз бүтүн дүйнөнүн элин багынтып алгандан кийин аялдарга уттурсак жакшы болбойт" деп жооп берген экен.

³² Ахмади Фаригун феругинид династиясынан чыккан эмир. Гузганан облусун Шапуркан жана Фраьяб шаарлары (Балх жана Мерверруд арасында) менен кошо башкарган.

³³ асар, жирд, самал, суфтани, бэрэ - оорунун аталыштары.

³⁴ Лабиби Хикылымда жашаган перстажик акыны. Туулган жана өлгөн жылдары белгисиз. Аз сандагы ырлары гана сакталып калган. Лабиби жазган поэмаларынан да бизге чейин айырым бейттери гана жетти.

Өзүндөн бай кызга үйлөнбө. Сен үйлөнчү кыз сенден башка эч кимди сүйбөшү керек жана бардык эркектер окшош деп ойлошу лаазым. Ошондо ал башка эркектер жөнүндө ойлобойт. Тили узун аялдан кач, анткени аял ишенимсиз болсо, чарба бүлүнөт деп айтышат эмеспи. Аялың сенин мүлкүңө ээ чыгып, аны пайдаланганга өз алдынча уруксат берчү болбосун. Андай болсо, сен - аял, аялың - эркек болот. Аялды ак ниет үй-бүлөдөн ал, болочок аялың кимдин кызы экенин бил; себеби аялды ээлик кылуу үчүн эмес, үй-тиричилигин жүргүзүү үчүн алат. Ышкы кумарын канааттандыруу үчүн базардан чору сатып алса да болот, анын эч кандай түйшүгү жана чыгымы болбойт. Аял жаңы бойго жеткен, акылдуу жана ата-энесинин чарбасына көнүп бышкан болушу керек. Эгерде мындай аялды тапсаң, токтоосуз жуучу сал жана үйлөнгөнгө шаш.

Аялыңа кызганбаганга аракет кыл, кызганчу болсоң-үйлөнбө. Аялдарга кызгануу-бул аларды мажбурлап бак-таалайсыз кылуу. Билгин, кызганчаак аялдардын күйөөлөрүн өлтүрүп, татымсыз бирөөнү ээрчип кетишкен учурлары көп кездешет; андайлар кызганыч жана ышкы алдында эч нерседен коркушпайт. Бирок, сен аялыңды кызганбасаң жана ага жөнү жок опурулбасаң, аны Алла таала ырыскыңа буйруган каражатка аздектеп кийинт. Ошондо аялың сени ата-энеси жана балдарынан артык сүйөт, дүйнөдө сени андай сүйгөн адам болбойт. Эгер кызганчу болсоң, ал сага миң душман тең келгис жоо болот. Бөтөн душмандан сактануу мүмкүн, өз аялыңда сактануу мүмкүн эмес. Эгер кызга үйлөнсөң, маал-маал чогуу болуп, ар түндү аны менен өткөрбө: ошондо ал бардык эркектер ушундай болот турбайбы деп, сага таарынбайт. Кокус кандайдыр бир себеп менен келбей калсаң же черүүгө кетчү болсоң чыдайт. Эгерде ар түнү аны менен чогуу уктачу болсоң, сен жокто ышкысы козголуп, жалгыз болгонго чыдабайт. Аялдарды каары жана өңү серт болсо да ачык жана ээн-эркин кармаба. Эркектен кызганбаш үчүн аялдар тарапка кемпай болсо да бир дагы жаш малайды киргизбе, аялды ынды кара, картаң, кебете-кепшири суук, кубаттан тайган гана малайларга ишенсе болот.

Чыныгы кызгануунун шартын сакта, ар--намысын жоготкон эркекти эркек деп санаба, намысы жокто ыйман болбойт, абийирсизди эркек деп билбе.

Аялыңды мен айткандай кармап, жараткан өзү сага уул берсе, аны тарбиялаганды ойлон. Жакын уруулашың - сенин тууганың, ошон үчүн алысты өзүңө тууган кылуу үчүн, аялды башка уруудан ал. Мен айткандай жаса. Чындык Алланын колунда.

БАЛА ТАРБИЯЛОО ЖАНА АНЫН ТАРТИБИ ЖӨНҮНДӨ

Менин боорум, билгин, Кудай сага уул берсе, баарынан мурда уулуна жакшы ысым бер, бул атанын бир парзы. Андан соң перзентиңди эмизчү акылдуу жана мээримдүү аялдарды тап; жашы жеткенде сүннөткө отургуз жана чамаңа ылайык той бер. Ошондон кийин уулуң Куранды жатка билген хафиз болсун үчүн Куранды окуганды үйрөт. Чоңойгондо каруу жарак кармаганга, аттуу жүргөнгө, түрдүү куралдар менен кантип согушканды үйрөнсүн. Аскер өнөрүн өздөштүрүп бүткөндөн кийин уулуң сууда сүзгөндү үйрөнсүн.

Икая

Он жашар кезимде аттуу аскер өнөрүн мыкты билген Ба-Манзар-хажиб деген хажибим болуп, анын Рейхан деген аббисиниялык кулу бар эле. Ал да атчан жоокердин өнөрүн мыкты билчү.

Ыраматылык атам, Алла ага мээримдүү болсун, мени ат мингенди, найза сайып, найза ыргытканды, кылычташканды, чавган ойногонду, табтаб³⁵ урганды, аркан ыргытканды, дегеле эр жигиттин аскерий өнөрүнүн баарын үйрөнсүн деп, ушул экөөнө тапшырды. Алар бир канча мезгил өткөндөн кийин атама барышып: "Мырзанын уулу биз билгендин баарын үйрөндү. Мырза уруксат берсе, ал эртең саят учурунда эмне өнөрдү үйрөнгөнүн көрсөтсө," деп кайрылышты. Эмир "макул" деп, эртеси күнү атама эмне үйрөнгөнүмдүн баарын көрсөттүм. Эмир ыраазылыгын билдирип, ага чепкенин берүүнү буйруду да: "Силер үйрөткөндүн баарын уулум жакшы билет экен, бирок өнөрдүн мыктысын али үйрөнбөптүр" деди. Тиги экөө жарыша сурашты: "Эмне болгон өнөр?" Эмир айтты: "Ал билген өнөрдү зарыл болгондо анын чамасы жок болсо, башкалар жасай алышат. Силер аны башка түшсө башка эч ким жасап бербес бере алгыс өнөргө үйрөтпөпсүңөр." Алар кайра сурашты: "Ал эмне өнөр?" Эмир жооп берди: "Сууга сүзүү. Ал үчүн эч ким сууга сүзө албайт". Атам ошондон кийин Абисигундан³⁶ дасыккан суучуларды алдырып, алар эркиме койбой мага сууга сүзгөндү үйрөтүштү. Көңүлдөнбөсөм да сүзгөндү жакшылап үйрөндүм. Ошол жылы күтүүсүздөн ажыга аттанып калдык жана Мосулга жете бергенде бизге каракчылар кол салышты. Араб каракчылар бизден анча көп болушкандыктан, алардан коргонууга күчүбүз жетпей тонолуп калдык. Кыскасы, мен Мосулда ач-жылаңач калдым. Эмне кылаарымды билбей кайыкка отуруп, Тигр дарыясы менен Багдадга жөнөдүм. Багдадда ишим жакшы жүрүшүп кетти жана Алланын амири менен ажыга сапар алдым. Мунун айтып жаткан себебим: Тигр дарыясы Абкарыга жакындап калганда коркунучтуу ийрим жерлер бар жана кайыкбашы тажрыйбалуу суучу болуп, суунун ийримин жакшы билбесе, кайык кыйроого учураары талашасыз. Мен түшкөн кайыкта жыйырма бештей киши бар элек. Кайыкбашы өз ишин жакшы билбегендиктен, суунун

иримине жеткенде, кандай жүргөндү билбей дарыянын дал ортосуна салып айдаганда кайык чөгүп кетти. Кайыктагы ошол топ адамдан мен, басралык абышка, Кавы деген менин гулямым сүзүп чыктык, а калгандар чөгүп өлүштү. Мен тирүү калганыма тобо деп, атамдын арбагына арнаган садага пулду көбөйттүм жана Алла ага мээримин көрсөтүүсүн тилеп, дуба окудум. Атам менин башыма түшчү бул күндү көрө билип, сүзгөндү үйрөткөнүнө мен өз учурунда маани бербегенимди байкаган эмес экенмин. Уулум, сен ошондуктан аталык милдетинди аткаруу үчүн аталык мээриминди көрсөтүп, уулуңа да ага пайдалуу бар өнөрдүн баарын үйрөт. Анткени тагдырдын капылет сыноолорунан коопсуздум деп болбойт, адамды эмне күтүп жатканы белгисиз. Ар кандай өнөрдүн жана билимдин бир күн пайдасы тиет. Ошон үчүн өнөргө үйрөнүп жатканда жана билим алууда оозду ачып, убакытты текке кетирбеш керек.

Окуу учурунда балаңды мугалимдер уруп-сабап койсо, аяба жана кийлигишпе; анткени бала илимди, адабиятты жана көркөм өнөрдү өз ыктыяры менен эмес, үр-токмоктун астында окуп үйрөнөт. Эгерде бала орой сүйлөп, тилиңди укпаса, ал сени жек көрүп калбасы жана дайыма сенден коркуп жүрбөсү үчүн аны өз колүң менен урба, мугалимдер менен коркут жана аларга жазала деп буйру.

Бала акчага мураскер болом деп, сенин өлүмүңдү тилеп, ысымын булгап албасы үчүн балаңдан колунда болгон акчаңды жана алтыныңды мүмкүн болушунча аяба. Сен билгин, баланын укугу: билим жана таалим-тарбия алуу. Уулуң жаман болсо да ага

³⁵ * табтаб же табтаба теннис ойночу ракеткага окшош нерсе.

³⁶ Абисигун Гүрген дарыясы Каспийге куйган жердеги Журджана гаваны. Азыркы Гүмүштепе кыштагына чектеш жайгашкан болушу ыктымал.

көңүл бурбай аталык парзыңды аткара бер; уулуңда кыпындай акыл эси болбосо да, аны окутуп-тарбиялаганды токтотуп, жаңылыштык кетирбе. Эгер сен уулуңду тарбиялабасаң, анда аны мезгил өзү тарбиялайт. Айтылат эмеспи: Ата-энеден тарбия көрбөгөн баланы күн менен түн тарбиялайт.

Аталык милдетинди бек сакта: уулуң ага буйругундай жашасын. Адамдар жоктон пайда болгондо алар менен кошо табияты жана мүнөзү жаралат; алар жумшактыгынан, алсыздыгынан жана кубаты жетпегенден улам табият берген мүнөзүн көрсөтпөйт. Адам өскөн сайын денеси жана руху кубат алат, жасаган ишинин жакшы жана жаман жактары ачык көрүнө баштайт. Балдар бойго жеткенден кийин бардык мыкты сапаттары жана зыяндуу кемчиликтери гүлдөй ачылат. А сен балага таалим-тарбия, билим берип, окутуп-үйрөткөндөрүңдү өзүңдүн ага калтырган мурасың деп бил жана балаңдын укугун аткаруу үчүн ага калтыр, бектердин балдары үчүн таалим-тарбиядан мыкты мурас жок. Карапайым элдин балдары үчүн кол өнөрчүлүктөн артык кесип жок; кол өнөрчүлүк бектердин балдары үчүн кесип эмес. Көркөм өнөр - кол өнөрчүлүк эмес, андан башка иш. Бирок, ачыгын айтсам, кол өнөрчүлүк, менимче, өнөрдүн үлүүсү жана жакшылардын балдары кол өнөрчүлүк менен жан багышпаса, башка жүздөгөн өнөрдү үйрөнүшсүн. Бул кемчилик эмес, бул сыймык. Анын качандыр бир кезде пайдасы тиет.

Икая

Уулум, билгин, Гуштасп³⁷ тактыдан айрылгандан кийин(бул узак ангеменин мазмуну анын кантип Румга барганы жөнүндө) Константияга жөнөйт, а жанында эч кандай байлыгы болбойт. Кайыр сураган ага уят көрүнөт. Кайсы бир жерден өзүнүн бала чагында хан сарайда кылыч, канжар, үзөңгү жана жүгөн жасаган усталарды жолуктуруп калат. Жылдыздар анын пешенесине усталык өнөрдү жазган экен, Гуштасп усталардын жанынан айланчыктап чыкпайт жана алардын кандай иштегенин көрүп жүрүп эле усталыкты үйрөнүп алат. Ал Румга жетип, бир күн башына мүшкүл түшкөндө усталарга кайрылат: "Мен силердин өнөрүңөрдү билем". Усталар аны шакирт кылып алышат. Ошентип, Гуштасп Румдан мекенине кайтканча эч кимге жалдырабай усталык менен курсагын тойгузуп, жанын багат. Ал өз эл жерине кайтып келгенден кийин аскерлерге эч бир бек өз баласын кол өнөрчүлүккө үйрөткөндөн уялбасын, себеби көпчүлүк учурда күч жана эр жүрөктүк пайдасыз болуп калат, ошондо кандайдыр бир кесиби болсо же иш билсе, анын үзүрүн көрөт деп буйруган экен. Билимиң эле болсо, бир күнү аны пайдаланасың. Ошондон тартып ирандык бектердин арасында балдарын зарылдык болбосо да кесипке үйрөтүү салтка айланат. Ошон үчүн мүмкүнчүлүгүң жеткен кесипти үйрөн, андан пайда гана табасың.

Уулуң чоңоюп жатканда ага кылдат көз сал. Эгер уулуң адептүүлүккө жана чарбачылыкка шыктуу чыгып, өзүнчө чарба куруп, үй-бүлө күтөрүнө жана дөөлөт арттырарына көзүн жетсе, аталык парзыңды аткаруу үчүн уулуңду үйлөнткөндүн жайын ойлон. Бирок, колуңдан келсе, уулуңду үйлөнткөндө же кыз бергенде тууганың менен кудалашпа. Келинди бөтөн элден изде. Тууганың мененби же жат менен кудалашасыңбы, анын айрымасы жок, анткени эт жана кан баары бир сеники. Башка

³⁷ Гуштасп иран элдериндеги мифтик баатырлардын бири. Фирдосинин «Шахнаме» дастанында Лухрапстын уулу. Бул ангеме «Шахнамеде» кеңири сүрөттөлгөн Гуштасп падышанын жаш кезинде Византияга баруусу жөнүндөгү уламышка тыкыс байланышкан.

уруудан келин алсаң, өз урууңа катар бөтөн уруу да сага тууган болуп жакындашат, карууң эки эсеге узарат жана эки жактан жардам келет.

Уулунда чарбачылыкка жана жакшы жүрүм-турумга шыгы жок экенин байкасаң, жакшы үй-бүлөнүн жана мусулман адамдын кызын алып берип, кызды жамандыкка кириптер кылба, себеби ата-энеси жана кыздары бир бирине жүк болот. Андай уул чоңойгондо ага өзү каалагандай жашаганга мүмкүндүк бер. Анткени, сенин көзүң өткөндөн кийин баари бир анын насилинде жазгандай болот.

Кыстарма

Кыздуу болсоң, аны мээрман жана камкор адамдарга бактыр, ал эми эс тарткандан кийин тарбиячысы аны намазга, орозо тутканга жана шарияттын аткарууга парз бардык шарт-жоболоруна үйрөтсүн, бирок кат жазганды үйрөттүрбө. Кызың бойго жеткенде аны эртерээк күйөөгө бергенге аракет кыл, анткени күйөөсүз кызды үйдө кармаган жакшы эмес: кыздын орду күйөөдө жана мазарда. Кызың сенин үйүңдө экенинде аны эркелетип, жакшы мамиле жаса, себеби, кыз бала ата энесинин туткуну. Эгер уул балада атасы болбосо, ал канчалык кыйналбасын, өзүнө жумуш таап, жанын бага алат, а кыз өз жанын өзү багып кеткенге күдүрөтсиз болот. Ошон үчүн, бар дүнүйөңдү эң алды кызыңа жумшап, ал үчүн кам көр жана кимдир бирөөгө өткөрүп берип, анын түйшүгүнөн кутул. Кызың биринчи жолу күйөөгө чыгып жатса, күйөөсүнө дилинен берилүүсү үчүн мурда үйлөнө элек күйөөнү изде жана күйөө бала да кызыңа жакшы мамиле жасап, экөө ынтымакта жашасын.

Икая

Менин угушум боюнча, Шахрбану³⁸ деген кичинекей перс кызды арабдар туткунга алып, Умар алейсаламга көрсөтүшкөн экен. Кызды базарга сатканы алып барышканда, ыймандуулардын адыйы Али (Алланын кулагы сүйүнсүн) келип, пайгамбар алейсаламдын "Падышалардын урпактары сатылбасын" деген буйругун жарыя кылат. Бу кабардан кийин Шахрбануну базардан алып кетип, күйөөгө берүү үчүн Салман Фарисинин³⁹ үйүнө жиберешет. Шахрбануга күйөөгө бериле турганы тууралуу айтышканда, ал: "Болочок жарымды көрмөйүнчө күйөөгө чыкпаймын", - дейт. Андай болсо, күйөөнү өзү тандап алсын дешип, аны бийик жайга отургузуп коюп, алдынан таанымал арабдар менен йемендерди казкатар тизип өткөзүшөт. А Салман кызга ар бир эркектин урук тегин, колундагы ишин мүнөздөп айтып турушат. Кызга эч ким жакпайт жана Умар көрүнгөндө гана: "Бу ким?" деп сурайт. Салман: "Умар", - дейт. Шахрбану: "Чоң киши экен го, бирок кары экен", - дейт. Алиге жеткенде да сурайт: "Ким бул?" Салман жооп берет: "Алла сүйүнсүн, Али". Шахрбану айтат: "Коросон адам экен. Бирок, эртең о дүйнөгө барганда айжамал Фатиманын⁴⁰ көзүн карай албай калам. Уят, ага күйөөгө чыкпайм", дейт. Алдынан Хасан ибн Али өткөндө, Шахрбану анын ким экенин сурап билип: "Ал мага ылайыктуу экен го, бирок аялы көп экен. Каалабайм", дейт. Хусейн ибн Алини көргөндө, Алла ага сүйүнсүн, анын жөн жайын сурап билет да: "Ал мага татыктуу экен, ал менин күйөөм болууга тийиш. Мага кызга үйлөнө элек эркек керек. Мен да күйөөгө чыга элекмин, ал да үйлөнө элек", - дейт.

Бирок, сен күйөө баланын сулуусун танда жана кызыңды өңү серт адамга бербө, анткени кызбала өңү куник эркекке байланбайт да өзүң жана күйөө балаң элге

³⁸ Шахрбануараптар 637-ж. Иранды басып алганда өлтүрүлгөн акыркы Сасанид Иездигердин кызы.

³⁹ Салман Фарисимифтик каарман.

⁴⁰ ФатимаМухаммед пайгамбардык кызы, Алинин зайыбы

шылдың болосуңар. Күйөө бала сымбаттуу, ыймандуу, чынчыл жана чарбачыл болгону зарурат. Сенин кызыңды багуу үчүн күйөө балаң акчаны кайдан жана кантип тапканын билүүң шарт. Күйөө балаң байлыгы жана теги боюнча сенден төмөн болуп, сен аны менен эмес, ал сени менен сыймыктансын жана кызың тынч жашасын. Мен бир аз гана сөзүмдү айттым, андан көптү талап кылба. Күйөө балаң сыпайгерчилигин жоготпос үчүн кызыңды ортого салып соодалашпа жана ал адамгерчилик жакшы сапаттарын көрсөтсүн. Колуңда барын жумшап, кызыңды күйөө баланын жоопкерчилигине өткөрүп бер жана өзүңдү бир чоң мүшкүлдөн куткар, досторуңа да ушундай кеңеш бер. Алла баарынан жакшы кабардар.

ДОС ТАНДОО ЖАНА АНЫН КААДАСЫ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, адамдар бу жашоодо досу жок жашай алышпайт; адамга досу жок болгондон көрө агасыз же инисиз болгон жакшы. Акылмандан сурашат: "Дос жакшыбы же бир тууганбы?" Ал айтыптыр: "Бир тууганың сага дос да болгону жакшы".

*Жалгыз калган жашоо менен кош айтыш,
Ага-унидең, жанын берген дос артык.*

Ошон үчүн досторуң жөнүндө кам көрсөң, аларга таберикти үзбөй жасап, кең пейил болгонго аракет кыл; анткени ким достору жөнүндө кам көрбөсө, достору да ал жөнүндө кам көрүшпөйт жана ал дайыма досу жок болот жана досторума колумду бербейм дейт. Адамдын досу көп болсо, кемчиликтери жаап-жашырылып, мыкты жактары айтылып жүрөт эмеспи.

Бирок, жаңы достуу болгонунда, эски досуңа артыңды салба. Жаңы дос изде, дайыма досторуң көп болуусу үчүн эски досторуңду өзүңдөн алыстатпа. Айтат эмеспи: жакшы дос-түгөнгүс кенч. Ошон үчүн сага дос катары мамиле жасаган жана сени менен достошкон адамдар үчүн кам көр, аларга жакшылык кылып, ынтымактуу бол, сенин айкөлдүгүңдү көрүшүп, сага чын дилинен дос болуулары үчүн алардын жакшылык-жамандыктарында чогуу бол.

Искендерден сурашат: "Сен ушундай кыска мөөнөттө санагы жок падышалыктарды кандай касиетиң менен жеңдиң?" Ал айтат: "Мен душманымды жароокерлик менен жеңдим, а досторумду болсо алар жөнүндө кам көрүп өзүмө тарттым".

Досторуңдун достору жөнүндө да кам көр, алар сенин да досуңа айлансын. Сенин душманыңды сүйгөн достон корк, анткени бир күнү сенин душманыңа болгон достугу сага болгон достугунан күчтүү болуп кетиши мүмкүн:

*Дос дос эмес душманыңа дос болгон,
Кол үз андан, ал бир өлүк жок болгон.*

Анткени, ал сенин душманың үчүң сага зыян келтиргенден тайбайт. Сенин досуң менен касташкан достон да сактан жана эч кандай эбеп-себепсиз туруп эле сениң артыңдан даттанган достон да этияттан, аны менен достукту токтот.

Билгин, дүйнөдө кемчиликсиз адам болбойт, бирок сен кеңпейил бол, себеби кеңпейилдүүлүк кемчиликке орун калтырбайт. Колунан жакшылык келбеген достон кол үз, анткени андай достон үйүңө кут конбойт. Чөйчөк досторду дос деп эсептебе, анткени алар сенин эмес, чөйчөгүңдүн достору. Боорукер жана таш боор досторду ажырата бил жана достукту үзбөө үчүн боорукер достор менен чын дилден, ал эми таш боор достор менен сөз жүзүндө достош, себеби боорукер доско дайыма эле ишиң түшө бербейт, а таш боор достун кызматы кээде тиет. Арийне, таш боор менен мамиле күткөнүң сени жакшы досторуңдун алдында оңтойсуз абалга калтырат, бирок жакшы досторуң таш боор досторуңдун алдында сенин кадырыңды көтөрөт. Сен өзүң эки тараптын тең достугунан кол үзбөө үчүн жакшы жолдон чыкпа.

Акылсыз менен достошпо, анткени акылсыз дос достугундан пайдаланып, акылдуу душманың жасабаган жамандыкты кылат.

Жакшы жана ыймандуу адамдар менен достош. Жакшы жана ыймандуу адамдар менен достошсоң, элге ошол досторуң сыяктуу мыкты сапаттарың менен даңкталып, белгилүү болосуң.

Мына бу дубейтте айтылгандай, кандай болгондо да жаман менен отургандан көрө жалгыз отурганың жакшы:

Жүрөк кургур, канча жолу алдандың,

Сага ишенип, мен да канча сандалдым.

Доор өзгөрсө кошо өзгөрүп жоголду,

Дос болгондор бар кезинде мал, жандын.

Жаман сөзгө калбаш үчүн досторуңдун жана бөтөн адамдардын сага болгон укугун бузба. Анткени, айтылган го: Досторунун укугун жана жакшы ишти баалабаган адамдар жаман сөзгө арзыйт.

Уулум, билгин, адамдын достукка жарап-жарабасын эки нерседен байкаса болот. Биринчиси, досу жокчулукка кабылганда жана башына мүшкүл иш түшкөндө мал-мүлкүн аябай, ага мүмкүнчүлүгүнө жараша жардам берип, өмүрү жалгыз калтырбайт. Досунун көзү өткөндө анын балдарын жана тууган-уруктарын чакырып, аларга сый-урмат көрсөтөт, мазарга барган сайынмүрздө досуңун денесинин сырты жатса да-аны эскерип дуба кылат.

Икая

Айтылганга караганда, Сократ өлүм жазасына тартылсын деген буйрук болот. Ошондо Сократтан "бутпараз бол" деп талап кылышканда, ал "Алла мени жараткандан башка эч кимге моюн сундурба" деген экен. Аны дарга асканы алып жөнөшкөндө окуучуларынын кээ бирлери ошол кездеги салтка ылайык устазын коштоп ыйлап жүрүшөт. Анча убакыт өткөндөн кийин сурашат дейт: "О, даанышман, сен эми өлүмгө даяр болдуң. Бу сени кайсы жерге көмөлү?" Сократ жылмайып туруп айтыптыр: "Эгерде эле мени тапчу болсоңор каалаган жериңерге көмө бергиле". Башкача айтканда, "ал мен эмес, менин денемдин кабы болот" деген экен.

Уулум, адамдар менен достош, бирок досторум көп деп, алардан үмүт кылба. Өзүңдү жалгыз таянар досум деп бил, артыңды эмес, болгонүңдү ойлон жана досторуңа ишенип бейгам болбо. Миң досуң болсо дагы алардын бири да сага өзүңдөй жакын болбойт. Досту барчылыкта жана жокчулукта сынап көр. Барчылыкта алтын жана урмат-сый менен, жокчулукта берген жардамы менен сына. Сенин душманың менен касташпаган досуңду таанышым деп ата, анткени ал досуң эмес, таанышың гана. Досторуң кандайдыр бир себеп менен сага нааразы болуп жүрүшкөн учурда, сен аларга алар сага ыраазы болуп жүргөндөгүдөй эле мамиле жаса. Жыйынтыктап айтканда, сени урматтап сыйлаган адамды досум деп билгин.

Досуңа досум деп эч нерсени үйрөтпө, анткени качандыр бир убакта досуң душманыңа айланса, сага чоң зыян алып келет жана өкүнгөнүңдөн эч кандай пайда болбойт. Эгер жарды болсоң, досуңдун байлыгынан үмүт этпе, себеби кембагалды эч ким, өзгөчө, байлар сүйбөйт. Досту өзүңдүн деңгээлиңе карап танда, өзүң бай болуп, досуң да бай болсо мейли. Достукта адамдарга ашыкча көп таянба, болбосо өз жөндөмүңө көп ишенбей каласың. Эгер досуң жөнсүз жерден эле сага артын салып кетчү болсо, аны өзүңө тартам деп аракеттенбе, ал сага арзыбайт. Ач

көз достон кач, анткени ал сени менен чын дилинен эмес, суктугунан улам дос болгон; кызганчаак адамдар менен да эч качан достошпо, анткени кызгаанчактар дос болгонго

татыктуу эмес, себеби алардын жүрөгүнөн кызгаанчактык эч качан кетпейт жана кызгаанчак адам дайыма күйпөлөктөп, башка бирөөлөрдү каралай берет.

Уулум, сен досту кантип тандоонун жолжобосун билип алганындан кийин эми тириликте кездешчү жакшылыктар жана жамандыктар жөнүндө ук.

ДУШМАНДАН САКТАНУУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, өзүңө душман ашырбаганга аракеттен, а эгер душман пайда болсо, коркпо жана кайгырба, анткени душманы жок адам өз душмандарынын кубанычына арзыйт. Бирок, душманыңдын иштерине купуя жана ачыктан ачык этибар бербегениң жарабайт, душманыңа тыным албай зыян келтирип тур. Ага каршы тынбай кутумчулук жана айла амал жасап, өзүңдү эч качан андан коопсузmun деп ойлобо жана бейгам жүрүп жамандыкка кириптер болбош үчүн душманыңдын кутумдарынан жакшылап сактан. Душманын сага ачык жамандык кылмайынча, ага кастыгыңды көрсөтпө жана кокус мүдүрсөң да, аны билгизбегенге аракеттен.

Сен майданда душманыңды аясаң,

Канжарыңды өзүңө өзүң урганың,

Эртең эле окулганы жаназаң,

Өзүңдү эч качан күчтүү душмандан коопсузmun деп эсептебе жана андан сактан, анткени эки нерседен этият болуу шарт: бири - күчтүү душмандан, экинчиси-бөрүнүн тонун кийген достон. Душманыңды көпөк деп ойлобо, күчсүз душман менен күчтүү душмандай касташ жана алардын тигиниси мындай, баланчасы тигиндей деп өзүңдү жоошупта.

Икая

Хорасанда Мухаллаб деген айяр⁴¹ жашаганын, ал өтө абройлуу, кең пейил жана атактуу адам экенин укканмын. Ал бир ирет маалени аралап баратып, коондун почогун тепсеп алат да жыгылып калат. Кагынып тургандан кийин макисин алып чыгып, почокту майдалап кесет. Муну көргөн адамдар: "О, кожо, ушундай кадыр-барктуу жана акылдуу адамга коондун почогун бычактаган уят эмеспи?" дешет. Ошондо Мухаллаб айтыптыр: "Мени коондун почогу жыгытса, аны урбаганда кимди урам? Ким мени жыгытса, ал менин душманым эмеспи... Душман жек көрүндү болсо да, аны кымын жан деп эсептебе. Кимде ким душманын наадан деп санаса, жакында өзү да нааданга айланат".

Ошондуктан душманыңды сени өлтүргөндүн айла амалын жасаганга жеткирбей жок кылганды ойлон. Бирок, жоолошуп жүргөн адамыңды жеңчү болсоң, аны эл алдында кайра кайра кемсинтпе жана кемчиликтерин ашкере кылба. Себеби, алсыз жана маанисиз душманды жеңгенден сага атак-даңк кошулбайт. Андайдан кудай сактасын, лекин, ал сени качандыр бир кезде жеңип алса, алсыз жана бечара бирөөдөн жеңилиптир деп, өлөр өлгөнчө уят жана шерменде болосуң.

Асыресе, падыша жеңишке жетсе, душманы татыксыз болсо да акындар падышаны даңазалап ырдашканда жана жазмакейлер жеңишти даңктаган кабар жөнөтүшкөндө, алар оболу душманды кубаттуу деп, анын санаксыз колу жер каптаган сарбаздар менен ат ойноккон сыпайылардан куралганын сүрөттөшөт, душманды Сухрабка⁴² жана ажыдаарга теңешет да, андан кийин гана атак-даңктуу падышасын ого бетер

⁴¹ аяр табаган, кыраакы, куу адамдарды айтышкан. Алардан ыктыярдуу кошуундар түзүлгөн.

⁴² Сухраб "Шахнаме" дастанындагы баатыр, Рустамдын уулу, атасы менен чабышта өлөт. Уулу да атасы да бирин бири жөнүндө угушканы менен жүзүнөн тааныбайт.

даңазалоо жана анын аскерлеринин кубатын көрсөтүү үчүн: баланча өкүмдар ушундай кубаттуу жоону тайманбастан өз лашкерлери менен жапырып кирип, артынан түшө таш-талкан кылганын айтышат. Эгерде уруш майданынан жөнөтүлгөн кабарларда жана даңазалоо ырларында жеңилген жоонун аскерлерин жана падышасын күчсүз жана ариет-намысы жок деп айтылса, жеңген падыша үчүн ардак-даңк алып келбейт.

Кыстарма

Рей падышалыгын узак жылдар бою падыша түкүмунан чыккан, акылман жана ыймандуу Сайида⁴³ деген аял башкарды. Ал менин апамдын жакын тууганынын кызы жана Фахраддавланын аялы эле. Фахраддавланын көзү өткөндө артында калган Маждаддавла деген ымыркай уулу тактыга отургузулат, бирок апасы Сайида 31 жыл удаа падышалык кылат. Маждаддавла эрезеге жеткенде атасын тартпаган экен, таажысы болгону менен падышалык кылганга жөндөмү жок чыкты жана үйдө чору аялдар менен отургандан башкага жарабагандыктан, апасы Рей, Исфахан жана Кухистанды отуз жылдан узак мезгил бийлейт.

Айтайын дегеним, сенин таятаң Султан Махмуд ибн Сабуктегин бир сапар Сайидга чабарман жөнөтүп, кабар айттырат: "Хутба киргизип, менин аты жөнүм чегилген теңге чыгар жана салыкты мага төлө, эгер буга макул дебесең, Рейди басып алып, кыйратам". Сайида чабармандан бул сөздү укканда, мындай деп жооп берет: "Султан Махмудга айтып бар. Адашып, күйөөм тирүүсүндө Рейге кол салбасын деп, сенден коркчүмүн. Бирок, анын көзү өтүп, милдети менин мойнума жүктөлгөндөн кийин жүрөгүмдү андай ой тынчсыздантпай калган. Мен өзүмө айткам: Султан Махмуд акылдуу падыша жана андай падыша мендей аялга кол салса, жаман атты болорун билет. Эми сен мага кол салып келсең, кудай өзү күбө, мен качпастан сага каршы согушам. Согуштун жыйынтыгында эки аскердин бири талкаланат. Эгер мен сени талкаласам, буга чейин жүз падышаны жеңген Султан Махмудду талкаладым деп бүт ааламга жар салдырам жана менин жеңишимди даңктаган жылнамелер жазылат, ырлар ырдалат; эгерде сен мени жеңчү болсоң, эмне деп жазасың? Аялды жеңдим деп айтасыңбы? Анда сенин жеңишиңди мактап жар салынбайт жана ыр ырдалбайт, анткени аялды жеңген даңк алып келбейт. Болгону эле "султан Махмуд аялды жеңиптир" деп айтышаар." Мына ушул сөз үчүн гана Сайида тирүү кезинде Султан Махмуд Рейге кол салбаптыр жана паашылыктын тынчын алган эмес экен. Ошон үчүн менин сөзүмдү угуп, душманыңды ашыкча кемсинтпе. Өзүңдү эч качан душмандан, айрыкча, ички душмандан коопсуздум деп санаба. Ички душмандан өзгөчө корк, себеби сырткы душман сенин иштериңди ички душмандай билбейт. Ички душман сенден корксо да сага каршы жаман ойдон жүрөгү бошбойт жана сырткы душманың билбеген иштериңден кабардар болуп турат.

Бир да душман менен чын дилиңден достошпо, дос болгондой гана түр көрсөт. Балким, анткор достук чыныгы достукка алып барар, себеби касташуудан достук жаралган учурлар болгон сынары достук кастыкка алмашат жана мындай достук менен кастык аябай бекем болот.

Билгин, душман менен жакындашуу алсыздыктын белгиси. Душманга жасаган жамандыгыңдан сага кыпындай да зыян тийбегендей болсун. Досторуң душмандарыңдан эки эсе көп болгонго умтул. Досуң көп, душманың аз болсун, бирок миң досуңа ишенип, бир да душман арттырба, анткени мин досуң сени дыкаттап коргой албайт, алсыз душманың сага каршы өтө кылдаттык менен аракет кылат.

⁴³ Саида Буйд Фахраддавланын жесири(967-997).

Адамдардын сага ашкере текеберденүүсүнө жол бербе, анткени өз баасын билбеген адамдар демейде көпшөк болушат.

Өзүңдөн күчтүү душман менен касташпа, ал эми алсыз душманга тынчтык бербе.

Эгер душман ырайым сураса, ал мурда сага элдешкис жоо болуп, ит көрбөгөн кордукту көрсөтсө да, кечиргин жана аны чоң ийгилик деп бил; анткени не өлүү душман, не качкан душман, не ырайым сураган душман - баары бир душман деп аталат эмеспи. Эгерде душманың алсыз экенин көрсөң, ошол замат чабуулга өтпө [же: шашпастан саалгып турба].

Эгерде душман сенин колундан өлсө, ага сүйүнгөнүң жөндүү, бирок өз ажалы менен өлсө, ага кубанбагын. Душман колунан өлбөй турганыңды билсең-сүйүн. Акылмандар: эгер душман > бир көз ирмем эрте өлсө, муну ийгилик деп эсепте дешкени менен, бардык адам өлөөрүн билгенден кийин, бирөөнүн өлгөнүнө сүйүнүп болбойт. Мен айтканмын:

Душманыңды күлгө айланткан абалга,

Сен эмнеге кубанасың мынчалык?

Маалы келсе сен да учасың ажалга,

Бирөөлөргө сынтакпагын ырсайып.

Биз баарыбыз сапар жолундагы пенде болгондон кийин бул жолго жасаган жакшы иштерибизден башка эч нерсе ала албайбыз.

Икая

Искендер Зулкарнайн бүтүн дүйнөнү кезип бүтүп, ааламды өзүнө багындыргандан кийин атын артка буруп, үйүн көздөй жөнөгөн экен. Дамганга жетип, жаны үзүлөт. Керээз калтырат: мени табытка салганда, эки тешик жасагыла, ал тешиктерден эки алаканым жайылып чыгып тургандай болсун. Табытты көтөрүп баратканда биз бүтүн дүйнөнү багындырсак да о дүйнөгө ^кУРУ кол кетээрибизди көрүшсүн.

Захабна ва таракна багындырдык, калтырып кеттик, мындан өткөн көйгөй барбы!

Туттук, бирок кармай албадык. Апама айткыла, ал менин жанымды сүйүндүргүсү келсе, жакын адамдары өлбөгөн кимдир бирөө же өзү өлбөчү адам менен чогуу отуруп, мени жоктогон ыйын төксүн.

Кимдир бирөөнүн бутуна чалма салчу болсоң, шашпай карма, эгерде арканды күчтөп тарта берчү болсоң, туруштук бербей үзүлүп кетет. Ан үчүн бардык иште, анын ичинде достукта да кастыкта да аша чаап кетпегин, ар нерсенин өз ченеми болот; аша кетпөө акылдуулуктун айрылгыс касиети. Сени көрө албаган адамдарга аларда кызганч жаратчу буюмду көрсөтүп, ичин тырчытпа, себеби алар сага жамандык тилей башташат.

Сага жамандык ойлогон адамга сен да жамандык ойло, бирок сенден артык болом деген адам менен атаандашпа жана ага көңүл бурба, анткени ал баарынан артык болом деп жүрүп күлү сапырылат: суу куйган кумура да бир күнү сынат эмеспи.

Наамалар менен митайымдарга сабырдуу бол, бирок "какайганга какайгын, төбөң көккө жеткенче". Бирок, кандай иште болбосун өзүңдү сыпаа тут. Ачууң келгенде сөзсүз ачуунду баса бил, досуң жана душманың менен үнүңдү көтөрбөй сылык сүйлөш, анткени сылык сөз сыйкырга ээ. Бирөөгө эмне жакшы жана жаман сөз айтсаң, андан ошону угасың; өзүн үккүң келбеген сөздү башка бирөөгө айтпа. Бирөөгө эл алдында бетке айтчу сөзүңдү, ал жокто артынан айтпа; жөнсүз жерден адамдарды опузалаба; бүтө элек ишиңди айтып мактанба жана "мындай кылып койом" дегенден көрө "мындай кылып жасадым" деп үйрөн. Мен айткам:

Душман дебей, тууган дебей суу агат,

*Ичет, жуунат, кубат алат, кубанат.
Кенен болгун, терең, болгун, таза бол,
Улуу сапар чыйыр жолдон куралат.*

Уулум, иштин баасы сөздөн кымбат экенин унтупа. Сени менен курч сүйлөшкүсү келген адам болсо да, сен андай курч сөзгө барба. Эч качан эки жүздүүлүк кылба жана андай адамдардан кач. Оозунда оту бар ажыдаардан коркпо, чагымчыдан корк, себеби чагымчы бир саатта бузганды бир жылда да ондой албайсың. Кулдар менен эрегиште, улуу жана атактуу болсоң дагы өзүңдөн пас адам менен кыжылдашпа.

Акылман адам айткан экен: Эсепсиз көп жамандыктан кутулуу үчүн он касиетке ээ бол. Көралабагандар менен достошпо; сараңдар менен мамиле күтпө; акмак менен талашпа; бети жок менен дос болбо; жалганчы менен алака кылба; ачуусу тез жана чырга жакын адамдар менен шарап ичпе; аялдар менен убактыңды ашыкча көп өткөрбө; өз улуулугуңду жана атак даңкыңды түшүрбөйм десең сырыңды эч кимге ачпа; эгер кимдир бирөө сенин кайсы бир кемчилигиңди айтып жемелесе актанба, тез макул болуп кутул. Качандыр кимдир бирөөнүн жаман жагын айтып жемелегенде, оозуңду жаап түрбоо үчүн эч кимди ашыра мактаба; качандыр кайсы бир адамды мактоочу мезгил келгенде бозоруп турбас үчүн эч кимди ашыра жемелебе. Кимдир бирөө сага муктаж болбой жатса, аны ачууланып жана доомат айтып коркутпа, себеби сага муктаж болбогон адам сенин ачууңдан жана дооматыңдан коркпойт, аны коркутуп опузалайм деп жатып, өзүн элге күлкү болосуң. Сенин жардамыңа муктаж адамды ошо замат алсыз деп эсептебе, анын алдында мактанба жана башкаларды да ага тукурба. Эгер ал чоң жаңылыштык кетирсе да кечирип койгун.

Өзүңдөн төмөндөрдү тегин жерден жемелеп-жектебе. Тескерисинче, аларды өзүңдөн алыстатпай пайдасын көр. Алардын гүлдөп-өсүүсүнө жардам берсең сенин да ишиң оңолот, анткени, даражасы төмөндөр сенин коругуң; коругуңду сарамжалдуу кармабасаң азык түлүксүз каласың, а эгер иреттүү тутсаң колун узарып, ток жашайсың.

Малайдын тыкан жана моюн сунбаганынан көрө ката кетирип, тил укканын карма. Эгер кайсы бир ишти бүткөрүүнү кааласаң, эки адамга тапшырма бербей, анткени "Эки киши бышырган казандын тамагы даамдуу болбойт" деген лакап бар.

Бир ишти эки адамга тапшырба, себеби кайсы бир акын айткандай "эки адамдын үйү шыпырылбай калат".

*Көзүңдө эмес көзөлдүгү жакшынын,
Көкүрөгү сокурлардан качкынын.*

Кимдир бирөөнүн тапшырмасын аткарганда, бул иштен зыян тартып калбас үчүн жана өкүмдар алдында уят болуп жүрбөс үчүн жардамчы издебе. Бирок, досуңа жана душманыңа айкөл бол, адамдардын кемчиликтерине кыжырданба, ар кандай жаман сөздү эсиңде сактанганга тырышпа, жалчыбаган калп же чындык үчүн адамдарды жазалаганга үмтүлба жана дайыма мактоого татыктуу болуу үчүн кеңпейил болгун.

ЖАЗАЛООНУН ЖАНА КЕЧИРИМДҮҮ БОЛУУНУН ЖОЛУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, ар бир жаңылыштык үчүн жазалоо жарабайт. Муну билгин жана эсиңде тут. Эгер кимдир бирөө жаңылыш иш жасачу болсо, өз жүрөгүңдөн анын күнөөсүн кечирүүнү өтүн, себеби ал адам, а биринчи күнөөнү Адам ата жасаган. Бул жөнүндө мен мындай дээр элем:

*Жандар болот, жаза басып эсирген,
Жандар болот жалган күнөө кетирген.
Улуулугун, - башты кесчү жаза эмес,
Улуулугун ушуларды кечирген.*

Жазыксыз адам жазаланып калбас үчүн эч кимди тегин жерден жазалаба. Ар кандай майда-барат нерсе үчүн каарданба жана каарың келип турса да ачуунду тыя билгенге үйрөн. Эгерде адамдар жасаган күнөөсү үчүн сенден кечирим сурашса, кечир; оор күнөө болсо да, аны кечирүү милдет, себеби пенде күнөө жасабаса, кечирмек жок, а эгер сен күнөө үчүн жазалай турган болсоң, анда сенин мээрмандыгың кайда? Эгер сен күнөөнү кечирүүнү өзүңө зарурат кылып алсаң абийириңди жана улуулугуңду жоготпойсуң.

Кимдир бирөөнүн күнөөсүн кечирген соң, аны жемелебе жана жаңылыштыгын эске салба, антпесең күнөөсүн кечирбеген сыяктуу болосуң.

Өзүң кечирим сурабоо үчүн күнөө иш жасаба, а эгер жаңылышып калсаң, чырдан качуу үчүн кечирим сурагандан айбыкпа.

Эгер кимдир бирөө жазага татыктуу жаңылыш иш кылса, адегенде кетирген жаңылыштыгынын баасын аныктап алгын дагы андан соң ылайыктуу жазасын бер. Адилетчил адамдар айтышкан: "Жаза өкүмү күнөөгө жараша." А мен айтам: Кимдир бирөө жазага татыктуу бейчеки иш жасаган болсо, башкаруунун жана байистүүлүк менен мээримдүүлүктүн каада-салттары үнүтүлбас үчүн, ал адамды ошол кылган ишине жараша жазала. Бир дархемдик күнөө үчүн жарым дархемдик жазага тартсаң, сен жароокер да кен пейил да адам бойдон каласың, анткени кең пейил адамдар таш боор болушпайт.

Икая

Менин угушума караганда, Муавийя* доорунда кимдир бирөөлөр күнөөлүү иш жасап, аларды жазалаш керек болот. Муавийя айыпкерлердин башын алып салууну буйруйт. Ошентип, алардын башын алып жатканда кезеги келген бирөөнү жетелеп келишсе, ал: "О, момундардын өкүмдары, сен бизди эмне кылба, биз ага татыктуубуз. Мен өз күнөөмдү мойнума алам. Бирок, жараткан үчүн эки сөзүмдү угуп, ага жооп бер!" дептир. Муавийя "Айт" дегенде тиги адам: "Сенин момундугуң жана айкөлдүгүң бүткүл ааламга маалым. Эгер биз күнөө ишти момундугу жана айкөлдүгү сага тең келбеген падышага каршы жасачу болсок, ал падыша бизди эмне кылмак?" дейт. Муавийя жооп берет: "Мен берген жазаны ал да бермек". Анда тиги адам айтат: "Эгер ошол ырайымсыз зулумдан айырмаң болбосо, анда сенин момундугуңдан жана айкөлдүгүңдөн бизге эмне пайда?" Ошондо Муавийя: "Эгер сен бул сөздөрдү биринчи болуп айтсаң, мен эч кимдин башын алдырмак эмесмин. Мен эми калганыңардын күнөөңөрдү кечирейин", деп айтыптыр.

Ошон үчүн, кылмышкер сенден ырайым кылууну өтүнсө, "макул" де жана кечирилбей турган кылмыш болбосун эсиңе түйүп ал.

Эгер муктаж адам сага кайрылып, анын өтүнүчү сенин ыйманыңа зыян келтирбесе жана андан сенин күнүмдүк тиричилигиң аксап калбаса, тиги кишинин жүрөгүнө лаззат берүү үчүн суранычын аткар, анын сен жөнүндөгү жакшы пикирин алдаба. Асыресе, ал киши сен жөнүндө жакшы пикирде болбосо, сенден эч нерсе сурамак эмес; муктаж кезинде ал сенин туткунуң, ошон үчүн: "Муктаж болуу туткун болуу" деген кеп бекер айтылбаган. Туткундарга мээрман болуу милдет, себеби туткунду өлтүрүү айып жана күнөөгө тете. Ан үчүн бул иште жаңылыштык кетирип, эки дүйнө ыраспа болбо.

Эгерде кимдир бирөөгө ишиң түшчү болсо, ага кайрылгандан мурда ал жоомарт адамбы же сараңбы, анысын астейдил байкап көр. Жоомарт адам болсо, оңтойун таап кайрыл; ал кайсы бир ишке кыжаалат болуп турганда жана ачка кезинде эч нерсе сураба. Суранычыңды айтканы барган учурда жакшы сөздөрдү сүйлөп отур, бардык

жакшы каада салтты аткар, андан соң өтүнүчүңдү кыска айт. Сөздөрүң сылык-сыпаа болсун,

Муавийя омейяддар династиясынан чыккан биринчи халиф, 661-680-

®ж. башкарган.

анткени сыпаалык- экинчи көмөкчүң экенин жадыңдан чыгарба. Зарыл нерсеңди ыгы менен сурасаң, эч качан тилек кылганыңды албай кетпейсиң. Бул тууралуу менин ырым бар:

Сүйүү ышкысы так кетирип айланы,

Сүйгөнүңө жеткиң келсе Айдагы.

Көңүлүңдү көлдөй толкут, ачып сал,

Кор оокатты, унут, айла, пайданы.

Кимге гана ишиң түшпөсүн, өзүңдү анын алдында кул жана малай сыңары карма, а эгер тилегениңе жетчү болсоң, жүргөн жериңдин баарында аны алкап жүр, себеби Алла таала айткан: "Шүгүр десеңер, мал дөөлөтүңөрдү көбөйтөм"(Куран,УП, 141). Алла таала "шүгүр" дегендерди сүйөт, ал эми биринчи жакшылык үчүн ыраазылык айтуу-бул экинчи тилегениң аткарылат деп үмүт этүү. Ал эгер сенин тилегиңди аткарбаса, анда өз бактыңдан көр, а тиги адамды күнөөлөбө, себеби ал сенин күнөөлөгөнүңдөн коркпойт, корко турган болсо сенин суранычыңды аткармак.

Ал эгер нарксыз жана сараң адам болсо, соо кезинде андан эч нерсе сураба, мас экенинде сура, анткени нарксыз жана сараң адамдар эртеси марттыгына өкүнүшкөнү менен-мас кезинде мартыраак болушат. Эгерде нарксыз адамга ишиң түшчү болсо, сен аянычтуу бечара экениңди бил, анткени мындай деп айтылган: "Адамдардын үч түрү аеого муктаж: акылы жокко баш ийген акылдуу, алсызга башкарткан күчтүү жана нарксыздын жардамына муктаж берешен.

Баш сөздө баян этилген жана бул айткан сөзүмдөн бил: сага ар бир иш тууралуу кудуретим жетишинче айтып бердим. Эми сени окуп билип алсын, керегине жараар деп, кесиптер жөнүндө да кеп кылып бермекчимин. Анткени, башыма өлүм келгенде сен жөнүндө санааркабай бу дүйнөдөн кете берүү үчүн, өзүм билген илимди баштан аяк сага үйрөтүп жана түшүндүрүп кетсем деймин. Албетте, билим маселесинде атчан эмес пиядамын, а бирок бир нерсени билсем, ал жөнүндөгү менин сөздөрүмдү сен азыр мен бир кезде атамды уккан сыяктуу эле угасың. Ошон үчүн мен сени күнөөлөй албайм жана мени күнөөлөбөсүн үчүн өз баамды өзүмө берейин.

Бирок, сен мени эшитесиңби же жокпу, ага карабай, ар бир кесип жөнүндө бир нече сөз айтайын. Табиятым сөзгө сараң болсо дагы сараңдык кылбас үчүн бул сөздөрдү айтып жатам. Алла таала өзү баарынан жакшы кабардар.

ШАРИЯТ ЖАНА МЫЙЗАМ ТААНУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум билгин жана эсиңде тут: мен сөз башында өнөр жөнүндө да кеп кылабыз дегенмин, а мен-өнөр дегенде күркө жана өнөркана кармаганды эле эмес, адам күнүгө алпурушуп, убакытысын арнаган ар кандай иштерди түшүнөм. Иштин үзүрүн көрүү үчүн аны жакшы билүү зарыл. Адам кол учу менен бүткөрчү, ирети жок бир да жумуш жана кесип жок экенине менин көзүм эми жетти; бардык жумуштун ыраатын билиш керек, а жумуш көп жана анын ар бирин чечмелеп айтып берүү мүмкүн да эмес. Себеби китеп өтө көлөмдүү болуп, өз нугунан чыгат жана максатына жетпей калат.

Өнөрдүн баары: же кайсы бир ишке байланыштуу илим, же илимге байланыштуу иш, же акыл ой жүгүртүүгө байланыштуу иш болуп, үч түргө бөлүнөт.

Кайсы бир өнөргө байланыштуу илимдер булар: медицина, астрология, математика, жер өлчөмөй, поэзия жана башкалар; илимге байланыштуу өнөрлөр: музыка, жылкыларды эмдеп-дарылоо, курулушчулук, усталык ж.б.у.с.

Булардын ар биринин ырааты бар жана сен алардын ыраат-тартибин билбесең, уста болсоң да туткун кейпиндесиң.

Бул өнөрлөр сага белгилүү болгондуктан баарын чечмелеп айткандын зарылдыгы жок. Ошондуктан мүмкүн болушунча ар биринин ыраат-тартибин көрсөтүп берейин, анткени кокус кез келсе же тагдыр буйруп, муктаж болсоң, ар бир кесиптин сырын өздөштүрөсүң жана анын зарылдыгы болбогон күндө да элге өнөрлүү адам деп тааныласың; ал эми бектерге өнөр илимин билүү милдет.

Уулум, сен билгин, сага эч бир илим руханий илимдей пайда бербейт. Бирок сен дүниявий илимден ныпа табууну кааласаң, ага кошо дагы бир илимди үйрөнүүң зарыл. Мисалы, шариат илимин алалы: аалым адам же казылык, же мөөсүлдүк (мурас бөлүштүрүүчү), же мударистик, же мугалимдик кылбаса, ал Дүниявий пайдадан сыртта калат. Астрологияны алсак, астролог: календарь, гороскоп түзүп, чындап же тамаша ирети палачып, төлгө салбаса, жашоосуна киреше таппайт. Дарыгерлик илиминде дарыгер айла-амал колдонбосо, калппы-чынбы же зарылбы-зарыл эмеспи дары жазып үйрөнбөсө, тиричилиги каалагандай жүрбөйт.

Ошон үчүн илимдин мыктысы-ыйман илими, анткени анын негизи: Алланын жалгыздыгын таануу; ал эми туундусу шариат болот, аны колдону жашоого ныпа. Ан үчүн уулум, мүмкүнчүлүгүң болсо, адегенде диндин негизин үйрөн, андан кийин гана шариатты өздөштүр; себеби, анын түп негизин билбеген-түшүнбөй кайталаганга барабар.

Өнөрдүн ичинен, мен айткандай, дин таанууну тандап алсаң, сен этият, сабырдуу, илимди аздектеп сүйгөн, дүниявий түйшүктөрдөн алыс, чыдамкай, ызакор эмес, кеч жатып эрте турган, жазууга дилгир, топуктуу, жумуштан качпаган, сөздү көп жаттап кынаптаган, таржымалдарды изилдеп окуп, кубулуштарды үйрөнүп, илимпоздорго дос, сыпаа, илимге сук, тартынбас жана устатыңа ыраазы болушуң абзел.

Китептериң жана дептерлериң, калемиң жана калем кабың, сыя челегиң, калем учтоочу макиң жана башка керектүү заттарың дайыма жаныңда болсун жана мындан башка эч нерсе дилиңди алаксытпаш керек. Уккан нерсеңдин баарын эсиңде тутуп, кайталап жүрүшүң шарт. Аз сүйлөп, узакты көрө бил. Сөздөрдү кайталоо менен чектелбе. Эгер уламалыкты окуган адам дегеле бар болсо, ал бателе өз доорунун бирден бир адамына айланат.

Эгерде илимпоз мүфтий болсоң-такыба, жоопко тез, жатбилги бол, көп оку жана намаз окуп, орозо тутканда, диний ибадаттарды аткарганда чээнден чыкпа, эки жүздүү болбо. Денеңди жана кийимиңди таза карма. Дайыма жообуң даяр болсун жана бир маселени жакшылап үйрөнгөнчө фатва чыгарба. Бирөөнү тууроо менен чектелбе жана кимдир бирөөгө окшош болом дебем. Өз пикириңди баалай бил. Бирин экин тафсир⁴⁴ жана шилтеме сөз менен чектелбе; ишенимдүү гана адамдардын жазгандарына ылайык бүтүм чыгар. Ар кандай эле китепке жана жазмасы бар дептерге ишене бербем. Белгисиз бирөөлөрдүн оозунан риваят⁴⁵ жана хадис эшитсең, аларга маани берип, көңүл бурбагын; ишенимдүү гана адамдардын оозунан уккан риваят менен хадиске таян. Жалгыз адам айтып келген риваяттарга да ишенбе, лекин алар укканга татыктуу

⁴⁴ * тафсир Куранды түшүндүрүү, комментарийлоо.

⁴⁵ ** риваят шарият жобосунан мисал.

болсо, унутпай көңүлүңдө тут. Бирок оозмо ооз айтылган риваяттарды уккандан качпа. Риваяттарды изилдеп үйрөн, бирок өз ойуңду айтканда калыстыктан тайба.

Талаштуу талкууга катышчу болсоң, каршылашыңдын пикири менен эсептеш. Эгер атаандашыңдан күчтүү экениңдин сезип, анын сөзү ишенимсиз болорун билсең, ага сабал берип тур. Же болбосо талашты уланта бербей бир мисал менен гана чектел. Жалгыз далилге таянып, каршы пикирди калпка чыгарба жана четке какпа. Акыркы сөзүн башта айткан сөзүңө каршы келбес үчүн биринчи айткан сөзүңдү эсинде бекем тут. Эгер талкуу факихтер⁴⁶ менен өтчү болсо, өз оюңду далилдөөдө эн оболу салт-адатты бетке карма жана окшоштукту жана мүмкүндүктү салыштырганда салт-адатка артыкчылык бер. Усулилер⁴⁷ менен өтчү талкууда сөзсүз болчу жана сөзсүз болбочу жана этимал нерселерди бириктирип кароо жаңылыштык болбойт. Түпкү ойду так аныктаганга жана кынаптап кооз сүйлөгөнгө аракет кыл. Сөзүңдү үзүпүзүп сүйлөбө, созбогун, маанисиз сөздөн кач.

Уулум, адабиятчы болууну кааласаң, хафиз бол, көп нерсени жатка бил. Минбарга чыккан соң тез отур жана атаандашың чабал экенин билгенден башка учурда талашка түшпө. Минбарда көңүлүн каалаганын ыраста. А эгер суроолор берилчү болсо, коркпогун, кооз сүйлө жана сенин маегине чогулгандардын баарын мал деп эсепте.

Кандай кааласаң ошондой сүйлө, бирок сөзүңдөн чатышпа, кийиминди жана денеңди таза карма, ал эми муриддердин*** үндүү чогулдорун чогуу ээрчите жүр. Алар маек маалында сенин ар бир таамай айткан сөзүңдү кыйкыра коштоп, чогулган элди куткуп, кызытып турушсун. Жамаат ыйлай баштаганда, сен да маалмаал ыйлып койгун, а кокус сөзүңдөн адашсаң, шашып калбай дуба оку жана мактоо сөзгө өт.

Минбарда түнтүйбө жана мисирейип турба, антчү болсоң жамаат да сага окшоп, үн-сөзсүз мисирейип отурат. Ошондон улам айтылган да: Салмактуу басса из да салмактуу болот. Сөзүң жандуу болсун, кызуу сүйлөп жатып, илең-салаң сөзгө өтүп кетпе. Угармандарды кылдат байкап тур, эгер угармандар мемиреп

мурид "аксакалга"(пирге, шейхке, муридге) өз ыктыяры менен баш ийип, анын гана буйруктарын аткарууга милдеттенген адам. Сопулардын ырасташынча, мурид шейхтин алдында "жасатты жууган адамдын колундагы жасат сыяктуу болот."

мамырлыкты каалашса, сен да алардын тынчтыгын бузбай сүйлө; эгерде алар риваят уккулары келсе, андан кепти улант. Сен угурмандарын маанайын туйуп, алар сенин сөзүңдөн чыкпай калган соң эч нерседен коркпо; таттуу сөзгө салып, мыкты товар ирети аларга каалаган сөзүңдү сат, анткени сөзүңдүн баасына ынашкандан кийин айтканыңдын баарын макул табышат. Бирок, угармандар сага баа беришкенден кийин сак болгун, асыресе жеңиш үстүндө душман пайда болот. Анткени жамаатты ишендирдим деп турганыңда күтпөгөн суроолор берилет. Ийгиликке жетпечү жериңде көпкө кармалба. Минбарда турганыңда сага берилген ар бир суроого билгениңче жооп бер, а билбегениң болсоң "дуба окугула" деп айтылган де. Маек учурунда айтылган сөздөрүңдү кийин кайталабас үчүн жадыңыда сактап кал. Дайыма сылык бол, шаарларда узак токтобо, себеби диниятчы менен төлгөчүнү аягы багат. Ийгилик үстүндө сылык-сыпаа бол, диниятчылардын намысын колдо. Намаз окуу жана орозо тутуу сыяктуу шарият парыздарын эл менен чогуу болгондо жана өзүңчө жүргөндө тыкан жана өз ыктыярың менен аткар. Сөзүң далилдүү болсун. Караламан эл көзүңдө кадыр-барктуу болууң зарурат, ан үчүн алардын аягы үзүлбөгөн базарга барба.

⁴⁶ факих шарият мыйзамдарын жана ислам динин мыкты билген адам.

⁴⁷ усули динди бекем туткан мусулман уламаларынын тобу.

Дагы бир жолу эсиңе салам: Адепсиз жоро-жолдоштордон сактан жана минбардын кадырын бийик тут. Текеберчиликтен, калптан, пара алгандан кач, адамдарга жасагыла деп буйруган нерсеңди өзүң да жасагын, ошондо сага урмат-сый келет.

Уят болбоо үчүн илимди жакшылап үйрөн жана далилиң ишенимсиз болуп, калпың ачылбас үчүн билгениңди ишенимдүү сөздөр менен көркөмдөп түшүндүр. Сөз сүйлөгөндө жана насаат айтканда сөздөрүн коркунуч жана үмүт менен жуурулушсун: элдин Алла тааланын мээримдүүлүгүнө болгон үмүтүнө балта чаппа, бирок кудайга кызмат кылдырбай туруп, бейишке түз жөнөтпө. Сөзүң тайыз болуп, эл айткан сөзүңдөн күмөн санап калбас үчүн өзүнө жакын жана жакшы билген нерселерди сүйлө. Анткени негизсиз сүйлөп, аша чаап кетүү шермендечиликке алып барат.

Илимде чоң даражага жетип, муфтий наамын алчу болсоң, муфтий кызматын алгандан кийин оор басырык, сабырдуу, айлакер, тапкыч, көрөгөч бол, адамдарды ылгай бил; диний иштерде саясат-көй жана акылман болуп, түрдүү масхаптардын жана диний топтордун үрп-адаттары, тутунган багыты, айлаамалынан кабардар болушуң лаазим. Сот ишинин майда-чүйдө жакта-

рын жакшылап өздөштүр: непада жапа тарткан кимдир бирөө даттанып келип, анын күбөлөрү болбосо, шарияттан түркүн амалды колдонуп, анын укугун татыктуу коргоп берүүң зарурат.

Икая .

Табарыстанда кази-алкузат Абулаббас Руйяни деген киши болот. Ал илимпоз, такыба, кыраакы, даанышман инсан экен. Бир ирет сот жүрүп жатканда ага бир киши келип, башка бирөөдөн 100 динар аласасын өндүрүп берүүнү өтүнөт. Казы жоопкерден сураса, ал танат. Казы арызгерден "Сенин күбөлөрүң барбы?" десе, тиги "Жок" дейт. Анда казы: "Жоопкердин касам ичүүсүн талап кылам" дептир. Доогер ыйлап ийип: "О, казы, аны касам ичирбе. Ал коркпостон туруп, калп ант берет" деп жалбарат. Казы айтат: "Мен шариятты буза албаймын: же сенин күбөлөрүң болуш керек же мен жоопкерди ант бердиришим керек". Ошондо доогер казынын алдына сойлоп жетип: "Мени куткара көр, менин күбөлөрүм жок. Ал касам ичсе, мен маскара болуп, алданып калам," деп жалдырайт. Казы доогердин абалын көрүп, ал чындыкты айтып жатканына көзү жетет да: "О, кожо, ага карызды кантип бергениңди айтып берчи. Мен сенин кандай негизде карыз бергениңди билейин," дейт. Доогер айтат: "Э, казы, тиги киши баланча жыл мага дос болуп жүргөн. Ал алты айдай илгери капыплеттен эле малай-чоруга ашык болуп калды. Чоруну 150 динарга сатып алайын десе, акчасы такыр жок эле. Ал сүйгөнүн эстеп, күнү-түнү ыйлып, күса болуп жатты. Бир жолу экөөбүз талаага сейилге чыгып, көпкө саңгип жүрдүк. Тыныгып алалы деп бир саат чамалуу отурганда да ал чоруну эстеп, өксүп ыйлап жатты. Аны менен жыйырма жыл дос болуп жүргөндөн кийин боорум ачып кетип, ага айттым: "О, баланча, чоруну кулдуктан сатып алганга жетерлик алтын сенде да менде жок. Же сен бул иште жардам берчү кимдир бирөөнү билесиңби? А менде узак жылдан бери топтогон 100 динарым бар. Ал акчаны сага берейин, а жетпегенин эптеп өзүң таап аларсың. Чоруну сатып алып, бир ай кармагандан кийин сатып туруп, менин дилдемди кайтарып бересиң." Тиги киши жата калып, касам ичип жиберди: "Бир айга Дагы жеткирбейм. Баасына чыкпайбы же кымбат болобу, чоруну сатам да дилдеңди кайтарып берем". Мен белимдеги курумду чечип, алтынды ага бердим. Алла күбө, жаныбызда экөөбүздөн бөлөк эч ким жок болчу. Андан бери төрт ай өттү: ал не чоруну саткан жок, не алтынымды кайтарып бербеди. Казы сурады:

"Алтынды берип жатканда сен кайсы жерде отурдуң?" Тиги: "Дарактын түбүндө," деп жооп берди. Казы ага айтты: "Сен дарактын түбүндө отурган болсоң, анда эмне үчүн күбөм жок дедиң?" Андан соң казы жоопкерге: "Сен менин жанымда отура тур" деди да доогерге мындай деп буйруду: "Коркпостон жанагы дарактын түбүнө баргын да аны мен чакырып жатканымды айт. Адегенде эки ракат намаз окуп, бир нече жолу пайгамбардын алкоосун сурагын дагы: "Казы келип күбө өтүп берсин деди" деп айт."

Жоопкер мыйыгынан күлөт. Муну байкаган казы ачуусу келсе да сыр алдырбайт. Доогер айтат: "Эй, казы. Дарак менин айтканмыды угуп, бул келбейт го деп корком".
Анда

казы айтты: "Менин мөөрүмдү өзүң менен алып алгын да даракка айткын: "Бул казынын мөөрү. Ал сени келип, казынын алдында кадыресе күбө өтсүн деп сурады дегин".

Доогер мөөрдү алып кетет. Жоопкер казынын жанында калат. Казы өз иштери менен алектенип, ага көңүл бурбайт. Бирок күтүүсүздөн эле сурап калат: "Баланча жеттиби?" Тиги: "Казы, ал али жете элек" деп жооп берет. Казы болсо жумушун уланта берет.

Доогер даракка жетип, мөөрдү көрсөтүп: "Сени казы чакырып жатат" деп айтат да, эмне жооп болот деп бир канча убакыт күтөт. Эч жооп болбогондон кийин доогер кайгырып казыга келет: "О, казы, мен даракка барып, мөөрүңдү көрсөтсөм да ал келбей койду". Казы: "Жаңыласың, дарак келип, күбө өттү" дейт дагы жоопкерге: "Бул адамдын алтынын кайтырып бер" деп буйруйт. Ал кыйкырат: "Мен буюрде отурганда эч кандай дарак келип, күбө өткөн жок". Казы айтат: "Дарак келип, күбөлүк сөзүн айткан жок. Бирок, сен анын алтынын ошол дарактын астында албаган болсоң, мен: "Баланча даракка жеттиби?" деп сураганда, сен эмне үчүн "Жок али" деп жооп бердиң. Сен эгер алтынды ошол дарактын түбүндө албасаң, анын жетип жетпегенин кайдан билдиң? Эгерде алтынды албаган болсоң, менден: "Кандай дарак? Мен эч кандай даракты билбеймин. Мен андай дарактын түбүндө туруп, андан алтын алган эмесмин. Ал кайда экенин билбейм" деп айтмаксың."

Мына ушинтип казы тиги адамдын алтын алганын мойнуна коюп, алтынды ээсине кайтартыптыр.

Ошентип, өкүмдүн баары эле китепке таянып чыгарылбайт, өзүң да өкүмдү ойлоп чыгарууң зарурат. Сен сот кеңешмесинде күлбөй, каадалуу ойлонуп, өзүңдү канчалык сүрдүү алып отур-сан, абройуң ошончулук бийик болот. Өзүңдү каадалуу кармап, аз сөздүү бол, бирок каралып жаткан иштерди уккандан жана өкүмдү окугандан качпа, эч качан зерикпе жана чыдамкай бол. Татаал суроо кезиккенде өзүм билемдикке салбай мүфтийлер менен кеңеш. Ар дайым ойлоруң тунук, так болуусу үчүн тынбай оку, маселдерди жана аларды чечмелеп түшүндүрүүнү үйрөнгөндү токтотпо. Мен айткандай өткөн тажрыйбаны да пайдалан, анткени шарият боюнча казынын үнү мыйзамга тең; ошон үчүн көптөгөн өкүмдөрдү шариятка ылайыктап чыгаруу кыйын болгон учурда, казы жеңил өкүм чыгаргандын жолун табат. Ага жетүү үчүн казы мужтахид⁴⁸ болуусу абзел.

Ошентип, казы токтоо, адилетчил, акылман, мужтахид болуш керек. Бирок айрым учурларда өкүм чыгарып окубаганы да оң: биринчиден, курсагы ач кезде; экинчиден,

⁴⁸ * мужтахид дин жана шарият боюнча мурда кабыл алынган чечимге окшобогон бүтүм чыгарган улама.

таңдайы кургап, суусап жатканда; үчүнчүдөн, мончодон эми чыкканда; төртүнчүдөн, кайгырып турганда; бешинчиден, турмуш түйшүгү алагды кылып жатканда.

Казы өкүм чыгарганы жатканда доогер-жоопкерлер түрдүү окуяларды, башынан өткөндөрүн жана жөн жайын айтып, алагды кылганга жол бербөө үчүн анын шайдоот жардамчылары болгону шарт. Казы тергөө жүргүзбөй өкүм чыгарыш керек, анткени жасагандан "көрө жасабай койчу тергөө иштери көп. Казынын сөздү кыска сүйлөп, далилдерге жана жоопкер-доогерди ант бердиргенге тез өткөнү жөндүү.

Казы ортодогу мүлк аябай чоң болуп, доолашкан тараптар ыймансыз экенин билсе, колдон келген бардык каражаттарды жана изилдөөлөрдү колдонсун, ошондо жаңылбайт, өз милдетине жоопкерчиликсиз мамиле кылбайт. Ар дайым казынын жанында акпейил жана калыс адамдар болсун. Бүтүмүн эч качан өзгөртпөсүн жана өз буйругун кебелбей так аткартсын. Өтө эле зарыл болбосо, тилкат менен чечимди эч качан өз колу менен жазбасын. Өзү жазган катты баалай билсин жана мөөрдү өзү айткан гана сөздүн этек жагына койсун. Казынын эң жакшы касиети: билими жана такыбалыгы.

А эгер сен бул ишке баш байлабасаң жана казы болууга каражатың жетпесе, ошондой эле аскер болбой калсаң, соода менен алектенип көргүн. Балким соодадан киреше табарсың, анткени соодадан тапкан пайдага чек жок жана аны эч ким жектебейт, Алла өзү колдойт.

СООДА-САТЫК ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин жана эсиңде туткун, базарда соода кылганды жакшы өнөр деп айтууга болбойт, бирок кылдат байкасаң кол өнөрчүлүк менен сооданын салты окшош экенин көрөсүң. Акылмандар айткан: Сооданын негизи-наадандык, ал эми ага туунду иштер-акыл эске таянат. Эгер наадандар болбосо, эр азаматтар өлмөк, б. а. Кем-акылдар болбосо, дүйнө кыйрамак, деп да айтылган.

Кимдир бирөө ачкөздүктүн айынан Чыгыштан Батышка тоо жана деңиз аркылуу кезип, каракчылардан жана селсаяктардан, адам жегич жырткычтандан жана кооптуу жолдордон коркпостон өмүрүн, денесин жана мүлкүн тобокелге салып, Батыштын элине Чыгыштын орозгерлерин жеткирет, ал эми Чыгыштын элине Батыштын дүр-дүйнөсүн жеткирет жана дүйнөнүн гүлдөп-өсүүсүнө салым кошот; арийне, бул адам-соодагер. Бирок, мындай коркунучтуу иштерди акыл эсинин көзү байлануу адамдар жасашат.

Сооданын эки түрү бар жана экөө тең коркунучтуу: бири-бир орундан жылбай соода кылуу, экинчиси-саякаттап жүрүп соода кылуу. Бир жайда отурукташкан соодагер өтүмсүз товарды баасы көтөрүлгөндө сатылат деп дүңүнөн сатып алып, соода-сатык кылат. Мунун мүлк үчүн коркунучу бар. Баасы өскөндө сатылат деп өтүмү жок товарды сатып алуу үчүн тайманбас жана көрөгөч адам болуу керек. Саякатчы-соодагер кандай болорун сөз башында айтып кеткем. Сооданын эки түрүндө тең соодагер эр-жүрөк болуп, мал-мүлкүнү тобокелге салгандан тартынбоосу зарыл. Ал тайманбастыкка катар сөзгө бекем жана чынчыл болуп, өз пайдасы үчүн башка адамдарды зыянга отургузбаш керек. Өзүнөн даражасы төмөн адамдар менен бааны бычып жатканда соодалашуусу зарурат, а эгер даражасы жогорулар менен шерттешип иш кылам десе: адилеттүү, сөзгө бекем жана кеңпейил болсун. Алдамчылардан сактансын, чыгашага кабылбоо үчүн сооданын сырын билбеген адамдарга, ошондой эле жарды жана нааданга жолобосун; а эгер жакындашчу болсо, жакшы мамилеге

зияны тийбес үчүн кирешеден үмүт үзсүн; себеби достук көп учурда жалчыбаган ныпа же чыгаша үчүн бузулган. Кирешеси өсөт деп аманатка соода кылбасын, анткени көбүн эсе мындай өнүмдүн натыйжасы чыгаша менен бүтөт, камырабастык чоң зыянга кириптер кылат. Бул жөнүндө менин рубайым бар:

*Билип жаса болбос менен болчуну,
Койду бузат кочкорлордун кортугу.
Оомат кетсе о дүйнө да оңбойт,
Ойлонбогон иштин орду толчубу.*

Болочок пайданын эсебинен сайрандап, дөөлөтүң алып келчү киршени чыгымдап койууң мүмкүн, дөөлөтүңүз жеп алуу жарабайт. Себеби соодагер үчүн дөөлөтсүз калуу орду толгус жоготуу. Мыкты товар ратлиге⁴⁹ сатып алынып, дирхемге сатылганын, а начар товар тескерисинче дирхемге келип, ратлиге кетерин билгин.

Данды кирешеге сатам деп мерчем кылба, себеби дан саткан адам ар дайым таш боор жана кара мүртөз болот. Соодадагы эң чоң кара –бул калп айтуу. Анткени соодаргердин не каапырга, не кардарга жалган айтканы жарабайт. Мен бу дубейтимде айткам:

*Таразанын ташын антип кармаба,
Азап-тозок, көз жаш жатат пайдада.
Соода дагы сүйүү өңдүү ак болот,
Соода кылсаң кардарды сүй, алдаба.*

Акчасын албай туруп, эч нерсени колдон чыгарба. Соодада уялбагын, анткени амалкөй куу адамдар: Уялчаактык шыбаганды кемитет деп айтышкан. Соода кылган адам өз пайдасынан уялганды адат кылып албасын, бирок бейнысаптыкка да үйрөнбөсүн, себеби "Сооданын негизи табылга жана нысап" деп коюшат соодагерлер. Табылга-мүлкүңдү, нысап-уйкүңдү коргойт эмеспи! Бул жөнүндө бир икая эшиткем.

Икая

Бир соодагер бир ирет алып-сатардын күркөсүнүн жанында миң динарга соодалашып калат. Эки жак макулдашып бүткөнү калганда алтындын өгөндүсүн талашып чырлаша кетишет. Алып сатар: "Менден сага бир алтын динар өтөлгө," дейт. Соодагер болсо "Бир динар жана өгөндү" дейт. Экөөнүн талашы багымдатта башталып, бешимге чейин бүтпөйт. Соодагер өжөрлөнүп, айтканынан кайтпасын айтып, улам-улам кыйкырат. Акыр аягында чыдамы кеткен алып сатар соодагерге бир динарды жана өгөндүнү берип тынат. Соодагер динарды да өгөндүнү да алып кетет. Муну көргөн элдин баары алып сатарды жемейлей баштайт. Алып сатардын колбаласы соодагердин артынан кууп жетип, "Эй, кожо, ширең кана бербейсиңби?" дейт. Соодагер ага бир динар менен алтындын өгөндүсүн берет. Колбала кайтып келгенде алып сатар: "Эй, арам сийдик. Бул адам бир тасуж⁵⁰ үчүн багымдаттан бешимге чейин эмне гана кылбады, атүгүл бөтөн адамдардан уялган жок. Андай немеден сага бир нерсе өнмөк беле" деди. Бала ээсине динарды көрсөттү. Таң калган алып сатар: "Я Алла! Бул өңү куник жана али кичинекей балага көз арткан жарбайт го... Эмнеге ушундай сараң адам мындай марттык кылды?" деп өзүнчө күбүрөнөт да соодагердин артынан кууп жетип сурады: "О, шейх, сен мени таң калтырдың. Таң эртеден түш оогончо жаныма тынчтык бербей кыйнадың. Тасуж алтын үчүн башканы кой чоочун

⁴⁹ ратл салмак бирдиги, 144 дирхемге же 450 граммга барабар.

⁵⁰ * тасуж дирхемдин 1/24 бөлүгү.

адамдардан уялбадың. Анан менден өндүргөнүңдүн баарын менин колбалама өнтөгө берипсиң. Анда эмнеге мени кыйнадың? Мындай берешендигиң эмнеден?" Соодагер ага: "О, кожо, менин жасаганыма таң калба. Мен соодагермин, соодада бир нерсени сатып алганда жана сатканда же мүлккө ээ чыкканда, мени бир дирхемге алдачу болушса, бул менин жарым жашоомду алдаганга барабар болот. Бирок, өзүм жакшылык үстүндө кимдир бирөөгө осол мамиле жасасам, бул менин заадим таза эмес экенин күбөлөгөнгө тете иш болот. Мен жарым өмүрүмдү алдаткым да, заади арам болгум да келбейт" деп жооп берет.

Акчасы аз соодагер ширкетке киргенден этият болуш керек, а эгер жарналаш болуп жүрүп, кокустукка кириптер болсо, өкүттө калбоо үчүн-кеңпейил, бай, абийрлүү адам менен өнөктөш болгону оң. Жарнакчы өнөктөшүң сактаганга чыгымды көп талап кылган, сынып калчу же өлүп калчу товарды акчага сатып албоосу керек. Акчаны тобокелге салып иштетпеш керек; чыгаша ортодогу акчанын жарымынан ашпаган учурда гана тобокелчиликке барса болот.

Эгер кимдир бирөө баланча жерге жеткирип бер деп кат берсе, адегенде окуп көрүп, анан кийин жеткир. Себеби, мөөр басылган катта көп жамандык жазылат жана аягы эмне менен бүтөөрүн билип болбойт. Муктаж адамдардын катын албай четке какпа. Кайсы гана шаарга барбагың жалган маалымат таркатпа. Ал жерге келериң замат кимдир бирөөнүн өлүмү жөнүндө

кабарлаба, ал эми кубанычтуу кабарды угузганды колдон чыгарба. Шериги жок жолго чыкпа, жолго чыкканда өзүңө ишенимдүү шерик изде. Кербен өрүүгө токтогондо элдүү жерден орун алып, товарларыңды да элдүү жерге кой. Каруу жаракчандардын жанына жолобо, алар менен отурба, анткени каракчылар оболу куралчандарга кол салышат. Эгер жөө болсоң, аттууга шерик болбо. Бейтааныш кишилерден жолду сураба, сурачу болсон такыба адамдарга кайрыл, анткени натуура жолду көрсөтчү жана артыңдан барып, товарыңды тартып алчу караниет адамдар көп кездешет.

Жолдо жолуктурган адамыңа илгиртпей салам айт жана апкаарып кеткениңди же чарчап турганыңды билдирбе. Салык чогултчу мөөсүлдөрдү алдабастан сылык-сыпаа жана жылуу сөздөр менен көңүлдөрүн ал. Азыксыз жолго чыкпа, жол элдүү жайлар аркылуу өткөн учурда деле жайкысын кыш кийими жок жол жүрбө. Төөкөч-аткечтин көңүлүн алганга тырыш. Чоочун жерге келгенде адамдар менен ылгабай таанышкандан этият бол, алып-сатардын ишенимдүүсүн танда.

Сага үч кыл адамдар менен мамиле түзүү зарурат: кенпейил жана амалкөй, бай жана айкөл, ошондой эле бөтөн бирөөнүн укугун урматтаган. Суукка да, ысыкка да, ачкачылыкка да, суу ичпей таңдай катып жүргөнгө да үйрөн. Жокчулукка кабылсаң, аны жеңил көтөрүү үчүн эс алып жүргөндө ысырапкорчулукка жол бербей. Бардык ишти колдон келсе өзүң жасагың жана эч кимге жүгүндү артпа, анткени бул дүйнө алдамчы келет. Соодада эпчил да, чынчыл да, адилеттүү да бол. Көп сатып алып, тез сат. Мүмкүнчүлүгүн барда карызга сатпа, а эгер карызга сатууга туура келсе, таанымал адамдарга карызга сатуудан этият бол. Жарды-жакырлар, жакында байыгандар, илимпоздор, алиддер, балдар, казынын жанжөкөрлөрү, шаар муфтийлери жана ордо кызматчылары-булардын баары менен чогуу иштешем дебегин; алар менен иш күткөн адамдын өкүнүчтөн жана өкүттөн башы чыкпайт. Тажрыйбасыз адамдарга эч бир иште таянба, адамдарды сынап билмейинче ишенбе, а сыналган адамды кайра-кайра сынаба, ишенимдүү адам табылат деген таризде сыналган адамды сыналбаган адамга алмаштырба. Анткени "Сыноодон өткөн дөө сынала элек эркектен жакшы" деген лакап бар.

Адамдарды башка бирөөлөр аркылуу сынап көрүп, анан өзүң сына; сага жакпаган адам башка бирөөгө да жакпай калышы ыктымал. Сынаймын деген адамыңды сөз менен эмес иш менен сына: карызга алган тоостон накталай акчага алган карга артык. Жер кезип жүрүп, он динардан жарым динар пайда тапчу болсоң, он динардан бир динар пайда табат элем деп деңизге чыкчу болбо; деңиз кезип соода кылганда киреше кызыл ашыктан болсо да, чыгашасы кекиртектен болгондуктан, жалчыбаган ныпа үчүн акчаны желге сапыргандын кереги жок. Эгерде кургакта кокустук болсо, байлыктан айрыласың, бирок жаның соо калышы этимал. А деңизде кокустукка кабылчу болсоң, байлыктан да өмүрүңдөн да айрыласың. Байлыкты топтосо болот, а өмүр кайрылбайт. Эл ичинде деңизди падыша бийлигине да салыштырышат: мал-мүлк бир келип, бир кетет. Дүйнөнүн кереметтерине суктангың келсе, бир жолу деңиз аркылуу жүрсөң болот, себеби пайгамбар алейсалам "Деңизге саякатка чыгып, теңдешсиз Алланын кудуретине суктан" деген. Соода-сатыкта бир аз илең-салаң болуу мүмкүн, бирок товарыңа жараша кардарын күт.

Иштериңди толук бойдон бөтөн бирөөгө тапшырба, анткени "Бирөөнүн колу менен жылан жакшы кармалат" деп айтылган. Киреше-чыгашаңды үзбөй жазып жүр. Каалаган учурда баш тартып кетүү мүмкүндүгүң болуш үчүн милдеттенмелерди эч качан өз колуң менен жазба. Катачылыкка жана бейсарамжалдыкка кириптер болбоо үчүн эсеп-кысапты так жүргүз. Кирешең менен чыгашаңды билип туруу үчүн кулдардан жана үй ичиндегилерден дайыма тапшырган ишиндин эсебин талап кыл. Жалганчылардан этият бол жана өзүн дагы адамдарды алдаба, себеби адамдарга калп айтып, алдадым дегендер жаңылышат: андайлар өздөрүн алдашат.

Икая

Бир кишинин эсепсиз көп коюн баккан такыба жана ыймандуу койчусу болот. Ал күн сайын киреше-чыгашасына карабастан саалган сүттүн баарын ээсине алып келип турчу. Мал ээси сүткө суу кошуп койчуга берип: "Бар, сатып кел" деп буйруйт. Койчу дайыма ээсине кайрылып: "Оо, кожо, мусулмандарды алдаба. Адамдарды алдагандын аягы жамандык менен бүтөт" деп өтүнчү экен. Ал койчунун сөзүнө этибар бербейт жана сүткө сууну кошконун токтотпойт. Койчу жаздын бир күнү койлорду суунун боюна өргүтүп, өзү дөңгө чыгып, уктап калат. Күтүүсүздөн нөшөрлөгөн жамгыр төгүп, тоодон сел жүрөт да дарыянын капшытында бир да кой калтырбай алып кетет.

Бир алдайсың, эки алдайсың, акыры,

Так ошонун жутат сенин башыңы.

Койчу шаардагы ээсине куру кол келсе, ал "Эмнеге сүт алып келген жоксуң?" деп сурайт. Анда койчу: "О, кожо, мен сага: "Сүткө суу кошпо. Бул алдамчылык болот" деп айтканымда, менин сөзүмдү уккан эмессиң. Сен элге сүт деп саткан суу чогулуп келип, кечээ күнү койлоруңду сыйпап кетти," деп жооп бериптир.

Мүмкүнчүлүгүң барда калп айтпа, себеби бир ирет калп айткан адамга эч ким ишенбей калат. Түз сүйлөп үйрөн, себеби түз сүйлөгөн жакшы адат. Шерттешкенде жана соодада алдабай чынчыл бол. Эч кимге убада бербей, а эгер убада берчү болсоң, убадаңды бузбай аткар. Соодада жалган сүйлөбө. Чындыкты сүйлөсөң жасаган ишинди Алла өзү алкайт. Шерттешип шартнаме алганда же бергенде кылдат болгун. Тил катты кайтарып берээрде аласаңды алмайынча тилкатты колдон чыгарба.

Мурда боло элек шаарга саякаттап барчу болсоң, кайсы бир таанымал адамга кат ала баргын жана шаарга жетериң замат ага жолук. Балким анын пайдасы тиер, пайдасы тийбеген учурда зыяны да болбойт. Аерде ишин кандай жүрүп кетерин алдын ала билип болбойт да. Адамдар менен мамиле түзө бил: шалаакы, наама, наадан,

жалкоо, бейнамаз адамдар менен саякатка чыкпа. Айтылган эмеспи: "Жолго чыккандан мурда шерик танда" деп.

Сага ишенген адамдын ишенимин акта. Көрбөй туруп эч нерсе сатып алба. Сага ишенген адамга сен да ишен. Эгер бир нерсе сатууну кааласаң, оболу баасын бил, ал эми ар кандай сөздөн алыс болуу үчүн шерттешип эч нерсе сатпа. Чарбачыл бол, анткени сооданын зору-жеке чарба жана аны ирээттүү күтүү зарурат иш.

Үй тиричилигине зарыл заттарды жылына бир жолу жана өз мезгилинде сатып ал. Такоор үчүн жылдык керектөөндөн эки эсе көп сатып ал да базардагы бааны байкап тур. Баа көтөрүлгөндө корго деп ашыкча алган заттарыңдын жарымын сатып жиберсең жыл бою бекер жашайсың. Мунун айыбы да уяты да жок жана эч ким сени сараң деп күнөөлөбөйт. Эгерде чарбаңда чыгашаны байкасаң, зыян чоңоюп отуруп сени бүлүнтпөс үчүн, кирешеңди көбөйткөндүн аракетин жаса. Кирешени көбөйткөндүн жолун билбесең, чыгашаңды кыскарт, анткени чыгашаны азайтуу-кирешени көбөйткөнгө барабар иш.

Эгер сага соодагерлик жакпай калып, белгилүү илимпоз болууну каалачу болсоң, анда уламалыктан кийинки абдан пайдалуу жана ардактуу эсептелген дарыгерлик илиминен өткөн илим жок. Илимдин эки түрү бар: бири-диндер тууралуу илим, экинчиси-денени үйрөнүү илими" деп айткан пайгамбар алей салам.

ДАРЫЛОО ИЛИМИНИН ТАРТИБИ

Уулум, билгин, кокус дарыгер болсоң, дарылоонун негиздерин теориялык жана практикалык жактан жакшылап үйрөн, тулку бойдо анын табиятына таандык жана табиятына жат эмнелер болорун бил. Денеде табигый үч нерсе бар: Анын биринчиси тулку бойду туруктуу жана бекем кылат, экинчиси тулку бойдун туруктуулугунан жана бекемдигинен келип чыгат жана үчүнчүсү-денени бир абалдан экинчи абалга өтүүгө мажбурлайт. Эмне денеге табиятынан жат болсо, денеге өз аракети менен же түздөн түз же кыйыр таасир этет, өзү да дене үчүн зыяндуу болот.

Адамдын тулку боюн кармаган элементтер материалдык же формалдуу болот. Материалдык элементтердин саны төртөө жана обочо турат: аба, от, жер, суу. Темпарамент сыяктуу денеге жакын элементтердин саны тогуз: бирөөсү тең салмактуу жана сегизи тең салмаксыз, алардын төртөө жөнөкөй жана төртөө татаал; же темпараменттен да денеге жакындардын саны төртөө: флегма [өт, меланхолия жана кан], же дененин бөлүктөрүнөн да жакыныраагын илимпоздордун бир жааты төртөө десе, экинчи жааты экөө деп айтышат.

Айткан сөзүмдүн мааниси мында: тулку бой өзүнчө бөлүктөрдөн турат, ал эми ар бир бөлүк темпараменттен, темпарамент болсо элементтерден турат. Элементтер денеден эн алыстагы материя.

Формалдуу элементтер үчөө: энергия, аракет жана жан. Энергия жандын энергиясы, жашоо энергиясы жана табияттын энергиясы болуп үч түргө бөлүнөт. Жандын энергиясы кубат жана сезим. Бул экөөнүн беш түрү бар: көрүү, даамды ажыратуу, угуу, жыт билүү жана сезүү. Жөндөм дененин кыймылга жарамдуу бөлүгүнүн санына жараша болот. Денеге багыт берчү күчтүн үч түрү бар: элестетүү, акыл эс жана эс тутум. Жашоо энергиясы активдүү жана пассивдүү болуп эки түргө бөлүнөт. Табияттын энергия өндүрүүчү, уюштуруучу жана окшоштуруп алуучу үч түрдөн турат. Аракетти адамдын жаныныкы, айбанаттыкы, табияттыкы деп кубаты боюнча үчкө бөлөбүз, себеби жан энергиянын кызматчысы, андай болгондон кийин аракеттин саны энергиянын санына барабар болот.

Ал эми тулку бойду туруктуу кармаган факторлордун натыйжасына келсек семиздик муздак темпераменттин туундусу болсо, арык чырайлуулук-ысык темпераменттин, беттин кызылы-кандын, кумсарыңкылык-өттүн таасири болсо, кан тамырынын кыймылы-жашоо кудуретинин активдүү күчүнүн таасирине кирет, ачуулануу-жашоо кудуретинин пассивдүү күчүнүн натыйжасы, эр жүрөктүүлүк-жашоо кудуретинин теңсалмактуулугунун натыйжасы болсо, адептүүлүк-сезимталдыктын кубатынын теңсалмактуулугунун натыйжасы, акылмандык-сүйлөп жаткан адамдын салабаттуулугунун натыйжасы жана акциденция менен сапат материяга же формага ылайык болот.

Денени бир абалдан экинчи абалга өтүүгө мажбурлоо-зарыл себептер деп аталып, алты түргө бөлүнөт: биринчиси-аба, экинчиси-тамак-аш, үчүнчүсү-кыймыл жана тынчтык, төртүнчүсү-уйку жана эс алуу, бешинчиси-канааттануу жана чүнчүү абалы, алтынчысы-жандын кайгысы, ачуулануу, коркуу жана ушу сыяктуулар. Адамдар бу айтылгандардын бири жок жашай албагандыктан жана алардын ар бири адамдын денесине толук түрдө таасир эткендиктен алар дене үчүн зарурат деп эсептелет. Алардын кайсы бири тең-салмактуу абалда турган чакта калгандары да туура жана бир калыпта иштейт. Бирок, бирөөсү эле бир калыптуулук абалынан чыкса же адамдар алардын кайсы бирини натуура пайдаланса, дененин иштөө ыргагы бузулуп, ооруу пайда болот. Дене үчүн табияттан тыш нерселер булар: же окшош ооруулардын себеби, же окшош эмес ооруулардын себеби, же өз ара байланыштын кыйроосу.

Окшош органдардын ооруусунун себеби мындай: же ооруу ысык болуп, беш түргө бөлүнөт; же ооруу суук болуп, сегиз түргө бөлүнөт; ооруу нымдуу же кургак да болушу мүмкүн жана алардын ар бири төрт түргө бөлүнөт. Окшош эмес органдардын илдети тышкы формасына же санына, же ордуна, же эсебине байланыштуу болсо, тышкы ооруулар же тышкы формадагы ооруулардын себеби ооруунун денеге тереңдеп киргенине же ичкери жактагы чоңдугуна байланышат. Ал үч түргө бөлүнүп, анын экөөсү жаранын катуу болуусунун себебине жараша эки түрдүү болот жана жумшактыгы боюнча да эки түрдүү болот. Саналуучу илдеттин себеби үч түргө бөлүнсө, ооруу орду боюнча жана эсеби боюнча эки түрдүү болуп, акыркы экөө дагы эки түрдүү болот. Жүүн-муундардын өз ара байланышын жоготуусу төрт түргө бөлүнөт. Окшош органдардын, окшош эмес органдардын жана муундардын ажыроосун жалпы ооруулар деп аташат.

Окшош органдардын илдети сегиз түрлүү болот. Анын жөнөкөй төртөөсү: ысык, суук, суулуу жана кургак болсо, катаал төртөөсү: ысык жана суук, ысык жана кургак, муздак жана суулуу, муздак жана кургак болуп бөлүнөт.

Окшош эмес органдардын илдети тышкы формасы, саны, орду жана эсеби боюнча төрт түрдүү. Ооруулар тышкы формасы жагынан да төрт түрдүү болот: же тийиштүү формада болот, же тереңде катып пайда болот, же дене жумшарып пайда болот. Саны боюнча ооруу чоңоюп жана дене бузулгандан пайда болот. Илдет орду боюнча эки себептен же орган ордунан жылып кетип, же башка органдар менен байланышын үзүп пайда болот. Ооруу эсеби боюнча да эки себептен же чоңоюп, же кичирейип пайда болот.

Муундардын ажырашы да окшош жана окшош эмес органдарга таандык же экөө аралаш болот.

Оору тышкы белгиси боюнча тулку бойдун кыймыл-аракетине байланыштуу же дененин абалына же жарылуудан келип чыккан илдет болуп, үч түргө бөлүнөт. Кыймыл-аракет менен байланыштуу илдет үч түргө, дененин абалы менен

байланыштуу илдет төрт түргө, дененин кайсы бир жери жарылганда пайда болгон илдет-үч түргө бөлүнөт.

Уulum, дарылоо илими теориялык жана практикалык бөлүктөн турганын билүүң абзел. Теориялык бөлүгүн мен айтып бердим. Эми бул теорияны, жакшыбы же жаманбы, сенин билгениңе жана таап окуганыңа жеңил болсун үчүн кайдан издөөнү айтып берейин.

Мен жогоруда айткандарды Гален өзүнүн комментарияларында жана эмгектеринде, негизинен «Он алты» деп аталган эмгегинде жазган. Андан башка элементтер тууралуу дарыгерге керектүү илимди ошол эле «Он алты» трактатынын «Истиксат» деген китебинен изде. Темперамент жөнүндөгү илимди да «Он алтынын» «Мизаж» китебинен кара. Дененин түзүлүшү жөнүндө «Он алты» трактатынын «Кува-т-табиа» китебинин экинчи бөлүмүнөн, окшош органдар тууралуу илимди «Он алты» трактатына кирген «Кичи анатомиядан» изде. Окшош эмес органдар тууралуу «Чоң анатомиядан» оку. Бул китеп «Он алты» эмгегинен бөлөк экенин эсиңе салам. Табияттын күчү жөнүндөгү илимди «Он алты» трактатынын «Кува-т-табиа» китебинен,¹³⁰ с)°

жашоонун күчү жөнүндө «ан-Набд» китебинен окугун. Ички дүйнөнүн же жандын кубаты жөнүндө Гален жазган «Гиппократ менен Платондун көзкараштары» деген китептен оку. «Он алты» трактатын терең окуп үйрөнүүнү жана билимиңди дагы арттырууну кааласаң, элементтер жана темпераменттер тууралуу «ал-Кун ва-л-фасад» жана «ас-Сама ва-л-олам» китептеринен таап окугун. Адамдын ички органдары жөнүндө «ал-Айванат» китебинен, ооруунун түрлөрүн «Он алты» эмгегинин «алилал ва-л-Амрад» китебинен изде. Ооруунун сырткы белгилери жөнүндө ушул эле китептин үчүнчү бөлүмүнөн, ооруунун себептерин жанагы эле мен атаган китептин төртүнчү, бешинчи жана алтынчы бөлүмдөрүнөн окуп ал.

Мен дарылоонун теориялык бөлүгүн айткандан кийин, жазуум узарып кеткенине карабай, дарылоонун практикалык бөлүгүнөн да айрым нерселерге токтолуп кетүүгө тийишмин. Себеби, теория менен практика, дене жана жан сыяктуу бир бүтүн; дене жансыз жана жан денесиз жашабайт.

Уulum, дарылап жатканыңда карылардын жеген тамак-ашы жана айыгып бараткан жаштар тууралуу ойлон, анткени эки ооруунун эки түрүнү дарыламакчысың; дарыгер кесел адамдын күч-кубатын, ооруусунун түрүнү, темпераментини, жаш курагыны, кесибини, мүнөзүнү, табиятыны, жашаган жерини жана денесинин ахывалыны билмейин дарылоону баштабайт.

Кеселдин сийдиги, тамырынын согуусу, тышкы белгилери, жакшы жана жаман белгилери, денесиндеги кызамык жана темгилдер жөнүндө. Дарыгер ички органдарга таасир этүүчү ооруларды, ооруу козголгон учурда байкалчу кризистин жышаандарыны билиши керек; ысыктоонун түрлөрүн аныктап, материяга байланышкан илдеттерге каршы кандай чара колдонууну билүүсү зарыл; дарыгер дарыны жактоочулардын илими жана дарылоонун заң-мыйзамдары боюнча дары жасаганды жакшы билиши лаазим. Ошондой эле бул айтылгандын баары жөнүндөгү маалыматты керек учурунда кайдан тапканды да билүүгө милдеттүү.

Гигиена жөнүндө «Он алты» трактатынын «Тадбир-с-сихха» деген китебинен, кеселди дарылоо жана дарылоонун мыйзамдары жөнүндө «Он алтыдан», жакшы жана жаман белгилер тууралуу «Мукадамат-алмарифа» китебинен, Гиппократтын эмгектеринен жана «ан-Набд» китебинин чоңунан, ушул эле китептин кичинесинен

тамырдын согуусу жөнүндө, сийдик жөнүндө "Илимди-«Он алтынын» «ал-Бухран» китебинин биринчи

бөлүгүнөн жана Галендин китебинен издөө керек. Дененин ичиндеги ооруулар жөнүндө «Он алтынын» «ас Акмах» китебинен, кризис жөнүндө илимди ошол эле «Он алтынын» «ал-Бухран» китебинен, ал эми ысыкчан тууралуу илимди «Он алтынын» «ал-Хамият» китебинен, адамды чыдатпаган оорууларды «Ма ашшаир» китебинен жана Галендин трактаттарынан, а ички органдардын ооруусу жөнүндө илимди «Хилат ал-бар» китебинен жана Галендин дарыларды жасоо боюнча эмгегинен издөө керек.

Дарыгер көп эксперимент жасоого тийиш, бирок белгилүү жана атактуу адамдарга эксперимент жасабасын. Бейтапканаларда иштеп жүрүп, сейрек ооруулар ал үчүн кыйынчылык туудурбасы жана органдардын өзгөрүүсү көз жаздымында калбоосу үчүн, китептен окугандарыны көзү менен көрүүсү үчүн, оорууну дарылоодо күчсүз болбоо үчүн оорукчандарды көп көрүп, көп дарыласын. Оорууну дарылоодо чынчыл жана тайманбас болуу үчүн Гиппократтын «Осүяттарын» окуусу зарыл. Дайыма пакиза жүрүп, кийимин да таза кармасын, атыр себинип жүрсүн. Оорукчанга келгенде дайыма сылык, жайдары, тамшакөй болсун, анын көңүлүн көтөрсүн, себеби дарыгер оорукчанга дем берип, табигый жылуулуктун күчүнү көбөйтөт.

Сен уктап жатат деп ойлогон оорукчандын атынан айтсаң сага жооп берип, бирок көзүн ачканы менен сени тааныбай, кайра эс үчүн жоготсо, бул жаман жышаан. Ошондой эле оорукчан эсин жоготуп коюп, бирок колу тынбай ар нерсени кармалап, өзүн мыжып, жаткан жайын чача берсе, бул да жаман жышаан. Эс учу жок жаткан кеселдин тынбай кыйкырып, колдорун кармалап, манжаларын улам кыса бергени да жаман белги. Эгер оорукчандын көзүнүн агы мурдагыдан кеңейип, кареги мурдакыдан да карарып турса жана тилин оозунда тындырбай айлантып, оор дем алып жатса, бул да жаман жышаан. Оорукчан кызганычтан же катуу өкүнүчтөн ооруп калып, дем ала албай кыйналса, жаман белгини билдирет. Кесел дембе-дем кусуп, кусундунун өңү кызыл, сары, кара жана ак болуп, кусканын токтотпогону коркунучтуу жышаан. Кеселдин өңү качып, жөтөлө берсе, чүпүрөккө какырыгын алып кургат да, андан кийин чүпүрөктүү жуу, ошондо чүпүрөктө какырыктын изи калчу болсо, бул жаман белги. Бул оорукчандарда айтылган белгилери жоголмоюнча, же дарылоо пайда бермейинче, алардын бирине да эч кандай даары бербей.

Уулум, ошон үчүн, оорукчанга келип, айтылган белгилерди таппасаң, анын айыгып кетерине толук ишен.

Андан соң кеселдин тамырын сыйпалап көргүн. Эгер тамыр согуп, бармагыңдын астында көтөрүлүп турса, каны ашыкча экен деп түшүн. Тамыр бармактын астында билинер билинбес жана тез кагып турса, оңолуп кетээри бышык. Кан тамыр бармагыңдын астында жай, билинер билинбес, араң жана сейрек кагып жатса, меланхолия үстөмдүк кылып жаткан экен; бармагыңдын астындагы тамыр анда-чанда катуу жана күчтүү согуп турса, суу артык болот. Тамырдын сокконунун өзгөргөнүнө карай кеселдин абалы кайда баратканы жөнүндө бүтүм жаса. Тамырдын кагуусун (пульсту) аныктап алгандан кийин ийдишке кара.

Эгерде идиштеги сийдик жалтырап күңүрт тартып турса, кесел кайгыдан ооруган болот; сийдик жаркырап түнүк болсо, оору кысылып жашагандан, нымдуулуктан жана булганч абадан болот. Сийдик суудай түнүк болсо, ал жаңыга жагымсыз нерседен ооруп калган. Эгер сийдик апельсиндин өңүндөй сарыток болуп, ичинде кандайдыр бир майда заттар жүрсө, ооруга ашказандын бузулганы себеп болгон. Ал майдай болуп, түбүндө жол-жол болуп көрүнсө, бул оорукчандын ичер суу бүткөнү калганы.

Сийдик шафрандын өңүндөй сары кочкул тартып турса, ал ысытма болуп, кан өт менен жакындашып калганын күбөлөйт. Эгер сийдиктин үстү саргайып, асты карарып турса, бул сары флегмада⁵¹ болот; аны дарылаба. Сийдиктин үстү карайып турса да кеселди дарылабагын. Эгер идиштин түбүндө саргарып же жашыл тартып турса, кесел жакын арада сакаят. Оорукчан жөөлүп, анын сийдигинин өңү кызыл жана карамтыл болсо, бул кара флегма кан менен аралашып, дарт оорукчандын башына урган болот. Мындай кеселден этияттан. Эгер сийдик кара болуп, анын үстүнө кан куйгандай болуп көрүнсө, кеселге барба, ал эми сийдиги кара болуп, ага кесек же кан кошулгандай көрүнүп турса, андай кесел менен кош айтыш.

Эгерде сийдик саргайып, күндөй нурланып турса, же саргылт кызылтым болсо, илдетти кандан деп билгин жана кан чыгарсаң, оорукчан ылдам эле айыгып кетет. Сийдик саргайып, ичинде кызыл жиптер жүрсө, оорукчанды кудайга тапшыр. Эгер сийдик саргайып, ичинде ак жиптер жүрсө, оору узакка создугат. Сийдик жашыл болсо, дарт көк боордо. Эгер сийдиктин өңү тунук жашыл болуп, ичинде сиркенин курттары жүрсө, кеселдин ичи көөп, геморрой⁵² бар жана узактан бери алы жок.

Сен тамырдын согуусун тыңшаганда жана сийдикти караганда, алардан ооруунун түрүн изде. Себеби, ооруунун түрү көп.

Эгерде мүнөздөп тамактануу жетишет деп тапсаң, дары менен майларды пайдаланба; эгерде түрдүү аралашма, компресс жана майлар жетиштүү болсо, пилюла (таблетка) жана декоктаны⁵³ колдонбо. Даары-дармекти ашыкча көп колдонгондон этият бол. Кусуп, дем алгандан кийин оорукчандын абалы жакшырып калса, кустурчу дары-дармекти ашыкча бербе. Кокус кеселдин ахывалы начарлап кетсе, аны өзгөчө дарылоого өт жана тынч жаткызуу менен чектелип калба. Эч качан оорукчанды ахыбалын айтып коркутпа, оорукчандын камын көргөндөн да ушул жагына өзгөчө көңүл бур жана абалың начарлады деп айтпагын. Ашкор оорукчанга мүнөздөп тамак жегенди буйруба, ал баары бир аны аткарбайт. Ошон үчүн ал жеген тамактын зыянын жогот.

Дарыгер үчүн эң жакшысы: дары-дармектердин жана оорулардын түрлөрүн билүү. Бул жөнүндө биз өтө көп сөз кылдык, себеби мен дарылоо илимин аябай сүйөм. Бул өтө пайдалуу илим. Ошон үчүн мен да башка адамдар сыяктуу эле жанымга жагымдуу нерсе жөнүндө көп сүйлөймүн.

Сен бул илимге баш байлабай калсаң, жылдыздар жөнүндөгү илим да өтө кадыр-барктуу. Ошон үчүн жылдыздар тууралуу илимди окуганга умтулгун, анткени бул кубаттуу жана үлүү илим-пайгамбарлардын эң даңктуусу болгон пайгамбардын керемети, жайы жанната болсун. Бул илимге азыркы заманда шарият боюнча тыйуу салынганы менен, анын пайгамбарга таандык болгону талашсыз.

ЖЫЛДЫЗДАР ЖАНА ГЕОМЕТРИЯ ЖӨНҮНДӨГҮ ИЛИМ

Уулум, билгин жана кабарың болсун, эгерде жылдыз санамай болуп калсаң, анда математикалык илимдердин үстүнөн көп эмгектенгенге үйрөн. Анткени илимий алдын

⁵¹ флегма денеде суук суюктуктун ашып кеткени.

⁵² геморрой көтөн чучуктун ичине жара чыгып, канап оорушу

⁵³ декокта даары чөптөрдүн кайнатмасы.

ала айта билүүлөр тууралуу илим өтө кенен, аны жаңылбай толук камтуу мүмкүн эмес жана асыресе эч ким ката кетирбегендей так боло албайт. Лекин, кандай болгондо дагы календарь түзгөндүн пайдасы мурдатан болчу нерсени айта билген сыяктуу жылдыздардын үйрөнүүнүн жемиши алдын ала айта билүү. Ошон үчүн алдын ала айта билүүнү пайдаланбай жашоо мүмкүн болбогондуктан, анын негизин жакшылап үйрөнүп, тажрыйбалуу гороскоп түзүүчү бол. Себеби, планеталардын календары туура түзүлүп, гороскоп да туура болсо, айта билүүнүн негизи да туура болот. Болжолдуу гороскопко таянбай, гороскоптун негиздүү түзүлгөнүн гана пайдалан. Адегенде эсептеп чыгып, анан аны жакшылап текшергин; эсебинди кайра текшергениңде алгач чыгарганың тастыкталчу болсо, сенин ага таянып берген маалыматың да туура чыгып аткарылат.

Ар бир төлгө⁵⁴ үчүн жадыбалды түзбө жана жылдыздардын ордун, гороскопту, гороскоптун үйүн, айды, айдын зодиак белгисин, жылдыздардын мүнөздөмөлөрүн, алардын ар бир белгиде канча мезгил жана кандай болорун аныктамайынча, жадыбалдыда жашырылган купуя сырды ачпа.

Ошондой эле муктаждык үйүнүн эгесин, андан ай жана жылдыздар кантип алыстаарын, белгилерге дал келчү гороскоптун градусунун үстүндө жүрчү айды жана жылдыздарды, жылдыздардын кыймылынын градусунун үстүндө үстөмдүк кылчу жылдыздардын үйүн, кыймылга келчү жана кыймылсыз жылдыздарды же градусу жана кыймылы жүрүп отуруп, караңгылап кетчү кыймылсыз жылдыздарды, алар келтирчү зыяндын градусун жана жалындоочу градусун, жалындын көтөрүлүп басылуусун аныктап болгондон кийин гана төлгө жадыбалдысына Жашырылган купуя сырды ач. Муну үнүтпай эсиңе бекем тут.

Качан он эки белгинин үлүшүн, градустарын, үч бурчтуктардын башкаруучуларын, чек арасын, формасын, көтөрүлүүнү жана батууну, жамандыктын үйү, кубаныч, кокустук так төбөдө жана надирде экенин билгениңден кийин Ай менен жылдыздардын абалына; мисалы, бак таалай жана бактысыздыкка, жакшылык жана жамандыкка, үмтүлүү, жакындоо, бөлүнүү, жарыктын алыстоосу, жакындоодон алыстоо, ээндикте кыймылдоо, тааныбагандан жылуу, жакындоо жана түртүшүү, жарыкты берүү, маанини берүү, күчтү берүү, табигый касиеттерди берүү, мунасанын бузулуусу, каршы чыгуу, сыйлоо, урматтап даңктоо, орнотуу, бириккенге жана алдыда болчуга, материалдык телону гороскоп менен тактоого, таберикке, кыскартуу жана жашоону улантууга, ошондой эле планетанын беш түрүнүн кыймылына карагын. Сенин төлгөң туура түшүүсү үчүн баарын билгенден кийин гана айтчу болгун. Төлгөнү ишенимдүү эсептердин негизинде жасагын, түзгөн календарың белгилери таанымал астрономиялык жадыбалдар боюнча өтө кылдат жана көп жолу текшерилген болсун жана аларды текшерүүнүн жолун ойлонгун.

Ошондо да жаңылып калбас үчүн ката кетируүдөн жана байкабастыктан сактан. Качан баарына ишенгениңден кийин: менин айтканымдай болот деп сүйлөсөң болот. Эгерде сен буга ишенбесең, төлгөң туура чыкпайт. Сага жашыруун сырлар жөнүндө суроо беришсе, эмне десең да болот, анткени сенин төлгөң негизинен туура чыгат.

Эми туулган күндүн гороскобуна токтолсом, менин өз устатымдан угушумча, адамдардын чыныгы туулган күнү наристе энесинен бөлүнүп, жарык дүйнөгө келген күн эмес. Негизги гороскоп: бойдо бүтүү же эрендиктин жатынга кирип, түнөк тапкан

⁵⁴ төлгө бул жерде алдын ала айта билүү маанисинде колдонулду (котормочу).

күн. Дал ушул күн гороскоптун негизи болот. Жамандык менен жакшылык ошол күнгө багыңкы. Наристе энеден бөлүнгөн сааттын гороскобу-үлүү өткөөл деп аталат, ал эми жылдан жылга өтүү-орто өткөөл, айдан айга өтүү-кичи өткөөл деп аталат. Инсандын тагдыры анын жатын гороскобунда жазылганынын пайгамбардын(аны жана анын урук-түкумдарын Алла алкасын жана тынчтык берсин) бул сөзү да далилдейт: "Ким эненин курсагында бактылуу болсо, ал бактылуу; ким эненин курсагында күнөөкөр болсо, ал күнөөкөр." Дүйнөнүн эгеси бул сөздөрдү эмне себептен айтканын мен сага жогоруда айткан жүйөдөн улам айткан эдем, бирок сага төрөлүүнүн гороскобу жөнүндө айтууга туура келбейт, анткени бул кесип сен сыяктуулар үчүн жаралган эмес.

Мен мурда эскерткендей, ар жолу болочок жөнүндө айтканында кимдир бирөө сага суроо берсе, адегенде учурдун гороскобуна жана анын эгесине карагын, андан кийин айга жана айдын зодиак белгисине, анын эгесине, ай кошулчу жылдызга, ай бөлүнгөн жылдызга жана гороскопто тапкан же баш жактагы жылдызга кара. Эгер баш жакта бирден көп жылдыз болсо, ал жылдыз боюнча ким үстөмдүк кылат жана ким бактылуу экенин таап айткын.

Мен алдын ала көрө билүүнүн эрежеси жөнүндө бир аз айтып бердим. Сен эгер жерөлчөгүч жана өлчөгүч болсоң, эсептен мыкты бол, бир саат убактыңды эсептерди кайталабай өткөрбөгүн. Анткени, математика илими өтө катаал илим. Жер өлчөгөнүңдө адегенде бурчтарды тактап алгын, каптал жактары тең эмес фигураларды жек көрбө жана муну өлчөп берем, а калганын көз менен болжоп койом деп айтпа, себеби өлчөп келгенде айрымасы чоң чыгышы ыктымал. Бурчтарды туура орнотконго аракет кылгын, аткенткени менин устазым: эсиңде тут, жердин аянтын эсептегенде бурчка өтө так бол деп айткан. Себеби, көп жактуу фигураларда бул сыяктуу жаага окшош бурчу болот:

...же мындай:

Ошондой эле учу жалпактай учтуу бурчтар көп кездешет жана андай учурда айрыма чоң чыгат. Өлчөө кыйын болгон фигураны көзүң менен чамалап эсептебе, жарымын үч бурчтуктарга же квадраттарга бөлүп алып өлчө, анткени минтип бөлүнгөн фигура болбойт. Андан соң ар биринин аянтын өз алдыңча эсептеп чыгып, кийин аларды кошкун дагы жалпы аянтын тапкын. Мен өлчөөнүн бул ыкмасына кеңири токтолсом, сөз узарып, китептин ирээти бузулат. Бул айтканымды айтпай калтыруу мүмкүн эмес эле. Жылдыздар жөнүндө сөз кылгандан улам сени ар кайсы илимден кабардар болсун деп, жерөлчөгүчтүк иштин өзгөчөлүктөрүнө токтоло кеттим.

ПОЭЗИЯНЫН ЭРЕЖЕСИ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, сен эгер акын болсоң, сөздөрүң татаал, бирок түшүнүктүү болгонго умтулгун, түшүнүксүз сөздөрдөн жана өзүң билбеген нерселер жөнүндө сөз кылгандан кач. Башкалар билбеген жана түшүндүрүүнү талап кылган сөздөрдү колдонбо. Анткени ырлар жеке өзүң үчүн эмес, башка адамдар үчүн жаратылат. Бир өлчөм жана рифма менен чектелбе, ырларды көркөмдөбөй жана ирээтсиз түзбө, анткени түз айтылган ыр уккулуксуз болот. Ыр уккулуктуу болуусу үчүн анын ыргагында жана күүсүндө

көркөмдүк, чеберчилик, курч жана таамай айтылган ой болушу керек. Акындардын салты боюнча ырдын мына мобундай ыкмалары болушу зарурат:

мужанис
 муташабих
 муздаваж
 музаджаъ
 мувассаль
 мутабик
 мустаъар
 мувазана
 мулавван
 мукаттаъ
 мутазъад
 мукаррар
 музмар
 мустави
 мухаллаъ
 мушакиль
 мураддаф
 мусалсал
 мувашшах
 мустахил

зу кафиатайн ражаз маклуб жана ушул сыяктуу.

Сөздөрүң шаңдуу болуп, узакка сакталсын десең, метафораны, айрыкча, сыпайы метафораларды көп пайдалан. Мактоо ырларда метафораны колдон. Эгерде казал жана ыр жазсаң, тилиң жөнөкөй, сөздөрүң кооз, рифмаларың жеңил болсун; угумсуз жана каадада жок сөздөр менен ойнобо; жакшыларга жана карапайым адамдарга жагуу үчүн мажнун сыяктуу жүрөктүн кылын черткен кооз сөздөрдү, жагымдуу образдарды пайдалан.

Эсинде болсун, ырды катаал, жасалма метрикалардын негизинде түзбө, анткени татаал жана оор саптарды мүнөзү оор, ширин жана курч сөзгө чоркок адамдар жазат. Эгер ыр жазып бер деген өтүнүч болсо, баш тартпа, лекин акындар ортосунда мелдеш өткөрүлчү болсо, жеңилбөө үчүн жана сынакта чабал чыкпас үчүн оболу ырдын өлчөмдөрү жөнүндөгү илимди жана поэзиянын теориясын, эпитеттерди, ырды сыноонун жолун окуп үйрөн.

Перстердин ыр метрикасынын мына бул он жети өлчөмүн үйрөн. Алардын аталыштары мындай:

хазаж	ражаз	рамал	хазаж и макфуф
хазаж-и ахраб	ражаз-и матви	рамал-и махбун	мунсарех
хафиф	музарех	музарей-и ахраб	муктазаб
мужтасс	муткариб	кариб-и ахраб	мунсарех-и кабир
	сарей		

Ошондой эле арабдардын басит, мадид, камил, вафир, тавил ж. у. с. өлчөмдөрү бар. Булар он сегиз метрден жаралуучу элүү үч өлчөмдөн жана сексен эки түрдөн турат. Мунун баарын жакшылап билип ал. Ыр, ода, газал, сатира, элегия, аскетикалык ырларды жазганда көркөмдүк жактан сөзгө мыкты чебер экениңди көрсөт жана эч качан жетилбеген саптарды жазба. Ырларда прозада колдонулуучу сөздөрдү

пайдаланбагын: проза букара болсо, ыр-падыша. Анткени, раиятка ылайыктуу нерсе падышага жарашпайт. Казалдарды жана ырларды мазмундуу жаз, даңктоо ырларын айбаттуу жана салтанаттуу жаз. Ойлорунду сыпаа билдирип, ар кимге өзүнө татыктуу сөз тап. Даңктоо ырын жазганда аны макталчу адамдын сыпатына ылайыктап жаз.

Белиндеги куруна дегеле бычак кыстарбаган адам жөнүндө: сенин найзаң арстанды өлтүрөт, ачуулансаң айбатың Бисутун тоосун тешет, жебе тартсаң бир талды кесет деп айтпагын. Дегеле эшек минип көрбөгөн адамдын минген атын Дулдүл⁵⁵ Бурок⁵⁶, Рахш⁵⁷, Шабдиз⁵⁸ сындүү экен деп айтпа. Кимге эмне айтканды бил.

Акын өзү даңктап ырдачу адамдын мүнөзүн, ага эмне жага турганын билиши керек. Ошондо ал данктачу адамын ага жаккандай кылып мактай алат. Анын каалаганын айтмайынча, ал сага жаккан нерсени бербейт. Көшөкөрлөнбө жана касыда жазганда даңктоочу адамдын кызматкери болбосоң, өзүңдү анын кызматкери деп айтпагын. Сатира жазганды адат кылып алба, анткени сууга кеткен кумура дайыма эле бүтүн келбейт. Сенде тарки дүйнөнү жана парбардигердин жалгыздыгын жазууга жөндөмүң болсо, аны жазам деп жаңылыштык кетирбегениң эки дүйнө үчүн да жакшы. Жалган гипербола ырдын артыкчылыгы эсептелгени менен ырларыңда калпка ашыкча жол бербейт.

Кадыр-барктуу адамдарга жана досторуңа арнап элегия жазуу зарурат, бирок казал жана элегияны бир стилде, ал эми сатира менен даңктоону башка стилде жаз. Сатира жазууну каалап, бирок кандай стилде жазганды билбесең, даңктоо ырында кимдир бирөөнү мактагандагы карама каршы сөздөрдү пайдалан. Себеби, даңктоого карама каршынын баары сатира болот. Казал жана элегия да ушундай. Эмне гана жазба, бирөөнүн сөзүн кайталабастан өз сөзүңдү пайдалан, болбосо сенин мүнөздөмөң кеңейбейт, чабытың жайык болбойт жана өзүң алгач жаза баштаган деңгээлде кала бересиң.

Ырларың кубаттуу боло баштаганда сенин табиятың да кеңейет, чеберчилигиң артат; кандайдыр бир сейрек сөз айкашын эшитсең, кулагың сүйүнөт жана аны илип алып, башка бир жерде пайлангың келет. Бирок, бу сапты өзгөртпөстөн мелдеште колдонбо. Эч ким бу сөз айкашы кайдан экенин билбеси үчүн мактоодо колдонулган кайырмананы сатирада пайдалан, а сатирада колдонулганды одада пайдалан.

Эгерде өзүңө колдоочуу-пир издесең же базарда иштесең, кабагыңды түйбөгүн, эски кийимчен жүрбө жана нааразы жүзүңдү эч кимге көрсөтпө; дайыма күлүп жайдары жүр; түрдүү аңгеме, аския, күлкүлүү окуяларды, макал-лакаптарды жаттап алып, базарда жана колдоочуңа айтып жүр, ансыз акындын жашоосу жүрбөйт.

Айта берсе сөз көп, бирок ушуну менен сөздү бас кылайын. Алла өзү колдосун

МУЗЫКАНТТАРДЫН САЛТЫ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билип ал, эгер музыкант болсоң, шайдоот жана элпек бол. Мүмкүнчүлүгүңө карай кийимиңди дайыма таза карма, атыр жана жыттуу майлардан себинип жүр, ширин сөздүү бол. Музыка ойноочу Аксарайга киргенде жүзүң жайдары болсун, кабагыңды чытпа.

⁵⁵ Дулдүл уламышта Мухаммеддин күйөө баласы, имам Алинин аты.

⁵⁶ Бурак легенда боюнча Мухаммед пайгамбар түнкү асманга учканда же мираж жасаганда минген ат.

⁵⁷ * Рахш Фирдосинин «Шахнаме» дастанындагы Рустам баатырдын согуштук аты

⁵⁸ * Рахш Фирдосинин «Шахнаме» дастанындагы Рустам баатырдын согуштук аты

Жалаң жай ыргактагы кайрыктарды ойнобо, бирок жалаң тез ыргактагы кайрыктарды да аткарба: дайыма бир түрдүү кайрык-күүлөрдү аткарган жарабайт. Адамдардын мүнөзү ар кыл болот жана музыка эшиткени түркүн мүнөздөгү адамдар чогулат. Ошон үчүн музыка чеберлери музыканы аткаруунун эреже жоболорун жаратышкан.

Адегенде падышаларды кабыл алганда аткарылчу хусравани кайрыгын ойно. Андан соң ыр менен коштолуп, жай аткарылчу *рах* кайруусу ойнолот. Рах карылардын жана салабаттуу адамдардын табитине ылайык келет, анткени алар үчүн жаратылган. Кийинчерээк элдин баары эле карылык курагына жетпесин жана салабаттуу болушпасын аңдашып, жаштарга да арнап музыка жараталы деп чечишти. Анан жеңил өлчөмдөгү ырларды таап, аларды жеңил кайрыктарга ылайыкташып, аны *хафиф* деп аташты. Ар бир жыйында карылар жана жаштар уккандай ыр-күүлөр болсун үчүн жай ойнолгон рахтан кийин кайрыгы ылдам хафиф аткарылат. Ошондой эле балдар, аялдар жана шайкелен эркектер да өздөрүнө ылайыктуу музыка үгүш керек эле. Ан үчүн тарона⁵⁹ ырын ырдоо салты пайда болгон. Таронадан өткөн жагымдуу жана ыллазат берген өлчөм жок. Ошондуктан, ар убак бир кайрыкты ойноп, бир эле ырды созолонто бербегин. Анткени, мен айткандай ар курактагы адамдар үчүн өз музыкасы болуш керек.

Жыйында угармандын жүзү кызыл тарта тымылжып, каны толкуп турса, көбүн эсе экинчи кылда ойно; эгер угармандын өңү кумсарып, бетине заары чыгып турса, жогорку кылда ойно; эгерде угармандын жүзү бозоруп, арык жана меланхолияга жакын болсо, көбүнчө үчүнчү кылда ойно; ак жүздүү, семиз жана даярдыксыз угарман үчүн көбүн эсе баскада⁶⁰ ойно. Анткени бул кылдар адамдардын төрт темпераментине ылайыкталып жасалган жана румдук(византиялык) акылмандар менен музыканын теоретиктери бул өнөрдү төрт темпераментке негиздеп жаратышкан. Ырас, мен азыр айткандардын баары музыканттардын эрежелерине жана салтына кирбесе да, сени билип алсын деп айтуудамын.

Анан да музыкалык жүгүндү жеңилдетүү үчүн эл алдында тынбай аския айтып, тамашалаганга аракет кыл. Эгерде ыр да жазчу музыкант болсоң, поэзияны сүйүп калба жана дайыма эле өзүңдүн ырларыңды ырдаба. Балким сага өзүңдүн ырларың жагар, бирок башкаларга жакпашы этимал. Асыресе акындар өз ырларынын аткаруучусу эмес, акындардын жанындагы аткаруучу сыяктуу болот эмеспи.

Сен ырдап жана музыка ойноп жатканда эки киши нард ойночу болсо, музыканы токтотуп, аларга нардды же чатырашты кантип ойноо жөнүндө кенеш айтпа.

Анткени, сени кумар ойнун ойноо үчүн эмес, музыка ойноп берүүгө чакырышкан. Обондуу ырларды жаттоодо табитти бекем сакта: өлчөмү жок казал менен таронаны аткарганда ыры менен музыкасы бири бирине куюлушуп турсун. Эгер кимдир бирөөгө ашык болуп калсаң, тынбай эле күңгүрөнүп өзүңчө ырдай бербе; бул сага жакканы менен башка бирөөгө жакпашы мүмкүн. Дайыма мазмуну ар кыл ырларды аткар. Ыр менен казалдарды көп жаттап ал. Мисалы, ажырашуу, жолугушуу, колдобостон сын айтуу, жектөө, баш тартуу, ынабоо, макул болуу, ишеним, таш боордук, сыпайгерчилик, белек-таберик, ырахаттануу жана арыз-муң жөнүндө. Түрдүү маанайга жана жыл мезгилине: жазга, күзгө, кышка жана жайга арналган ырларды үйрөнүп ал. Сен кайсы ырды кандай мезгилде аткаруу керек экенин билишиң шарт. Сен өз

⁵⁹ Тарона-элдик музыкадагы ыр жана күү.

⁶⁰ Баска- музыкалык аспап.

өнөрүндүн дасыккан чебери болсоң да дайыма угуучулардын маанайын байкап тургун. Эл арасында музыкалык өнөрдү колдонуунун жөнүн билген мыктылар жана акылман карылар болот. Алардын алдында жакшы ыр-күүлөрдү жана көбүнчө карылык менен жашоонун баргерчилигин жектеген ырларды аткар.

Эгер угуучулар жаштар жана балдар болсо, көбүнчө жеңил музыка ойноп, аялдар же шарап жана шарап ичкендер жөнүндө жазылган ырларды аткар. Аскерлерге жана дүйнө кезип, башын тобокелге салган адамдарга согушту алып баруу, кан төгүү сыяктуу кызыктуу окуяларды издеп, даңктуу болууга арналган маверннахрлыктардын дубейгтерин ырда. Арыз-муңдуу болбо жана жалаң хусревани кайрыктарын ойной бербе.

Музыканын эрежеси бузулат деп айтпагын; адегенде раст ыргагында кайсы бир күүнү ойноп, андан кийин эреже боюнча бардык башка күүлөрдү: ирок, ушшок, зерафканда, бусалик, сипахан, наво, бастаны аткарсаң, музыканын бардык эрежесин сактайсың, андан кийин таронага өтөсүң.

Асыресе, сен музыканын эрежелерин аткарып бүткөнчө, адамдар мас болуп калышат жана тарап кетишет. Ошон үчүн ар бир адамдын кандай күүнү уккусу келгенин жана кандай күүнү сүйгөнүн байкагын. Шарап куюлган чөйчөктүн кезеги жеткен адамга ал каалаган күүнү аткарсаң, ал да сенин каалаганыңды берет. Музыкадагы эң чоң өнөр бул угармандардын табитине жагуу.

Үлпөтчүлүктө чөйчөккө шашпа жана шараптын куйкумун талап кылба. Шарапты күмүш алганча аз ич, колуңа күмүш тийгенден соң шарап ичип ырахаттан.

Ырдап жатканда мас адам менен ал угууну каалаган ыр үчүн талашып-тартышпа. Алар каалаган ырды аткарууга мүмкүнчүлүгүн жетпеген учурда алар эмне деп айтса да, ал үчүн тынчын кетпесин.

Адамдар мас болуп, өзүң да шарап ичип алгандан кийин, кесиптеш жоро-жолдошторуң менен мелдешпе, себеби андай мелдештен бир да күмүш албайсың. Байка, опсолоң музыкант сыягы болбо; анткени сенин опсолоң жүрүм-турумуңдун кесепетинен музыкага төлөнчү акы азаят, бети-башың жарылып, аспаптарың сынат жана үйгө кийимин тытылып кетесиң. Демейде, шайырлар мастарга күндүкчү болушат, ал эми көөлдөк күндүкчүгө акы төлөнбөй турганы сага маалым.

Тойдо кимдир бирөө сени мактачу болсо, башкалар да сени мактоосу үчүн биринчи мактаган адамдын алдында өзүңдү сыпаа карма. Адегенде, соо кезде акча бербестен макташат, ал эми мас болушкандан кийин мактоо да, акча да жаайт. Эгер мастер кайсы бир күүгө же кайрыкка мастардын адатын кылып, жабышып алчу болсо, өз максатыңа жетпейинче ошол кайрыкты аарыдым-чарчадым дебестен кайра-кайра ойной бер. Анткени музыканттар үчүн эң чоң сыпайгерчилик-чыдамкайлык жана жаштарга жакшы мамиле жасоо. Эгер чыдамсыз болсоң адамдардын үмүтүн актабайсың.

Дагы айтылган: музыкант сокур, дүлөй, дудук болуш керек Же б. а. ага тиешеси жок сөзгө кулак салбашы, карабай турган жакка назар бурбашы, кайда гана барбасын башка жайда көргөнүн жана укканын айтпашы абзел. Мындай шайыр дайыма той-тамашага чакырылат. Алла баарын көрүп билүүчү.

ПАДЫШАГА КЫЗМАТ КЫЛУУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, эгер сен падышанын жан-жөкөрлөр тобуна кошулуп, ага кызматка алынсаң жана падыша сени өзүнө жакындатчу болсо, ага көөп көзүң бүтүп калбасын, ал күндөн кач. Падышага кызмат кылгандан качпа, себеби падышага жакындыктын алыстоосу болот, ал эми падышага кызмат кылуу ага жакындатат. Падыша сенин

башыңа кепилдик берген күнү андан өзгөчө сактан. Непада анын эсебинен семирип кетсең, сени ал өзү эле мууздап койот.

Ал сени канчалык баалабасын, бейгам болбо, өз ордуңду бил, падышанын эркине ылайыктап сүйлө, аны менен талашпагын. Макалда айтылган: Ким падыша менен өжөрлөнө талашса, өмүрү кыска болот, анткени шибегеге муштум урган наадандык эмеспи. Өз өкүмдарын менен коштошууң жаман аяктабас үчүн ага жакшы иштерди гана кеңеш кыл, а эгер жаман иштерге үйрөтсөң, аның өз башыңа кайтат.

Икая

Фазлун-и-Мамлон⁶¹ Гянжинин падышасы болуп турган кезде анын дайламалык бир кеңешчиси болуптур. Өлкөдөгү бектердин бири кылмыш жасап койсо, Фазлун андай адамдын колун токтоосуз кишендетип, зынданга салдырчу экен. Дайламалык кенешчи падышага: "Азат адамдарды таарынтпа, эгер таарынтчу болсоң башын алдыр" деп масилээт берет. Кеңешчинин бул сөзү боюнча бир нече бек өмүрүнөн ажырайт.

Бир күнү дайламалык кеңешчи өзү да жаза тайып, жаңылыштык кетирет. Падыша анын колу-бутуна золу салдырып, дарга асууну буйруйт. Дайламалык ортого арачы салып, "Баланча дүнүйө берейин, мени өлтүрбө" деп айттырат. Ошондо Фазлун-и-Мамлон: "Сен мага азат адамдарды таарынтпа, эгер таарынтчу болсоң өлтүр деп үйрөткөнсүн," деп жооп бериптир. Ошентип, дайламалык кеңешчи падышаны жамандыкка үйрөткөнү үчүн өз өмүрүн сактай албай калган.

Сени жаман адам мактагандан көрө жакшы адамдын жектегени мени көбүрөөк сүйүндүрмөк. Билип жүр, бардык каалоонун аягы - чыгаша менен бүтөт. Ошон үчүн мүлк-дөөлөтүңө чиренбе. Падышага кызмат кылып жүрүп, эң алды урмат-сыйга умтул; анткени дөөлөт кадыр-барктын артынан ээрчийт. Асыресе падышага кызмат кылуунун сыймыгы байлыктан жогору турат. Эгер падышага кызмат кылып жүрүп, байып-семирсең дагы тынч-аман жашоо үчүн жарды көрүнгөнгө аракет кылгын. Сен эмне кой арык кезинде өлүмдөн коопсуз экенин жана аны сойгонго эч ким шашпай турганын көргөн жоксуңбу? Кой семирсе, аны кимдин да болсо сойгусу келет.

Акча үчүн өз өкүмдарыңды сатпа, анткени падышага кызмат кылып алган акчаң гүл сыяктуу жакшынакай дагы, кооз дагы, татынакай дагы, кымбат дагы, бирок өмүрү кыска болот.

Падышага кызмат кылуудан көргөн пайдаңды жашыруу кыйын жана падышага кызмат кылып же жумушун бүткөрүп жүрүп чогулткан ар бир дирхемиң жолдогу чаңдан тез колдон учат.

Бирок, падыша кызматында жүрүп жеткен сый-урматың байлыктын эң мыктысы, анын арты менен мал-дүйнө чогулат. Ошон үчүн киреше табам деп, бар жыйган дөөлөтүңдү колуңдан чыгарба. Колуңда акча барда эч качан кирешеден үмүт үзбөсөң болот, акчадан куру жалак калгандан кийин кирешеге жетпейсиң.

Ким акчаны өз өмүрүнөн кымбат бааласа, ал тез эле урмат-сыйдан кол жууп, бечарага айланат, а кадыр-барк үстүндө дүнүйө-корчулукка азгырылуу адам үчүн өлүм; эгерде байлыкты чени менен жыйнап, анын айрым бир бөлүгүн башка адамдарга ооз жаптыга берчү болсо, аброюн сакташы мүмкүн.

Качандыр бир мезгилде султанга кызмат өтөп жүрүп, бийик даражага жетсең да өз өкүмдарыңды сатпагын. Эгер чыккынчылык кылсаң, өз башыңа жамандык тилеген

⁶¹ Фазлун-и-Мамлон Азербайжанды башкаруучулардын бири, кайсы ди-настиядан экени женүнде маалымат жокко эсе.

болосуң. Анткени, шах кичине адамды чоңойтуп, бирок ал өз колдоочусуна чыккынчылык кылса, бул теңдешсиз жараткандын аны мансаптан куру калтырчу белгиси болот. Анткени, береги адам башына мүшкүл түшмөйүнчө, ал өз өкүмдары жасаган жакшылык үчүн жакшылык кылбайт.

Икая

Фазлундун уулу хажиб Абу-с-Сувар Абулсюрду Берда шаарына серкер кылып жөнөткөндө, Абулюср: "Берданын табияты өтө катаал, өзгөчө жайкысын. Ошон үчүн кыш түшкөнчө бар-баймын," деп айткан экен. Ушундан улам ортодо түрдүү сөздөр жүрөт. Ошондо эмир Фазлун: "Бул неме эмне үчүн мындай пикирде жүрөт? Демейде ичер суусу түгөнмөйүнчө эч ким өлбөйт да" дейт. Абулсюр: "Ырас, эмирдин сөзү туура. Эч ким ажал жетпей өлбөйт жана адамга ажалы жакындамайын, ал Бердага жайкысын барбайт" деп жооп берет.

Досторуң менен душмандарыңа кайдыгер мамиле жасаба, сенин пайда-зыяның досуңа жана душманыңа тең болсун. Бакубаттуулуктун жакшы жагы: доско да душманга да жакшылык менен жамандыкты жасай алганыңда. Элге кадыр-барктуу инсан мөмөсүз дарак сыяктуу болбош керек; эч кимге не пайдасы, не зыяны тийбеген дөөлөттүү бай жүз миң динары бар жөөт сыяктуу болот. Адамдарга пайдасы да, зыяны да тийбеген адамдан өткөн кемпай болбойт. Ошон үчүн сенин пайдаң жана ырыскың адамдарга пейилиңдин тардыгын көрсөтүүдө эмес, өз каалагандарыңды турмушка ашыруу мүмкүнчүлүгүндө. Бийлик үстүндө кубаттуу болуп жүрүп карыган мансаптуу адамга кызматка жалданба, карыя дагы көп жашаса да адамдар аны жаш жигитке караганда өлүмгө жакын деп эсептешет. Анын үстүнө карылыкта ишенимдүү өмүр сүрчү карылар аз болот. Эгер падыша кызматында туруктуу болууну кааласаң, Аббас⁶² өз уулу Абдаллахка айткан бу адамдай бол: "Уулум, сен билип алгын. Бул киши-Умар-и-Хаттаб⁶³, ага Алла ыраазы болсун, сени өзүнө кызматка алды жана бардык адамдардын ичинен сага зор ишеним көрсөттү. Эми сенин душмандарың сени багындырып албасы үчүн жана коопсуз болуу үчүн беш сапатты сакта. Биринчиси, ал сенден эч качан жалган сөз укпасын. Экинчиси, анын алдында эч кимди жамандап, ушак айтпа. Үчүнчүсү, аны эч качан алдаба. Төртүнчүсү, анын буйруктарын бузбай так аткар. Бешинчиси, анын сырын эч кимге ачпа. Ошондо сен адамдардан сактанасың жана бул беш сапат менен көздөгөн максатына жетесиң."

Сага мээримдүүлүк жасаган адамга дайыма ак кызмат кыл. Эгер жаңылыштык кетирсең, муну атайын жасаганыңды билдирбе; сенин ага каршы иш жасабаганыңды ал билүүсү үчүн натуура иш жасаганыңды билбегендей түр көрсөтүп жүрө бер, ал эми кызмат үстүндө кетирген жаңылыштыгыңды тарбиясыздыктан жана баш ийбегенден эмес, билбегенден улам жасады деп түшүнсүн. Анткени, сенин билбегениңди күнөө деп санашпайт, ал эми тарбиясы жоктук менен баш ийбөөчүлүк күнөө саналат.

Эч ким буйрубаса да тынбай кызмат кыл. Кимдир бирөө жасап койом деген ишти да өзүң бүткөргөнгө аракеттен. Падыша сени качан көрбөсүн, сенин кызмат кылып жатканыңды байкагандай болсун. Ар дайым ордодо бол; падыша кимди чакырам дегенде да дайыма сени көрсүн, анткени кол астындагыларды сыноо-падышанын күнүмдүк милдети. Эгерде ал сени бир жолу чакырып, эки жолу же он жолу чакырып,

⁶² Аббас Мухаммед пайгамбардын таякеси.

⁶³ Умари Хаттаб экинчи халиф. 634-644-жылдары башкарган.

сенин ар убак кызматка даяр жана анын кол алдында турганыңды көрсө, ал чоң иштерде да сага таянат. Бул тууралуу Камар Гургани мындай деген:

Кайран башты канжыгага байладык,

Казынанын казанында кайнадык.

Өзүңдөн кичүүнүн түйшүгүн өзүңө алмайынча, үлүү болуп, тынч отура албайсың. Сен индигонун⁶⁴ жалбырагы чиримейин, ал индигого айланбасын көрбөдүңбү!? Алла Таала, даражасы дагы өссүн, бүт дүйнөнү падышага кызмат этүүгө муктаж кылып жараткан.

Падышанын алдында кимдир бирөөгө болгон кызганычыңды байкатпа, анткени кокустан падышага кызганган адамың жөнүндө кеп салчу болсоң, чындыкты айтып жатсаң дагы ал сенин сөзүңө этибар бербейт.

Дайыма падышанын каардануусунан корк жана эки нерсени жаман көрбө: биринчиси падышанын ачууланганын; экинчиси акылмандардын кеңешин. Бул эки нерсени кимде ким жаман көрсө, аргасыздан ал өзү жек көрүндү болот.

Бу айткандарым падышанын жанжөкөрлөрүнүн арасында жүрүүнүн эрежеси. А кокус даражаң көтөрүлүп, падышанын надимдеринин⁶⁵ катарына кошулчу болсоң, анда падыша надимдеринин эрежеси менен жакшы тааныш болгун. Ал эми кызмат өтөөнүн шарты азыр айтылгандай эле. Сени Алла өзү колдосун.

НАДИМ БОЛУУНУН КААДАСЫ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билип ал, эгер падыша сага надим наамын ыйгарып калса, бирок сенде надимге керектүү сапаттарын жок болсо, наамдан баш тарт. Анткени падышанын надими болуп кызмат кылган адамда тийиштүү сапаттары болушу керек; ал падышанын той-тамашасына шаң жана маанай берип турбаган учурда да анын көркүн бузбаш керек. Биринчиден, анын бардык беш сезими ордунда болууга тийиш. Экинчиден, анын сырткы кебетеси адамдарды иренжитпөө керек жана аны көргөндө падышанын да көңүлү чөкпөгөндөй болсун. Үчүнчүдөн, эгер падыша уктап дем алчу жайда өкүмдарга бир нерсе окуп берүү же жазып берүү зарыл учурда катчысы ордунда болбой калып, сени падышага кат окуп бер же кат жазып бер деп сурап калышса, уят болбос үчүн арабча же персче жаза билүүң лаазым. Төртүнчүдөн, надим акын болбогону менен ырлардын жакшы-жаманын ажырата билиши шарт жана ал үчүн поэзия чытырман токой болбош керек; ал көптөгөн араб жана перс ырларын жатка билүүсү зарурат жана төрөсүнө кандайдыр бир эки сап ыр зарыл болсо, ошол замат акынды чакыртпаш үчүн ал өзү ырды жаза койсун же кимдир бирөөнүн тийиштүү сөзүн кармалбай таап бергендей болсун.

Медицина жана астрология жөнүндө кеп болсо же кимдир бирөөнү дарылоо керек болуп калса, ошол замат дарыгерди же жылдыз санамайды издетпөө үчүн надимдин медицина жана астрологиядан кабардар болгону жөндүү. Сен маектешүүнүн каадасын сактоо үчүн билгениңди сүйлөп отур. Ошондо падышанын сага болгон ишеними артат жана ал сенин кызматыңды пайдаланганга ынтызар болот.

Надим музыкага да жакын болуп, айрым ыр-күүлөрдү аткара билсин. Ал ошондо падыша достору менен сүйлөшүп, ал жерде музыкант же шайырдын турганы ылайыксыз болсо, сен падышаны өзүң билген ыр-күүлөр менен алаксытып, көңүлүн алсаң, ал сага ого бетер жакшы ымалада болот.

⁶⁴ индиго өсүмдүк.

⁶⁵ надим падышалар менен эмирлердин маектеши, жоросу, үлпөттөшү.

Чебер аңгемечи да бол: күлкүлүү окуялар, таамай айтылган жооптор жана таң каларлык окуялар тууралуу көптөгөн икаяларды жатка бил. Анткени керемет аңгемелерди айта билбеген надим-чыныгы надим эмес. Сен нард менен чатырашты да ойной бил, бирок кууп ойногон кумарпоз болбо. Эгер сен табиятыңдан оюнчу болсоң, надимдикке жарабайсың. Бул айтылгандардан тышкары Куранды жатка билип, анча-мынча тафсир дагы билүүң шарт; фикхтен да кээ бир нерселерди жадында тутуп, пайгамбар алейсалам жөнүндөгү хадистерди, аз да болсо шарияттан билүүң зарыл жана падыша өткөрүп жаткан маектешүүдө кандайдыр бир суроо туулса, казы жана фикхти чакыртпоо үчүн-жогоруда айтылган иштерден бейкабар болбогун. Надим падышалардын өмүр баяндарын көп окуп, оболу өткөн шаалардын сапаттары жөнүндө кеп сала билүүсү, анысы менен өкүмдардын дилине таасир этүүсү, андан жараткандын пенделери пайда жана ылаззат алуусу да абзел.

Сен барктуу сөзгө жана азил-тамашага дайыма даяр жүрүп, ал сапаттарды сааты келгенде колдоно билишиң керек; олуттуу учурда тамаша сөз айтпа, ал эми үлпөтчүлүктө маанилүү сөздөдү сүйлөбө. Билген илиминди туура пайдалана албасаң, аны билгениң билбегенге тете.

Ушул айткандарымдан тышкары сен айкөл жана тайманбас болууң шарт, анткени падыша ар качан эле оюн-тамаша куруп жүрө бербейт. Эр жүрөктүүлүгүңдү көрсөтчү учурда тайманба жана бир, атүгүл эки шер менен салгылашкандай кубаттуу болушуң абзел.

Кокус падышага каршы анын эс-алчу жайында же үлпөт үстүндө кутум башталып, кара сантайлык болсо, бирок андай күндөн кудай сактасын, сен баатырдыктын жана адамгерчиликтин салтын аткарып, өкүмдарды калкалап кал. Эгер курман болсоң, анын жакшылыктарын кайтарсың жана бу дүйнөдө атак-даңкың калат, падыша сенин бала-чакаңды багууга милдеткер болот. Эгер аман калсаң, жүзүң жарык болот жана өмүрүңдүн аягына чейин ичер сууң камсыз болот.

Ошентип, сенде ушул мен айткандардын баары болбогондо да көбү болсо, падышанын надими болгонго татыктуусун. Эгерде надимдык бул нан жеп, шарап ичүү, тамашалашуу деп ойлосоң, анда мунуң надимдык эмес пастык болот. Надимдык сага жамандык алып келбес үчүн адегенде жакшылап ойлон.

Өз өкүмдарыңдын жанында жүргөнүңдө акылыңды жоготпо жана падышанын кызматчыларына көз артпа. Эгер падышанын үлпөт-башы сага шарап сунса, анын жүзүнө тигилбей ылдый карап тургун. Шарап ичип бүткөндөн кийин чөйчөктү кайтарып бер жана өкүмдар сен жөнүндө эч нерсе ойлобоосу үчүн үлпөтбашыга карабагын. Жамындыкка кабылбас үчүн өзүңдү этият алып жүр.

ИКАЯ

Угушумча, Абдумалик казы Гаффарини Мамун⁶⁶ өзүнүн надими кылып дайындайт. Абдумалик шарапка жакын болгондуктан казылыктан четтетилип, бул кызматка коюлат. Бир ирет үлпөтчүлүк үстүндө гулям Абдумалик казыга шарап узатат. Ал чөйчөктү алып, гулямга карап көзүн кысат да бир көзүн бир аз жумуп турат. Мамун муну байкап калат. Абдумалик да анын көзүн ымдаган белгисини Мамун баамдап калганын туюп, көзүн ошол жумган боюнча отура берет. Бир саамдан кийин Мамун атайылап Абдумалик казыдан: "Эй, казы. Көзүңө эмне болду?" деп сурайт. "Эмне болгонун билбейм. Азыр эле жабылып калды" деп жооп берет Абдумалик.

⁶⁶ Мамун-Абасидер династиясындагы 7-халиф, ХарунарРашиддин уулу. 813-833-жылдары башкарган.

Мамундун жүрөгүндөгү шектенүүсү биротоло кетүүсү үчүн казы ошондон тарта өмүрүнүн аягына чейин жолдо болобу, үйүндө болобу, эл ичиндеби, тойдобу, аштабы же жалгызбы, айтор көзүн толук ачпай жүрөт.

Надым ушундай жөндөмдүү болуш керек.

КАТЧЫНЫН ЭРЕЖЕСИ ЖАНА КАТЧЫЛЫК ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, эгер сен дабир⁶⁷ же катчы болсон, сөзгө уста жана сулуу жаза билүүң зарыл. Бирок сулуу жазганыңдан пайдаланып, кыска жазганга шык койбо. Узун жазгандан калемин такшалат. Ал тууралуу мындай бир икая да бар: Менин угушумча, Сахиб Ысмайыл ибн Аббад ишемби күнү диванда⁶⁸ бир нерсе жазып жаткан болот. Ал жазмакерлерге кайырылып: "Ар ишемби сайын кол жазмамдан кемчилик табам. Себеби мен жума күнү диванга келбегем, эч нерсе да жазган эмесмин. Ушундан улам текке кеткен бир күн мага зыян кылаарын байкадым" деген экен.

Ошондуктан тамгаларды дайыма даана, тегиз жана кынаптап жазып көнүк. Катта терең маанилүү көп сөздөр айтылгандыктан өтө узун сүйлөмдөрдү колдонбо. Мына бул жарым ырда айтылган го:

Кыйын сөздөр улуулукка катылган,

Кылам тебе падышаны акылман.

Өз катыңды метафоралар, уламыштар, Курандын аяттары, пайгамбар алейсаламдын накыл сөздөрү менен көркөмдөп жаз. Эгер кат перс тилинде жазылса, жалпы элге түшүнүктүү перс сөздөрүн пайдалан. Катта көпчүлүккө түшүнүксүз сөздөрдү колдонбо да сүйлөбө. Араб ариптерин кантип кооздоп жазуунун эрежеси сага белгилүү. Араб жазуусунда уйкаштык (рифма) өзгөчө өнөр, анын мукамдыгын жана кулакка угумдуулугун айтпа. Перс жазуусунда уйкаштыкты колдонбо, осол угулат. Эмне жөнүндө сүйлөбө, оюңду шаңдуу, кооз, ширин жана кыска айт. Жазмакер кат жазуунун сырын билген жана табышмактуу сөздөрдү бачым түшүнгөн тапкыч болушу абзел.

Икая

Мындай бир сөз укканмын. Сенин чоң атан Султан Махмуд, Алла ага мээримин төксүн, Багдад халифине: "Сен мага Мавераннахрды тартуу кылып, ал мага таандык экенин элге шарданалоо үчүн жарлык чыгарып бергин. Антпечү болсоң, чөлкөмдү кылыч менен багынтам же букараларды өз амириң жана жарлыгың менен мага баш ийдирип бер," деп кат жазат. Анда халиф: "Бардык ислам өлкөлөрүндө мавераннахрлыктардан өткөн момун жана жоош эл жок. Ошон үчүн сенин талабыңды аткаргандан кудай өзү куткарсин. Эгерде менин уруксатым жок кол салчу болсоң, сага каршы бүт ааламды көтөрөм," деп жооп берет.

Султан Махмуд бул сөздөрдү укканда кабагын түйүп, элчиге кайрылып айтыптыр:

"Халифке жеткир: Сен эмне деп жатасың? Мен эмне Абумуслимден⁶⁹ кичүү бекем?

Экөөбүздүн ортобузда мындай сөз жүгүргөндөн кийин күтө тур: мен миң пил менен келем да сенин ордо шаарыңды пилдерге тепсетип, ташталкан кылам да күлүн пилдерге жүктөп, Газнага жеткирип берем," деп айтат.

⁶⁷ дабир мамлекеттик кызмат, катчы, жазмакер, дивандагы редактор.

⁶⁸ диван канцелярия, кеңсе, идара.

⁶⁹ Абунаसर (Бунаसर) Ахмад ибн Абдиссамад Мишкан Махмуддун жана анын уулу Масуддун канцелярия башчысы. Эпиостолярлык стилдин устаты, таанымал каллиограф. 1039/40-жылдары өлгөн. Абунаसर-и Мишканинин окуучусу жана жардамчысы белгилүү тарыхчы Бейхаки өз устазы жөнүндө көп баалуу маалыматтарды калтырган.

Ал ошентип эгезердей кубаттуу пилдери менен катуу опуза кылат. Элчи султандын сөздөрүн жеткирүү үчүн жөнөп кетет да тез эле кайтып келет. Султан Махмуд тактысына отуруп, хажибдери менен гулямдары анын жанында казкатар тизилет. Ал эми ордонун дарбазасынын оозуна айбаттуу пилдерди жана лашкерлерди жыш чогултулат. Ошондон кийин Багдад халифинин элчиси султандын кабыл алуусуна чакырылат. Элчи кирип, Султандын алдына мансури⁷⁰ форматындагы оролуп, мөөр басылган эки жүзгө жакын кагазды койот да: "Ыймандуулардын адыйы катты окудум, сенин кубатыңды уктум деп айтты. Каттыңа жооп мына бул катта", дейт.

Диванда каттарга жооптуу Бунастри Мишкан⁷¹ кожо колун созуп, катты алып окуй баштайт. Кат "Мээримдүү жана боорукер Алланын ысмы менен" деген сөздөр менен башталып, андан аркы сапта "Сен эмне..." уланып, аягында "Аллага шүгүр жана пайгамбарыбыз Мухаммедге жана анын уруусуна ыраазылык" деп бүтүп, башка эч нерсе жазылбаптыр.

Султан Махмуд жана бардык кадыр-барктуу катчылар халифтин табышмактуу сөздөрүнүн мааниси эмнени билдирет деп ойлонуп калышат. Курандын "Сен эмне" деген сөз менен башталган аяттарын кара-кайра окуп талкуулашат, бирок султан Махмудга айтылган жооптун жандырмагын табышпайт.

Акыр аягында кожо Абубакр Кухистани (ал жаш жана даражасы да төмөн болгондуктан, отурбай надымдардын арасында турган) сөз алат: "О, бек. Халиф алиф, лам, мимди жазбаптыр. Биздин бек пилдери менен коркутуп, баш калаанын күлүн пилге жүктөп, Газнага жеткирем деп жазган эле. Халиф бекке жазган катында "Сен эмне көрбөй турасыңбы, сенин эгең пили барларды эмне кылганын?" деген сап менен башталган сүрөөнү колдонуптур"(Куран, CV, 1). Ал бектин пилдерине ушундай жооп бериптир.

Угумча, султан Махмуд өтө капаланып, узакка чейин өзүнө келалбай онтоп ыйлайт. Ал өтө динзар адам болгондуктан, ыймандуулардын адыйынан кайра-кайра кечирим сурайт жана бул кат жөнүндө көпкө чейин сөз кылып жүрөт. Ал эми Абубакрга сербаа чепкен тартуулап, адымдардын арасында отурууну буйруйт жана даражасын көтөрөт. Ошентип, Абубакр бир сөзү үчүн эки чоң даражага жетишет.

Икая

Саманиддер доорунда Нишапурда Буали Симжур⁷² деген эмир жашаганын укканым бар. Ал "Мен Хорасандын эмирине жана саркерине баш ийем " дечү экен да, бирок эмирдин ордосуна кадам баспачу экен. Бул Саманиддер доорунун акыркы жылдарында болгондуктан, бийликте Буалини ийге салгандай кубаты жок болгондуктан, чара жоктон кутпа окутууга, халифтин аты жазылган монета чектирүүгө жана тартуу белектерге канаат кылат. Шол жылдары Хожентте Абдулжабар Хужани деген адам хатиб болот. Ал шарият канондорун терең билген, мыкты жазмакер, жеткен куу, ишенимдүү кеңешчи жана ар иштин көзүн билген уста адам экен.

Эмир Буали аны Хоженттен алдырып, өзүнө катчы кылып дайындап, колуна бардык бийликти берет. Ал өтө жөндөмдүү

⁷⁰ Абумуслим (727-755) Хорасанда 747-750-жылдардагы омейяддарга каршы көтөрүлүштүн башчысы. Натыйжада бийликке омейяддардин ордуна аббасиддер келет.

⁷¹ манусури кат жазчу кагаздын эң чоң форматы ушундай аталган сыяктанат.

⁷²Буали (Буали) Симжур Хорасанды бир нече жыл башкарган Саманид бектеринин бири.

адам болгондуктан эмир бир да ишти аны менен масилээттешпестен жасабайт.

Ал эми Хорасандын эмиринин катчысы Ахмад ибн Рафи алякуби деген адам етө илимдүү, абройлуу болуп, Мавераннахрды башкаруу иштери анын колуна топтолот. АхмадиРаби жана Абдулжаббар Хоженттик өз ара достук мамиледе болуп, кат жазышып турушат. Күндөрдүн биринде Хорасан эмирине анын уазири: "Эгерде Абдулжаббар Хоженттик Буали Симжурдун катчысы болбосо, Буалини өзүбүзгө баш ийдирмекпиз. Буалинин азыркыдай моюн толгоосу Абдулжаббардын жөндөмдүүлүгүнөн келип чыгууда. Буалиге кат жазып, мындай деген шарт коймок болушат: "Сен эгер мага баш ийсең жана менин кызматымда экенин чын болсо, биз сенин бизге баш ийгениңди билүү үчүн, бул кат сага жетер замат токтоосуз ушул чабарман менен Абдулжаббардын башын менин ордомо жөнөтүүң керек. Сен эмне жасаба, анын баарын Абдулжаббар менен кеңешип жасаганың бизге маалым. Эгер жок дечү болсоң, мен Хорасандын эмири сага өзүм келем. Даяр бол."

Ушундай масилээт сөздөн кийин: "Канткенде дагы бул катты Абдулжаббардын досуАхмад ибн Рафи б. а. Ахмади Рафи өз колу менен жазыш керек. Албетте, ал кимдир бирөөнү досуна жөнөтүп, кабар айттырат. Абдулжаббар качып кетет" деп чечишет. Андан соң Хорасандын эмири Ахмад ибн Рафини чакырып, береги иш боюнча Буалиге кат жазууну буйруйт: "Сен бул катты жазып бүткөндөн кийин, үч күн бою менин сарайымдан эч жакка чыкпа. Сага сенден даражасы пас эч ким келбесин. Бул менин каалоом. Анткени, сенин досуң Абдулжаббарды кармап албай калсаң, сен ага кабар айттыргансың, деп билем".

Эмирдин бул сөзүнө Ахмади Рафи лам деп ооз ача албайт. Ал ошондо ыйлап: "Менин ашыкча чебер жана улук даражалуу досумду алар менин колум менен өлтүрүп коюшпасы үчүн мен эч качан катчы болбосом туура болмок", деп өзүнө айткан экен. Ахмади Рафи ушинтип кыйналып жатканда Курандын "ай йукатталу, б. а. эгерде өлтүрүп, тебелечү болушса..." деген сабы эсине түшөт. Дагы өзүнчө "Ал мунун жандырмагын билбесе жана ага катылган сырды түшүнбөй калган учурда да достук парзыма жараша иш кылайын," деп күбүрөнөт. Катты жазып бүтүп, баш жагына атын койот да анын бир четине ичке учтуу калем менен "а"алиф арибин, экинчи четине "н"нун арибин же ан йукатталу деп жазып койот.

Катты Хорасан эмирине көрсөтүшөт, окуп көрүшөт. Бирок эч ким анын аталышына көңүл бурбайт жана катты мөөр басып туруп, эмирдин өз чабарманына тапшырышат. Ага катта эмне жазылганын айтпастан туруп: "Чаап жөнө. Бул катты Буали Симжурга жеткиргин дагы сага эмне беришсе, аны алып кел", деп эскертишет. Ахмади Рафи болсо үч күн үйүнө бара албай, жүрөгү канга толуп, сарайда камалып отурат.

Чабарман Нишпурдагы эмир сарайына жетет. Катты тапшырууда бардык каадасалт сакталат. Абуали Симжур ордунан туруп, катты алат да чекесин тийгизип өөп: "Хорасан эмиринин ден соолугу кандай?" деп сурайт каада күтө. Абдулжаббар хатиб да ушул жерде отурган. Эмир ага катты берип: "Мөөрдү сындыргын да жарлыкты оку" дейт. Абдулжаббар катты алып, мөөрдү сындыргандан мурда анда жазылган дарекке карап, каттын бир бурчундаалиф, экинчи четинденун ариби жазылганын көрөт. Эсине кылт эте ан йукатталу аяты түшөт жана кат аны өлүмгө тартуу жөнүндө экенин түшүнөт. Ал катты четке коюп, колу менен мурдун кармап калып, мурду канап кеткенин айтып: "Мурдумду жууп келейин," деп суранат да эшикке чыккан бойдон качып кетет. Тигилер бир аз күтүп, чыдамы качканда Абуали "Ажыны чакыргыла!" деп буйруйт. Жабыла

издешип, аны эч жерден табышпайт. Издеп чыккандар: "Атка минбей жөө кетиптир. Бирок, үйүнө барбаптыр. Анын кайда экенин эч ким билбейт," дешип кайра келишет.

Абуали: "Башка катчыны чакыргыла!" деп буйругандан кийин аны алып келип, чабармандын көз алдында катты окутушат. Иштин жөнү айкын болгондон кийин катта эмне жазылганын ал кайдан билип алды дешип, баары айрантаң калышат.

Эми Буали сүйүнсө да, анысын билбирбей чабармандын алдында албуутанып, ачуусун көрсөтөт жана жарчыга бул окуя тууралуу шаар калкына жарыя салууну буйруйт. Абдулжаббар кимдир бирөөдөн мен баланча жерде жашырынып отурам деп, эмирге кабар айттырат. Буали бул кабарга сүйүнүп, "Турган жериңде кала бер" деп буйруйт.

Арадан бир нече күн өткөндөн кийин чабарманга жакшынакай белек беришип, иштин жөн-жайын түшүндүрүшүп, дайынсыз жоголгон катчыны издеп жатышканын, анын өлүм күткөнүнөн бейкабар болушканын айтып кат жазышат.

Чабарман кайра келип, иштин жайы дайын болот. Хорасан эмири эми эмне амал кыларын билбей, өзүнүн жеке мөөрү басылган кат жөнөтүп, катчыны кечирдим, бирок бир шартым бар: ал каттын мазмунун кантип билип алганын айтып берүүсү لازым деп айттырат. АхмедиРафи: "Мени тирүү калтырсанар сырды ачам", дейт да, Хорасан эмири убада бергенден кийин сырды ачып берет. Хорасан эмири Абдулжаббарды кечирип, жашыруун белгини көрүү үчүн катты өзүнө кайтарып берүүнү талап кылат. Катты алып келгенде карап көрүшсө, баары АхмедиРафи айткандай чыгат. Бирок, мындай белгини кантип билип алса болоруна эч биринин акылы жетпейт.

Катчы болуунун башка бир шарты: сен дайыма бектин жанында болууң, эс тутумуң мыкты, ойду тез илип алууң, эч нерсени унутпооң жана ар ишти түшүнө билүүң абзел. Сага буйрулган жана буйрулбаган бардык ишти ирээти менен тизмелеп жүргүн; дивандын кызматкерлери эмне иш менен алек, кызмат адамдары кайсы ишти бүткөрүүдөмунун баарынан кабардар бол. Өзүң да бардык иштерди иликтеп үйрөн жана анын пайдасын ошол замат көрбөсөң да пайдасы тийчү убакыт келет. Бирок, бул иштердин сырын ылаажың болбой калганда гана айтпасаң, эч кимге оозуңдан чыгарба.

Уазир эмне жасап жатканына ачыктан ачык кызыкпа, бирок анын бардык иштеринен тымызын кабардар болуп тур. Эсепкысагхта абдан так бол, бир саам да чарбалык иштер боюнча көрсөтмө бербей, иш кагаздарын жазбай, бекер отурба. Мунун баары катчынын дөөлөтү, бирок анын баа жеткис байлыгы-тилин тыя билгени жана өз бегинин сырын сактай алганы, ошондой эле бекке өзү жасап жаткан бардык иштер тууралуу айтып турганы.

Сен эгер өтө сулуу жазып, ар кандай жазманы өзүңдөй кылып жаза билсең жана кандай жазуу болбосун бир карап эле айрыбай окшош кылып жаза алсаң, мындай жөндөмүңө баа жетпейт, мактоого гана арзыйт. Бирок, аныңды кез келген адамга билдирбегин: эгер бул өнөрүң элге маалым болуп калса, калпычы деген атка коносуң, бектин ишениминен чыгасың жана кайсы бир жазмакер жаман иш жасап, изин жашырып кетсе, сени күнөөгө жыгышат. Жалчыбаган тартуу үчүн кимдир бирөөнүн кол тамгасын коюп бербей; эгер эч ким шек санабагандай кылып кол койо билсең, аның бир күнү өзүңө керек болушу мүмкүн жана чоң пайда табасың. Себеби өтө чебер жана кадырлуу жазмакер илимдүү увазирлердин кол тамгасын жасап, алардын башын жутканын эшиткенмин.

Икая

Раби ибн Мутаххар алКусри Сахибдин диванында өтө кадыр-барктуу жана билимдүү жазмакер болот. Анын бирөөлөрдүн кол тамгаларын жасай билгенин Сахиб укканда шашып кетип: "Мындай адамды өлтүргөнгө колуң даабайт" деген экен. Ал чындында эле абдан илимдүү жана кыраакы адам болот. Бирок, жазмакерге анын өнөрүнөн кабары бар экенин айта албайт алкусри менен эмне кылуунун айласын издейт. Ушу тапта кокустан Сахиб кубатынан тайып, адамдар анын алахывалын сурап келе башташат. Бир күнү Раби ибн Мутаххар да келип, Сахибтин жанынан орун алат да салт боюнча: "Кандай ичимдик ичесиз?" деп сурайт. Сахиб "Баланчадай" деп жооп берет. Тиги сурайт: "Кандай тамактарды жейсиз? Ал айтат: "Жанагы сен жасачу тамакты, башкача айтканда музаввараны⁷³."

Жазмакер анын өнөрүнөн Сахиб кабардар экенин аңдайт да: "О, бек, сенин башың менен убада берем: экинчи андай кылбаймын" деп жалбарат. Сахиб: "Эгер андай кылганыңды токтотсоң, сенин буга чейин жасаган иштеринди да кечирдим", дейт.

Ошон үчүн билип ал: мындай жалгама ишке баруулуу жана опурталдуу иш, андан этият бол. Кесип менен өнөрдүн бардык түрлөрү жөнүндө керектүү нерсенин баарын айтып бере албайм. Сөз узакка чубалып, мен максатыма жетпей калам. Билгенимди айтпай да койо албайм. Андыктан сенин кабардар болууң үчүн керектүү нерселер жөнүндө кыска болсо дагы кезеги менен айта кетем. Ансыз да түрдүү китептер тууралуу сөз кылбадыкпы. Эгер менин сөзүмдү чын дилиңден уккан болсоң, өзүң да жыйынтык жасап аласың. Анткени бир шам менен эчендеген шамды жакса болот эмеспи.

Эгерде кудай таала мээримин төгүп, сен катчылыктан уазир даражасына жетчү болсоң, анда уазирлик кылуунун да жоболорун билишиң зарыл. Уазирлик бул өтө ардактуу кызмат жана эң бийик даража.

ПАДЫШАГА УАЗИР БОЛУУНУН ЖОЛ ЖОБОСУ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билгин, эгер ыкыбалың туура келип, уазир болуп калсаң, ишти талдай бил, аткарган иштериндин эсебин бергенге үйрөн, элдерди ажырата бил. Ар ишти өз ыгына карай жүргүзө бил, өз бектериң менен чынчыл бол, өз бегиңе татыктуу сый-урмат көрсөт. Баарын эле өзүмө алайын дебем, анткени баарына жутунган адам куру кол калат деп айтылган эмеспи. Сага адамдар каалаганыңдын эле баарын бере беришпейт. Эгер бир нерсени убактылуу беришсе, кийин кустуруп алышат. Эгерде башыңда азга макул дешсе, кийин ага да макул болушпайт.

Анүчүн өз бегиңдин мал-дүйнөсүн этият сакта, эгер жечү болсоң тамагыңа тыгылып калбас үчүн чымчып же. Бирок, амал-дарлардын(атка минерлердин) колун шарт эле алым-салымдан бууп салба, болбосо палоого куйрук керек болгондо ак майга жетпейсиң. Эгерде башкаларга данг* калтырбасаң, сенин чөнтөгүңө дирхем түшпөйт. Пара алчу болсоң, колу жукалар аныңды айтпай коюшпайт, абийириң төгүлөт.

Эгер өз бегиңе адилет кызмат өтөсөң, аскерлер менен букараларга андан да калыс болгонго тырыш, аларга жалчыбаган кешик бербем, себеби тишке тыгылган эт-курсак тойгузбайт. Кешик берүү ар кандай олжодон артык, себеби кешикти аз берсең аскерлерди нааразы кыласың жана букараларды бегине каршы койосуң. Байлык топтоодо жөндөмүңдү көрсөтөм десең, эл жериңди абадташтырып берекесин көбөйт.

⁷³ музаввара кеселдер үчүн даярдалчу калориялуу шорпо, ошол эле учурда «чын эмес» дегенди билдирет. Сахиб сөз оюнунун чебери Рабинин сырын билгенин көрсөтөт.

Береке он эсе көбөйсүн десең жана жараткандын пенделери азык түлүксүз калуусун каалабасаң-өлкөнүн кароосуз жерлерин иштет.

Икая

Билип алгын, перс падышаларынын бири уазирине ачуусу келип, аны кызматтан айдап, анын ордуна башка бирөөнү уазир кылып алат. Падыша жанагы кызматтан бошотулган адамга: "Өзүң жашаганга ыңгайлуу башка бир жерди тандап ал. Мен сага ал жерди тартуу кылайын. Ал жакка мал-мүлкүңдү жана жанжөкөрлөрүңдү алып, көчүп кет", деп айттырат. Уазир ага:

"Мага дүнүйөнүн кереги жок. Бар байлыгымды бекке тартуу кылдым. Мага иштетилчү жерди бергениңди каалабайм. Ал мага ырайым этсе, падышалыктагы бир бүлүнгөн кыштакты менчиктеп ал деп таберик кылсын. Ошол жакка өз жанжөкөрлөрүм менен барып, абаддаштырып гүлдөтүп алып жашайын" деген жообун айтат. Анда падыша: "Ага бүлүнгөн кыштактардан каалашынча бергиле!" деп буйруйт. Бүт падышалыкты чапкылатып, ага бергенге бир да бүлүнүп-таланган кыштакты жана алкандай да кароосуз калган жерди табышпайт. Ошондо уазир: "О, падыша, сен мага ишенип башкарткан өлкөдө кароосуз калган этектей да жер жок экенин билгем. Эми менден гүлдөпөскөн өлкөнү алгандан кийин, аны азыркы абалында кайтарып бере алчу ишенимдүү адамга тапшыр" дептир. Бул сөз падышага жеткенде ал кызматтан бошоткон уазиринен кечирим сурап, кайрадан уазир кылып дайындайт.

Ошон үчүн уазир кызматында тилин жана колуң узун, жаның коопсуз болуусу үчүн куруучу да, адилеттүү да болгун. Эгер аскерлер сага каршы көтөрүлсө, алардын кылычы өзүнө каршы көтөрүлбөс үчүн бек оболу сенин мойнуңду толгойт. Адилеттиктен тайсаң өзүңө да, аскерлерге да, бегиңе да адилетсиздик жасайсың. Бул аскерлерди жалчыбаган жалакы менен каңтарганыңдын баасы болот.

Ошондуктан бегиң аскерлерге жана букараларга камкор болуусу үчүн сен ага үзбөй сый көрсөтүп тур. Анткени падыша өз букаралары жана аскерлери менен, кыштак-баба дыйканы менен гүлдөп өсөт. Демек, бай-дөөлөт турмуш курам десең, бийликтин колун узартканга аракет кыл; бийликти аскердин жардамы менен кеңейтүү мүмкүн, ал эми аскерлерди алтындын күчүнө таянып кармаса болот; казынадагы алтын элдин жыргал жашоосунан көбөйөт, а ават жашоо калыстык жана сот адилеттүүлүгү аркылуу жетишилет. Андыктан калыстыкты жана сот адилеттүүлүгүн бекем сакта.

Падышага жамандык ойлобой этият жүрсөң да андан дайыма сактан. Падышадан эчким уазирдей коркпошу керек.

Падыша жаш болсо дагы аны жаш дебегин. Себеби, ханзадалар өрдөктүн балапаны сыяктуу болушат, а балапанга сууга сүзгөндү үйрөтпөйт. Ал көп убакыт өтпөстөн сенин жакшы жана жаман сапаттарыңды электен элеп алат. Ошентип, эгер падышах эл ортонуна келген болсо, ал же акылман, же опсолоң болот. Ал даанышман чыгып, сенин чыккынчылыгыңа чыдабаса, кандайдыр бир жакшы шылтоого жамынып, сенин колуңду кыскартат. Эгер ал дөдөй жана кем-акыл болсо, кудайга жалбарсаң да сени өтө осол жол менен кызматтан четтетет. Акылман падышадан балким өмүрүңдү куткарып аласың, ал эми дөдөй жана кем акылдан тирүү кутулбайсың.

Душмандарың падышага сени каралап, сага болгон жакшы мамилесин бузушпасы үчүн ал кайда гана барбасын жагыз калтырба. Оңтойун таап, шаанын көңүлүн сурап тур жана дайыма маанайынан кабарың болсун. Шаанын ар бир каш серпкени сага белгилүү болсун үчүн жана ууга каршы дарың жаныңда даяр жүрүүсү үчүн анын жакындары сенин жансыздарың болсун. Коңшу өлкөлөрдүн падышалары жөнүндө жакшы кабардар бол жана бир да өлкөдөгү досторуң менен кастарың сен

укпай-билбей бир уурттам суу ичпесин. Өз падышалыгың жөнүндө кандай жакшы кабардар болсоң, коңшу падышалыктар жөнүндөгү маалыматың да ошондой жакшы болсун.

Икая

Фахруддавлдын заманында Сахиб Ысмайыл ибн Аббад⁷⁴ эки күн ордого келбейт, диванга катышпайт жана эч кимди кабыл албайт. Жансыз бул жөнүндө Фахруддавлга жеткирет. Ал кимдир бирөөнү сахибге жөнөтүп: "Сенин таарынычыңды эшиттим. Таарынычыңа өлкөдөгү кайсы бир иш баана болсо айт, мен аны оңдоп түзөтөйүн. Эгер мага тарынган болсоң, аныңды айт, кечирим сурайлы", деп айттырат. Сахиб: "Кудай сактасын. Кулда өз эгесине таарыныч болмок беле? Өлкөдө иштер ырааты менен жүрүүдө. Бек сайран кура берсин, кулдун таарынычы жакында тарайт", деп жооп берет. Ал үч күндөн кийин ордого демейдегидей шайдоот келгенде Фаруддавл: "Эмнеге таарынды эң эле?" деп сурайт. Анда Сахиб: "Кашкардагы жансызым каган кайсы бир саркер менен кеңешти деп жазды. Мен кагандын саркерге эмне айтканын биле албадым. Капаланганымдан кекиртегимден тамак өткөн жок. Түркстандын каганы эмне айтканы балким бизге өтө маанилүү нерседир, бирок биз аны билген жокпуз. А бүгүн келген катта иштин жайын кабарлашты. Аны угуп, көңүлүм тынчыды", дейт.

Сен анүчүн дос душманыңдан коопсуз болуу үчүн жана сенин жөндөмүң белгилүү болуусу үчүн дүйнө падышаларынын ишмердүүлүгүнөн маалыматың болуп, алар жасап жаткан иштер жөнүндө өз бегиңе кабарлап турууң зарурарт.

Даражаны татыктуу адамга бер жана напси жоктук кылып, зулумдарга даража бербей. Себеби Бузуржмихрдан: "Сасаниддер сарайында иш-башы болуп жүрдүн. Сендей адам иш-башы болуп туруп, алардын ишинен эмнеге чатак чыкты?" деп сурашканда, "Ал улуу иштерде майдабарат гулямдарга таянгандыктан, иши ушул абалга келди" деп жооп бериптир.

Ошондуктан, колу жука амалдарга чоң кызмат бербей, себеби ал өзү пайда тапмайын, сенин пайдаңды ойлобойт. Сен көргөн жоксуңбу: эгин жана агат сугарганда эгинге жана агатка кеткен арык ным болсо суу агатка тез жетет. Себеби, нымдуу жер сууну өзүнө аз сиңирет. Эгер арык кургак болсо жана көптөн бери суу көрбөсө, сууну ачканда өзү сууга канмайынча сууну эгинге жана агаттарга өткөрбөйт. Жарды амалдар какшыган арыкка окшош болот жана адегенде сени эмес өзүн ойлойт.

Берген буйругуңду баалай бил жана аны кимдир бирөөлөр ар кандай шылтоо айтып, бузуусуна жол бербей.

Икая

Угушумча Абулфазл Балами⁷⁵ Самарканддын сахибдиваны⁷⁶ кылып Сахл Хужанини дайындайт. Ал жөнүндө жарлык жазылып, мөөр басылат, Сахл Хужаниге чепкен берилет. Ал жолго чыгар күнү кожонун ордосундагылар менен кайыр-маазир кылганы жана көрсөтмө сураганы барат. Ошентип ал коштошуу үчүн жүгүнүп, жакшылык үчүн дуба кылып, эл алдынча айтылчу сөзүн айтып бүткөндөн кийин, кожо менен жүзмө-жүз сүйлөшүүгө уруксат сурайт. Кожо ишбөлмөдөгүлөрдү чыгып кетүүнү өтүнүп, Сахл менен жалгыз калат. "Бектин өмүрү узун болсун, деп сөзүн баштайт Сахли.

⁷⁴ Сахиб Исмаил ибн Аббад буиддердин атактуу узаيري.

⁷⁵ Абулфазл Мухаммад ибн Убайдулла Балами (940-жылы өлгөн) илимпоз, мамлекеттик ишмер, эмир Наср ибн Ахмад Саманиддин узаيري (914-943).

⁷⁶ сахибдиван дивандын башчысы. Ал алымсалымдарды, келген кат-кабарларды көзөмөлдөгөндүктөн, ордодо таасири күчтүү болгон.

Албетте, кул барып, кызматына киришкенден кийин, бул жактан буйруктар келе баштайт. Ошондо бек кайсы иштерди алга жылдыруу керек экенин, кайсы буйрукту аткаруу жана кайсынын жөн калтыруу жөнүндө кулга белги берип койсун". Бул сөздү уккан Абулфази Балами: "Э, Сахл, жакшы сөз айтпадыңбы. Бул сөздү узак ойлонуп айтканыңды билем. Биз да жакшылап ойлонушубуз зарыл. Себеби тез жооп берип болбойт. Бир нече күн күтө тур," дептир. Сахл Хужани үйүнө кетет. Анын ордуна Самаркандын диванханасынын сахиби болуп Сулайман ибн Яхйа ассамгани дайындалат жана ага чепкен жана парман берилип, ал кызматына жөнөп кетет. Сахлыга "Сен бир жыл үйдөн чыкпай отур" деп буйруйт кожо жана ал бир жыл үйүндө камалып отурат. Абулфазл бир жыл өткөндөн кийин аны чакыртып алып айтыптыр:

"Эй, Сахл, менин бир чын жана бир жалган буйрук бергинимди бирдекиде көрдүн беле? Дүйнөнүн мен деген дөө-шааларын кылыч менен моюн сунганга үйрөтөбүз. Биздин буйрук бирөө. Букараларды баш ийбегенге үйрөтүп, мен акмак болгонумду кайдан көрдүң? Биз иштин аткарылышын кааласак-буйрук беребиз, каалабаган ишибизди буйрубайбыз. Биз эч кимден коркпойбуз жана ийменбейбиз, ар кандай ишке күчүбүз жетет. Сен шекшиген нерсе-байкуштардын иши. Сен бизди байкуш көрсөң, биз да сени кызматка татыксыз бечара көрдүк. Алар буйруган ишти аткарбай койсо болот деген сеникиндей ой менен кызматка чыгып болбойт. Эч кимдин биздин буйругубузду аткарбай койчу жүрөгү жок".

Андыктан, уулум, тирүү кезинде жалган көрсөтмө бербей, а кокус сенин амалдарың буйрукту аткарбай койсо, аны эстен чыккыс кылып жазала. Сенин көзүңдүн тирүүсүндө парманың мартаба мене аткарылбаса, сенин көзүң өткөндөн кийин сен чыгарган парманды эбак о дүйнө салган уазирлер чыгарган жарлыктарды аткарып жаткандай кылып, эч ким аткарбайт.

Падышалар менен уазирлер бир гана буйрук чыгарышы лаазым жана аны эл сыйлап, иштин жүрүүсү үчүн буйрук айбатуу болушу шарт.

Шарап ичпе, себеби шарап бейкамдыкка, илеңсалаңдыкка, күнөөгө огожо болот, Алла бизди ар кандай арампөөш уазир жана амилден⁷⁷ сактасын!

Падыша шарапка берилип, уазир да ага кошулса, апаат өлкөгө тез келет. Антсең сен өзүңө жана өкүмдарыңа чыккынчылык кыласың. Мен айткандай бол: уазирлер өлкөнүн сакчысы, сакчыга дагы бир сакчы керек болгону өлкө башына кара күндүн түшкөнү.

Эгер сен непада уазирликке жетпей, саркер болуп калсаң, саркерликтин жолжобосун сакта. Алла өзү колдойт.

СИПАХСАЛАРЛЫК ЖАНА АНЫН САЛТ-ЖӨРӨСҮ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билип ал, эгер сипахсалар⁷⁸ болсоң, аскерлерге жана кол астындагыларга жароокер бол. Өз атыңдан жана өкүмдариңдин атынан жакшы иштерди жасап, кол астындагылар үчүн соогат сурап тур. Дайыма заңкыйып жүр, аскерлерди талдоону жана күжүрмөн жебек түзүүнү мыкты бил. Айкаш болгон күнү оң жана сол канатка тажрыйбалуу, согушта сыналган, дүйнө көргөн амир лашкерлерди жөнөт. Өтө тайманбас амир лашкерлерди мыкты аскерлердин арт жагына жайгаштыр, алар кошуундун тылында болсун. Душман күчтүү болбосо да, аны алсыз деп санаба. Күчсүз душмандан кубаттуу жоодон корккондой сактан. Урушта опсолоң баатырдыктын

⁷⁷ амил салык чогултуучу жана башкаруучуну билдирчү араб термини.

⁷⁸ сипахсалар аскер башчы, башкы командачы

кереги жок, опсолоңдуктан кошуунду кырып аласың; ашыкча да этият болбо, сактык кылам деп жатып, кошуунду жеңилүүгө кириптер кыласың.

Кайгуул жана чалгынчы жөнөткөндү унутпа. Уруш болчу күнү эки жактын колу казказ тизилгенден кийин, жоонун кошуунуна сереп салып, каткырып туруп өз кошуунуна: "Тигилер кимдер? Теги кайдан экен? Азыр аларды ташталкан кылабыз!" деп айткандай болгун.

Ошо замат кошуунду алга айдаба, зобун артынан зобунду, кол артынан колду жана сарбаздарды жөнөт. Акимдер жана зардалдарды бирден дайындап: "Эй, баланча, өз адамдарың менен жөнө!" деп, кошуунду майданга сал. Эмирге кол салганга жарамдууларды өз жаныңда карма. Ким мыкты салгылашса же кимдир бирөөнү чаап түшсө, же жарадар кылса, же сарбазды туткунга алса, же ат олжолоп келсе, же душмандын башын алып келсе, же мактоого арзыгандай кызмат көрсөтсө, ага чепкен жана кошумча маяна берип сыйла.

Мындай учурда көздөгөнүңө жетүү үчүн алдым жуттумдук жана сараңдык кылба. Муну көргөндөн кийин бүтүндөй кошуун жанын берип согушкучу келет, айкашта эч ким илең-салаң болбойт жана сен тилеген жеңиш колуңа тиет.

Ушинтип тилегениң ишке ашса, сонун жана керемет эмеспи! Бирок, сен урушка киргенге шашпай өз ордуңда тургун, себеби амир лашкердин согушка түшкөнү кошуундун абалы начар экенин жышаандайт. Ошон үчүн эгер өзүң чабуулга түшүүгө мажбур болсоң: эч жалтанба, уруш майданын таштап качканды ойлобой тамчы каның калганча согуш. Анткени, ким өлүмгө даяр болсо, аны ордунан козгой албайсың. Султан Махмуддун Хорезмди кантип чаап алганын ырдап жатып, Асжади айың кылып айткан амир лашкердей болбо:

*Сактанган жок, баатыр болуп көрүндү,
Кол астында кошууну да кырылды,
Коркпоймун деп абийри да төгүлдү.*

Согуш майданында жеңишке жеткенден кийин качкан жоонун артынан узакка чейин кууба, эгер алар капылеттен чабышка түшсө, балакетке кабылуун ыктымал жана анын аягы эмне менен бүтөрүн билбейсиң. Улуу эмир, менин атам, Алла ага мээримдүү болсун, эч качан качкан жоонун артынан кууган эмес, эч кимге кууганга уруксат да бербеген, болбосо согушунун жолжобосун эч ким андан мыкты билген эмес. Бул эрежени Султан Махмуд да бекем туткан жана мындай деген: "Качкындар чарчап-чаалыккандан кийин акылы жок малга айланат жана кокус сага каршы көтөрүлсө, балээден качам десең, алар менен айкашпа".

Майданга аттанып баратканда көзүң аргасыздан айкашка кирчү жолду көрөт. А сен ички жана сырткы көздөрүң менен уруштан чыкчу да жолду көрө билүүң керек. Себеби, согуш сен күткөндөй аяктабай калышы этимал.

Мен мурда айткан мына бул сөздү унутпагын, аны дагы кайталайм. Салгылашуу жүрүп жатканда, кысылып жатсаң да, артыңда боштук болгон учурда да, артка чегинбе. Сен бир кадам артка чегинчү болсоң, ошол замат душман сени сүрүп кирет да качууга мажбур кылат. Андыктан дайыма алга жылганга умтул, бир кадам да чегинбе.

Аскерлериң дайыма сенин өмүрүңдү жана башыңды ураан чакырып согушсун. Аскерлерге жоомарт бол. Эгер аларга чепкен жана тартуу бере албасаң, нанды менен шарапты, жароокер сөзүңдү аяба. Бир сындырым нанды, бир чөйчөк шарапты кошуун менен бөлүшпөй ичпе, анткени нан жасаган ишти не алтын, не күмүш, не чепкен аткара албайт.

Кошуунду дайыма шатыра-шатман маанайда карма; эгер алар сен үчүн жанын аябасын кааласаң, сен алар үчүн бир сындырым нанды аяба.

Асыресе бардык иштин ийгилиги Алланын каалоосуна ылайык болгону менен, бар жумушту кылдат жана туура жаса; бешенеге эмне жазылса, андан баары бир качып кутула албайсың.

Эгер жараткан сага мээримин төгүп, колуңа падышалык бийликти берчү болсо, сен падышалык кылуунун жол-жобосуну сакта жана мактоого арзыгандай өмүр сүр, улуу максатка умтул жана күнкор болбо.

ПАДЫШАЛЫК КЫЛУУНУН КАДА-САЛТЫ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, эсиңе бекем түйүп алгын, сен эгер падыша болсоң, өзүңдү такыба карма, бөтөн бирөөлөрдүн гаремине назар салба жана кол сунба; пакиза бол, анткени адеп-ахлагыңдын тазалыгы-ыйманыңдын тазалыгы. Ар бир ишти акыл калчап жаса, жасачу ар бир ишинди адегенде жакшылап ойлон, себеби, акыл-уазирлердин эң мыктысы.

Саалгытып чечим кабыл алууга мүмкүнчүлүк бар экенине көзүң жетсе, ашыкпа. Баштаганы жаткан ишиңе киришкенден мурда, аны кантип бүткөрүүнүн амалын жакшылап таразалап көр жана анын аягын көрмөйүнчө башына назар таштаба. Ар бир иште сыпайыгерчиликти сакта, эгер ишти сыпайыгерчилик менен алга жылдыруу мүмкүн болсо, аны сыпайыгерчилик менен гана бүткөр...

Адилетсиздикти колдобо, чындыкты калптан ажыратуу үчүн ар бир ишти жана сөздү адилет талдаганга аракет кыл; падышанын акылы түнүк болбосо, ага чындыктын жана калптын жолу ачылбайт.

Дайыма ак сүйлө, бирок кол алдындагылар сага күлбөс үчүн аз сүйлөп, сейрек күл: антпесең алар чээнден чыгышат. Анткени, падыша үчүн букараларынын акылсыздыгынан жана айлана-тегерегиндегилердин баш ийбөөсүнөн өткөн жамандык жок деп айтылган.

Тартуу жасай турган болсоң, аны татыктууларга бер. Аскерлер жана букаралар алдында кемсинбөө үчүн өзүңдү салабаттуу карма. Айткан убадаңда бекем тур, кудайдын пенделерине кайрымдуу бол. Бирок, абийри жокторго таш боор болгун, аларды кечиргенди өзүңө адат кылып алба; аларга, өзгөчө, өз уазириңе талапты катуу кой.

Уазириңдин алдында учкаяк болбо жана дайыма эле андан кеңеш сурай бербе. Уазир кимдир бирөө жөнүндө эмне сөз айтпасын, кандай жол көрсөтпө сүнүк, бирок ошо замат жооп бербе. "Көрөлү, зарылчылыкка жараша буйрук бербемиз" деп айт. Андан соң уазир бул иште сенин кызыкчылыгыңды ойлоп жатабы же өз пайдасын пздеп жатабы, териштирип көр. Аны тактап бүткөндөн кийин өзүң оң тапкандай буйрук берсең, уазирин менин кеңешимсиз жашай албайт деп ойлобойт.

Кимди уазир дайындаба: иштин кызыкчылыгы үчүн жана өлкө зыян тартпоосу үчүн ага бийликти кең бер. Сен өзүң жашсынбы, же карысыңбы баары бир, бирок, уазириң карыя адам болсун, жаштарга бул кызматты бербе. Анткени, бул сөз бекерден айтылбаган:

Чачы буурул карыядан башка эч ким саркер болбосун.

Эгерде сен өзүң кары болсоң, жаштын карыя кишиге кеңеш бергени жарашпайт; сен да, уазириң да жаш туруп, кокус экөөңөр тең албууттанчу болсоңор өлкөнү аңтар-теңтер кыласыңар.

Уазир кары же жаш экенине карабастан кубаты ташып турсун, коросон бойлуу, кебеже курсак, нарктуу адам болсун, ал эми арык, бою пакана, кара сакал уазирде эч кандай салабат болбойт. Сөздү түз айтканда, уазирдин сакалы узун болуп, жайкалып турушу керек.

Икая

Султан Тугралбек⁷⁹ Хорасан уазирлеринин бирин өзүнө уазир кылып алмак болгондо сакалы жайкалып, белине чейин жеткен данышманды тандашат. Акылманды чакырып, султан сени өзүнүн уазирин кылып дайындады, сен эми бизди башкарасың, бул кызматка султан сенден татыктуу эч кимди таппады дешип, жарлыкты окуп беришет. Ошондо акылман: "Жахандын өкүмдарына айткыла: миң жашка чыксын. Уазирлик бул көп сапатты талап кылган кызмат. Менде сакалымдан башка касиетим жок. Бек анын саламаттыгы үчүн дуба окуган кулунун сакалына суктанбасын. Уазирликти башка бирөөгө сунуш кылсын," дептир.

Уазирге жана анын жакындарына жакшылык жаса, азык түлүк бөлүштүргөндө, сарпай бергенде таарынтып алба. Бирок, анын бир туугандары менен жакындарыны кызматка койбо: бар куйрукту мышыкка бир берип болбойт. Уазир өз жакындарына чындап талап коюп, эсеп албайт, сенин дүйнөңдү арттырам деп, туугандарын таарынтпайт. Уазирдин туугандары даанын атына жаманышып, элге чоочун бирөө жасабаган жүздөгөн адилетсиз иштерди кылышат. Уазир жат бирөө алып келген кагазды четке какса дагы тууганы алып келген кагазга кол коюп берет.

Каракчы-талоончуну аяба, бирөөнү өлтүргөн адамды кечиргенге ык тутпа: өлүм жазасына тартылчу адамга жароокерлик кылсаң, анын кылмышы үчүн акыретте өзүң жооп бересиң. Анын үстүнө кылмышкерди жазага тартпасаң, бирөөнүн өмүрүнө кыянаттык кылчу бейбаштар көбөйөт.

Өз кызматчыларына мээрман бол, аларды жамандыктан корго. Анткени, өкүмдар имам сыяктуу, ал эми кол астындагылар үйүр мал кейпи болот; эгер койчу өз үйүрүн аябаса жана жырткычтардан коргобосо, тез эле малынан кол жууйт.

Сен эгер кимдир бирөөнүн мыйзамсыз байлык топтогонун көрсөң, ага ишенбе. Бирок, ага тапшырма бергенди токтотпо жана кызматын алып койбо, балким анын өз кызмат ордунан алган киршеси мыйзамсыз жыйнаган дүнүйөсү менен кошулуп, азыраак күнөө жасайт жана сени азыраак түйшүккө салат. Адамдарды кызматка жөндөмүнө жараша жылдыр. Кол алдындагы кызматчыга кандайдыр бир кызмат берүүнү кааласаң, адегенде кылдаттап байкагын да ошондон кийин гана өзүнө ылайыктуу кызматка буйру. Татыксыз немени эч кандай кызматка дайындаба. Мисалы, шарап куйганга жарачу адамга килем салгыч фарраштын жумушун тапшырба, ал эми казыначы болгонго жөндөмдүү адамды хажиб кылып дайындаба.

Адам бардык ишке эле жөндөмдүү боло бербейт. Ошон үчүн "уйду касапчы сойсун" дегендей, "ар бир кызматта аны билген адам отурсун" деп айтылган. Болбосо сен жөнүндө жаман сөздөр айтылып, ишине зыяны тийет. Асыресе малайга ал билбеген ишти тапшырсаң, ал өз пайдасын ойлоп, бул иш колумдан келбейт деп айтпайт жана ишти эптеп бүткөрүп, өтөсүнө чыкпайт. Анүчүн ишти анын көзүн билген адамга тапшырсаң, кулагын тынч болот.

Намазга жыгылган сайын Алладан сурайм,

⁷⁹ Тугралбек Рукнадцин Абуталиб (993-1063) селжуктар мамлекетин негиздөөчү. 1038-жылы Хорасандын бир бөлүгүн басып алат жана Ниша-пурда султан жарыяланат.

Уулум ишти жөндөмдүү адамга тапшырса деп.

Ошон үчүн кимдир бирөөгө ыкласың түшүп, сыйлагың келсе, ага кызмат бербестен жана ылайыксыз ишти тапшырбастан эле түрдүү жакшылыктарды жасап, мал-мүлк берсең болот. Ошондо өзүң да иш билбеген жаман атты болбойсуң.

Падыша болуп турганыңда сен чыгарган парманды кимдир бирөөнүн аткарбай койуусуна жол бербей, болбосо ал сени тоготпой калат. Албетте, падышалык бийликтин ырахаты-башкаруу, андай болбогондо падышанын букарадан айрымасы болбой калбайбы; падыша менен букаранын айрымасы: падыша буйруйт, букара аткарат.

Икая

Уулум, сенин таятан Султан Махмуддун заманында анын Абулфатх Бүсти⁸⁰ деген амили болгон экен. Ага Ниса дубаны башкарууга берилет. Ал нисалык бир кишини зынданга салдырат да бар мал-мүлкүн жана короо жайын тоорукка деп тартып алат. Бул киши бир амал таап, зындандан качып чыгат дагы Газна шаарына жетип, эптеп султанга жолугат да адилеттүү сотту талап кылат. Султан арызгердин сөзүн эшиткенден кийин ага дивандан парман жаздырып берет. Береги киши Нисага келип, парманды амилге көрсөтөт. Амил: "Бул адам экинчи жолу Газнага барбайт жана султанды көрбөйт", деп, султандын парманыны көзгө илбейт, тартып алынган жерди кайтарып дагы бербейт. Жанагы киши экинчи ирет Газнага барат да күн сайын сарайдын жанында султанды акмалап жүрөт. Бир күнү бакзардан келаткан султан Махмудду көрүп, чыркырап эле Нисанын амилинин үстүнөн даттанып кирет. Султан анын арызын угуп, кайрадан парман жазып берүүнү буйрут. Арызгер анда: "Мен өткөндө берилген парманды алып барсам, амил аны көзүнө илген жок" дейт. Көңүлү башка нерсеге алакасып, ой басып турган султан: "Менин ишимпарман чыгаруу. Ал эгер баш ийбесе эмне кылайын? Бар, башыңа күл сээп алып жөнө", дейт. Берги киши айрантаң калып: "О, падышах, амил сенин буйругуңду аткарбаса, мен эмнеге башыма күл сээп алышым керек?" деп сурайт. Анда султан: "Жок, кожо, мен өзүм башыма күл сээп алуум керек", дейт дагы аксарайда кызмат кылган эки гулямды Нисага чаап жетип, дубандын шаар башчысын тартипке салып келүүнү буйруйт. Гулямдар Абулфатхты чоң кыштактын ортосуна дарга астырып, мойнуна султандын парманын илдирип коюшат. Ал эми жарчы: "Ким өкүмдардин буйругун аткарбаса, мына ушундай жазага тартылат" деп элге жар салат. Ушул окуядан кийин эч ким өкүмдардын жарлыгын аткарбай койгонго даабай, эл тынч жашап калат.

Икая

Уулум, бул окуяны билип ал. Масүд⁸¹ падыша тактыга конгондо башкаруучулук тажрыйбасы жок болгондуктан, өлкөнү башкаруунун ордуна чорулар менен көңүл ачып, сайран курганга баш оту менен берилет. Анын мындай кылыгын көргөн аскерлер менен амалдарлар ага баш ийишпейт. Өлкө чакчелекей түшүп, аскерлер жана букаралар уят-сыйды жоготот. Бул абал Фараве рабатында жашаган бир катын ошол вилаеттин акимине арызданып келгенге чейин созулат. Султан Махмуд жанагы аялга парман жазып берип, артка жөнөтөт. Амил султандын буйругун аткарып тим болбостон: "Бул кемпир экинчи жолу Газна тарапка баспасын" деп буйруйт. Кемпир экинчи жолу да Газнага аттанып чыгып, арыз-дооматтарды кабыл алчу кеңсеге барып,

⁸⁰ Абулфатх Бүсти амил. 1011-жылы өлгөн белгилүү акын Абулфатх Ду-стинин адашы.

⁸¹ Масүд султан Махмуд Газневинин уулу, 1030-1041-жылдары башкарган.

султан менен жолуктурууну жана адилеттүүлүктү талап кылат. Султан Махмуд кайрадан парман жазып бергиле дегенде, кемпир: "Сенин мурдакы берген парманың аткарылбагандан улам сага келбедимби" дейт. Султан: "Эмне кылайын?" деп алкан жаят. Кемпир ошондо: "Виляятте өз буйругуңду кыңк этпей аткарт же андан баш тарт. Ал аймакты өкүмү күчтүү башка бирөө башкарсын, а сен шапар тээп жүрө бер. Ошондо кудайдын пенделери сенин амилдериңдин зомбулугунан азап тартышпайт," деп кеңеш берет.

Масуд бул сөзгө аябай уялат да кемпирдин укугун калыбына келтирүүнү жана амилди шаардын дарбазасына асууну буйруйт. Ошондон кийин султандын буйруктарын аткарбай койгонго эч ким даабай калган экен.

Ошентип буйругу аткарылбаган падышаны падыша эмес деп бил. Падышанын карапайым элден айырмасы болгондой эле падыша менен башка амалдарлардын буйругу ортосунда дагы айырмасы бар. Анткени өлкөдөгү тартип-буйруктардын аткарылышына жараша болот, ал эми буйруктарды аткаруу падышанын катаалдыгына багыңкы. Ошон үчүн буйруктарыңдын так аткарылышы жана ишиңе зыяны тийбес үчүн межирөө болбо, темирдей катуу бол. Аскерлерди бекем карма, аларга букараларды башкартып-тескетпе; аскерлердин кызыкчылыгын кандай коргосоң, букаралардын кызыкчылыгын андан кем эмес корго. Анткени, падыша күн сыяктуу эч кимди кемсинтпей, баарына тегиз нур чачат. Букараларды сот адилеттүүлүгү менен баш ийдирип туруу мүмкүн. Алар сот адилеттүүлүгүнөн гүлдөп-өсүшөт, казынага киреше букаралардан түшөт. Өлкөдө адилетсиздикке жол бербей, анткени, падыша сарайы адилеттүүлүккө таянсаузак жашайт, адилетсиздик өкүм сүрсөтөз кулайт. Себеби адилеттүүлүк бул бак-дөөлөт жашоо, адилетсиздик бул талоонго кабылуу. Бакдөөлөт турмуш өлкөнү дагы узак жылдар гүлдөтүп, абаддаштырууга шарт түзөт, ал эми жокчулукка башы малынган коом тез кыйроого учурайт. Акылмандар айткандай: жашоодогу кубанычтын ачкычы адилеттүү падыша, а кайгынын булагы-адилетсиз падыша.

Кудайдын пенделерин муңдатып-зарлатпа. Коомдон бөлүнүп калба, эгер сага эл жана аскерлерге жакын болуу жакпаса, өзүң да аскерлерге жек көрүндү болосуң. Аскерлерге жана букараларга жакшылык жасоодо жаңылба, жаңылыштыгың душманың үчүн табылгыс олжо болот.

Кошуунуң жалан бир уруунун жигиттеринен болбосун. Кошууну бир уруудан куралган падыша дайыма алардын туткунунда болот, аскерлердин алдында кубатсыз болот. Асыресе уруулаштар "бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарганда," аларды жазалатуу мүмкүн болбой калат. Кошуун ар түркүн уруулардан куралса, бир уруу экинчисинен коркуп, экинчиси биринчисинен коркуп, сага баш ийбейбегенге даабайт, аскерлер буйругуңду кыңк дебей аткарышат. Сенин таятаң султан Махмудда төрт миң түрк гулямы жана төрт миң индул гулямы болгон; ал индуларды түрктөрдүн күчү менен ийге салып, түрктөрдү индулардын күчү менен жазалап, эки урууну тең өзүнө баш ийдирип турган.

Аскерлерди дайыма тамак-ашка жана шарапка чакырып, сыйлап тургун; чепкен-чапан, белек, убада берип, көңүлдөрүн ал. Кимдир бирөөгө белек бергиң келип, бирок ал кичине болсо, эл көзүнчө белегим кичине болуп калды деп айтпа; белек ээси сени сарандык кылды деп баалабасы үчүн жашыруун ортомчу салып, белек кичине болуп калганын айттыр. Себеби, биринчиден, белегиң падышага татыктуу эмес болду; экинчиден, жалпы журтка сараң адам катары маалым болосуң.

Мен сегиз жыл Газна шаарында султан Мавдудду⁸² надымы болуп турдум. Ошол кезде анын үч нерсени жасаганын такыр көрбөдүм: биринчиси, 200 динардан арзан белек жөнүндө эч качан эл алдында жараяна кылып айтчу эмес, андай белекти арачы аркылуу берип жиберчү; экинчиси, эч качан тишин көрсөтүп күлчү эмес; үчүнчүсү, ачууланганда эч кимди тилдеп урушпачу. Рум падышасы да ушул сапатты бекем кармаганын, аларда перс жана араб падышаларында жок каадасалтары бар экенин эшиткем. Кокус Рум падышасы кимдир бирөөнү колу менен урса, ал кишинин көзү өткөнчө, эч ким ага кол тийгизе албайт. "Аны падыша өз колу менен урду. Эми аны уруу үчүн жанагыдай падыша болуш керек," деп айтышчу экен румдуктар.

Эми жоомарттык жөнүндөгү биздин маекти улантайын. Мен сага кара күчкө жоомарт бол дебейм; өз табиятыңды өзүң тыя албасаң, мен айткандай, эл алдында эмне ойлогонуңду билдирбе. Эгер сен март болбосоң, эл сени жек көрө баштайт. Алар сага ошол замат кастык жасай алышпаганы менен, сага душман чыкса, өз жанын сен үчүн курмандыкка чалбайт жана сенин касташың менен достошот.

Падышалык бийликке мас болбогонго аракет кыл жана алты сезимден жаңылба, аларды бекем тут: катаалдык, адилеттүүлүк, жоомарттык, эстен чыгарбоо, чыдамкайлык жана чынчылдык. Падыша бул алты касиеттин бирөөсүнөн эле ажыраса, ал бийликке мас болууга жакындап калган болот; бийликке мас болгон ар бир падыша тактыдан ажыраганда башы жарылат.

Падыша тактыда отурганда дүйнө падышаларынын иштеринен кабардар болгун. Ар бир падышанын кантип дем алганы сага дайын болуп турсун.

Икая

Ыраматылык эмир, менин атам, Алла ага мээримдүү болсун жана сенин өмүрүңдү узак кылсын, айткан эле: Фахруддавла бир тууганы Азудаддавлдан качкандан кийин эч жерден баш паанек таппайт да чоң атам Кабус падышанын ордосуна келип, жан соога сурайт. Чоң атам анын башына кепил өтүп, Аксарайда калтырат, ага мээримин төгүп, чоң той өткөрүп, таежемди берет. Чоң энем Фахруддавланын тай эжеси болгон, ал эми атам жана Фахруддавла болсо Хасан Фирузандын кыздарынын балдары эле. Андан көп өтпөй Азудаддавла Шамсалмаалиге чабарман менен кат жөнөтөт. Катта оболу жаратканды даңктагандан кийин: "Азудаддавла көптөн көп саламын жиберип, сага айтат: Бир тууганым эмир Али силерге барды. Биздин өз ара достугубуз жана туугандыгыбыз сага белгилүү. Экөөбүздүн уруубуз бир, ал эми бул бир тууганым мага душман болду, ошон үчүн аны мага кайра жөнөтүүн зарыл. Мен анын акысына өлкөмдүн сен каалаган аймагын тартуу кылам, биздин өз ара достугубуз дагы бекемделет. Эгер сен антип шерменде болом десең, аны мага жөнөтпөстөн уу берип, тындым кыл. Ошондо менин да тилегим аткарылат, өзүң да шерменде болбойсуң жана өзүн каалаган аймакты аласын". Катты окуган эмир Шамсалмаали: "О, жараткан! Ушундай сый-урматтуу адамды мындай сөз айтууга эмне мажбурлады? Мен акыретке чейин кусуру тийчү ишти жасай албайм", дейт. Чабарман: "О, бек, андай сөзүңдү кой. Эмир Али үчүн Азудаддавланы, б. а. Фахруддавланы кемсинтпе. Анткени, биздин падыша сени киндиктеш бир тууганыдан жакшы көрөт, деп, чарк айланып жалбарат. Падыша мага бул катты берип, сага жиберген күнү мени менен маектешип жатып: Шамсалмаалини мен кандай сүйөрүмдү кудай билет. Кайсы бир ишемби күнү, баланча айдан бир нече күн өткөндөн кийин, Шамсалмаали мончого барып, ортонку

⁸² Мавдуд Шахабдавла (1041-48) газневиддер династиясынап чыккан 10-султан. Масуддун уулу, Махмуддун небереси.

бөлмөдө буту тайып кетип, жыгылып калганын укканымда "Кырк жети жашты эми аттаса да ушунчалык дарманы кетип, карып калдыбы" деп абдан кейигем" деди», -дейт чабарман.

Азуддавлдан аттанар алдында мыктылап кенеш алып чыккан чабармандын максаты Шамсалмаалинин иштери жөнүндө өкүмдар канчалык мыкты кабардар экенин ага аңдатуу эле. Шамсалмаали да ордодогу иштерден жакшы кабардар экенин чабарманга айтат дейт: "Өкүмдардын өмүрү узун болсун, биз анын беригедей сыпайчылыгына аябай ыраазыбыз. Бирок, мына бул иш үчүн мен абдан өкүнгөнүмдү айта бар: ал сени мага жөнөткөндө, баланча айдын шейшемби күнү түндө ордонун балаңдай бөлмөсүндө шарап ичип, андан соң Ануштегин деген хажибменен жандарына эч кимди киргизбей камалып жаткан. Түн ортосунда ал бөлмөдөн чыгып, аялдар уктачу үйдүн чатырына чыгып, Хайзуран Аваде деген аялдын үжүрөсүнө кирип кетип, экөө жалгыз болушту. Чатырдан түшүп жатканда шатыдан буту тайып, кулап кетти. Ошондо өзүмчө: «Бул адам кырк эки жашта болсо да акыл эси эмне жайында эмеспи? Чатырдан түшө албай калганча шарап ичеби? Түн ортосунда эмнеге төшөк алмаштырат? Бардык балээ ушундан башталат!"деп ойлодум деген экен. Мунун сыңарындай, сенде дүйнөнүн падышалары тууралуу маалыматка катар өз өлкөң, анын аскер кошуундары жана букараларынын абалы жөнүндө да кенен маалыматың болсун.

Икая

Муну да бнлип, эсиңе тутуп ал: Таякең Мавдуд ибн Масуддун заманында бир ирет мен Газнага бардым. Таякең мени абдан сыйлап, изаттачу эле. Ал мени узак мезгил сынап, жакшылап билгенден кийин өзүнүн надымы кылып дайындады. Жеке надымдын кызматы: үлпөттөргө жана маектерге дайыма катышып туруу. Мен ошон үчүн тамак жегенде жана шарап ичкенде башка надымдардын бар же жок экенине карабай сөзсүз болушум зарыл эле.

Таякең бир жолу таң эртелеп шарапты тойо ичип, мас абалында аскерлерге сый тамак берди. Адамдар келип, ийилип таазим кылышкан бойдон кайра кетип жатышты. Ушул тушта таякеңдин увазариулуу кожо Абдураззак ибн Хасан алМайманди кирди. Ал да султандын кабыл алуусуна киргенге уруксат алды. Бир нече убакыт өткөндөн кийин ордонун хаживи келип, Али ибн Раби деген кызматчыга катты берди эле, ал катты султанга узатты. Султан катты окуп болуп, уазирге кайрылды да: "Бул чагымчыга сабак болсун үчүн ага жүз палак урулсун. Эмки жолу эмне болгонун кенен жазып жүрсүн. Бул катта Газнанын он миң үйүндө кумар ойногондор кармалды деп жазылыптыр. А мен кумарпоздук кимдин үйүндө жана кайсы мааледе болгонун билбейм. Эмне ойлосоң да болот,"деп айтат. Уазир болсо: "Өкүмдардын өмүрү узун болсун. Ал сизге жеңил болсун деп, кыска жазды. Эгерде баарын толук жазчу болсо, бир эки күндө окуп бүтпөс китеп болмок. Балким, мырза мээримдүүлүк кылып, аны кечирип койот. Мен ага эмки жолу баарын толук жаз деп айтайын",дейт. Анда султан: "Бул ирет кечирдим. Бирок, келерки жолу кожо кандай айтса, ошондой жазсын" деди.

Анүчүн аскерий кошуундун жана букаралардын абалынан жакшы кабардар бол жана өз өлкөң, айрыкча, уазирин жөнүндө маалыматың жакшы болсун, ал бир ууртам суу ичсе да билип тургун. Анткени, өзүңдүн үйүңдү ага тапшыргансың; эгер уазирге кылдат көңүл бурбасаң, аны кой, өз үйүңдө да эмне болуп жатканына этибар бербей каласың. Коңшу өлкөлөрдүн падышалары сага татыктуу болуп, алар менен достук мамиле күтсөң, жарым дос абалында болбо, жоолашсоң ачык жоолош. Эгер ачыктан

ачык касташчу болсоң, өз туугандарың менен тымызын касташпа. Себеби, мындай икая эшиткенмин. Искендер Зулкайнар жоо менен салгылашууга баратканда ага: "О, падыша, бул киши сенин душманын. Ал камырабаган адам. Түндө капылет кол салалы," дешет. Анда Искендер: "Жеңишти уурдап алган падыша эмес" деп жооп берген экен. Падышалык кылып жүргөндө улуу иштерди жасаганга үйрөн. Себеби падыша элдин баарынан чоң болгондуктан, сөздөрү да башкалардын сөзүнөн улуу болсун. Каргыш урган ит жана Фараон өзүнө кудайдай сыйынууну буйруп, Алланын каргышына калган. Алла: Мен силердин улуу эгеңермин деген. Акыреттин күнүнө чейин Курандын бул сүрөөсүн окушат жана анын ысмын бул улуу сөзү үчүн сыйлашат.

Ошон үчүн мен айткандай бол, анткени түйшүгү жок падыша даңкка жетпейт. Өзүндүн кол тамганды сыйла жана ар кандай майда барат кагаздарга кол койо бербей; эгер теңдешсиз белек жасачу болсоң же чоң бир чоң дубанды тартуу кылсаң же чоң маареке-той берсең гана жарлыкка кол тамганды кой. Кол койгондон кийин жарлыгыңды өтө негиздүү бир себепсиз бузба. Сөзүнүн өтөсүнө чыкпоо ким үчүн болсо да уят, ал эми падыша үчүн татыксыз иш.

Падышалык өнөрдүн шарты ушундай. Ал улуу өнөр болсо да мен китептин ыраатына жараша ал жөнүндө айтып бердим жана жаздым. Сен кокус дыйканчылык менен алп урушчу болсоң же башка ишке бел байлап киришсең: дайыма тартип болсун жана ишиң ийгиликтүү жүрүүсү үчүн ал иштин жобосун бекем сакта. Алла өзү колдойт.

ДЫЙКАНЧЫЛЫКТЫН КААДА-САЛТЫ ЖАНА СЕН БИЛГЕН БАШКА ИШТЕР ЖӨНҮНДӨ

Уулум, билип ал, эгерде дыйкан болсоң, дыйканчылыкка маанилүү убакытты жакшы бил. Эмне эгүүнү ойлосоң, аны эгүүчү мезгилди өткөрүп жибербе. Мөөнөтүнөн бир күн кеч сепкенден көрө он күн эрте сепкен жакшы. Буурусун-сокоң жана өгүздөрүңдү даяр карма. Өгүздөрдүн мыктыларын сатып ал жана чөптү мол берип бак. Кокус өгүз окустап, иш токтоп калбас үчүн жана эгин эгүүчү маалды өткөрүп жибербөө үчүн дайыма үйрөтүлгөн жуп өгүздү багууда кармагын.

Жер айдап, дан эгүүчү мезгил келгенде жерди чарчап-чаалыкпай кайра-кайра оодарып айда жана келерки жылдын айдоосуна быйыл камылга көр. Өзүн өзү баккан жерге эгин айдасаң, андай жер сени да багат. Өзүн өзү бага албаган жер, сени да тоюнтпайт. Дайыма чарбаңдын камын көрсөң, дыйканчылыктан киреше табасың.

Базарда отурган кол-өнөрчү болсоң, кардарың көп болуусу үчүн, кандай буюм жасаба аны тез жана кылдат бүткөр. Жумушту өз коңшуларыңа караганда мыкты жасап, аз ныпага канаат кыл. Бир жолу жүздөн он пайда тапканча, эки жолу жүздөн беш пайда көр. Кардарларды бааны чоң айтып жана айтканыңдан түшпөй коркутпасаң, өнөрүң сени багат жана кардарың көп болот. Бир нерсени сатуу үчүн кардарга айланайын, досум, агай-иним деп кайрыл, жараткан кудайды да оозуңдан түшүрбө, жароокер бол; анткени кардарга жароокер жана сылык болсоң, ал сенден бир нерсе сатып албастан кетпейт, кабагын чытып, орой жана түнт болсоң эч нерсе сата албайсың.

Кардарга мен айткандай астейдил мамиле жасачу болсоң, сенин кардарларың көп болот жана башка кол-өнөрчүлөр аргасыздан сага суктанышат, сен эң атактуу жана таанымал кол-өнөрчү болосуң.

Дайыма сатып жаткан нерсең жөнүндө чын сүйлө. Сараңдыктан сактан, бирок пайдаңды унутпа. Сенден мартабасы төмөн жана жарды адамдарга тартуу кыл, өзүңдөн өйдөлөргө сылык-

сыпаа бол. Бирөөлөрдүн кемчилигин пайдаланба, аялдар жана балдар менен соода кылганда ашыкча пайда издебе. Чет элдикке жабышпа, уялчаак кардар менен узак соодалашпа. Абройлуу адамдарга жакшы мамиле кыл. Падыша менен чынчыл бол жана ага кызмат өтөгөнгө умтулба. Аскерлер менен мамиле күтпө. Суфийлер менен өзүң да пакиза суфий бол. Таразаң жана анын таштары туура болсун. Үй-бүлөң алдында куйтуланба, алар үчүн кирешени өзүнчө бөлбө. Шериктериңди алдаба, жасаган буюмуң билерман үчүн болобу, же тажрыйбасыз адам үчүн болобу, баркы болбосун, экөөнө тең ак көңүлдөн жана бирдей жаса.

Мүмкүнчүлүгүң болсо, карызга бер. Жалган убада бербө, дайыма айткан убадаңда бекем тур. Пайыз алгандан кач жана шерттешип соода кылганда ашыкча катаал болбо. Эгерде томаякка же сабатсыз наамага карыз берсең жана алардын каражаты жок экенин билсең, борчун кайра-кайра сурап, мазасын алба. Жолдуу болгуч келсе жана жараткан сенин тапканыңды алкасын десең, жүрөгүң таза болсун.

Өзүн мындай кармаган ар бир колөнөрчү айкөлдүн айкөлү болот. Кайсы ширкеттин кол-өнөрчүсү болбосун, алардын ишинде жавонмардиликке ⁸³ жол бар. Кол-өнөрчүлүктүн зарурат шарты жөнүндө мурда айтылгандыктан, китептин акыркы бапында, Алла колдосо, ар кандай ширкеттин жавонмардиси тууралуу колумдан келишинче кеп салып берейин.

ЖАВОНМАРДИЛИКТИН САЛТЫ ЖАНА ЖӨРӨЛӨЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

Уулум, сен эгер жавонмарди сыяктуу жүрөм десең, адегенде жавонмарди деген эмне экенин жана анын кандайча пайда болгонун билип алгын.

Билсең, адамга мүнөздүү үч касиет бар. Менде бул үч касиет жок деген бир да адамды таппайсың. Теңирим бул үч касиетти саналуу гана адамга бергени менен акылман, акылсыз жана акылдуу үчөө тең бул касиеттер бизде бар дешип, ал үчүн Алла таалага алкыш айтышат. Үч касиетке ээ адамдарга Алла таала өз ыкласын бөлүп, өзгөчөлөп койгон. Ал касиеттердин биринчиси акыл эс, экинчиси-чынчылдык, үчүнчүсү адамгерчилик.

Сен жавонмардиликтин маани-мазмунуна көңүл бурчу болсоң, акыл эстүү, чынчыл жана адамгерчиликтүү болууга умтулган ар бир адамдын ниети аруу экенин унутпа. Себеби бул үч сапаттын бири да жок бир да жан болбойт. Бирок өлүмсөктүк, наамалык жана түрүксүздүк көпчүлүк адамдардын баалуу үч сапатка жетүүсүнө кедерги болот. Жараткан адамдарды ар кандай бөлүктөрдөн бир бүтүн кылып жаратты. Аны макрокосмос дейсиңби же микрокосмос дейсиңби, баары бир. Анткени, адамдын денесинде табияттагы энергиянын, ааламдын, жылдыздардын, материянын, элементтердин, форманын, жандын жана акыл эстин бөлүктөрү бар. Мунун баары өз ара байланышпаган, деңгээли боюнча айырмаланган өзүнчө дүйнө. Адам мына ушул түрдүү дүйнөдөн куралган бир бүтүн.

Жараткан мунун баарын бири бирине бириктирип, байланыштырып койду. Сен өзүң көрүп тургандай, бул кең дүйнөдөгү асман мейкиндиги, жылдыздар жана табигый күчтөр мазмуну боюнча ар башка болгону менен өз ара байланышып туру. Мисалы, от жана суу бардык сапаттары боюнча бири бирине карама каршы, жер менен аба да

83 жавонмарди сөзмө сөз мааниси «асылзаттык, рыцарлык» дегенди түшүндүрөт.

Терминдин араб тилиндеги эквивалентифуттува. Өз укугун жакшыртуу үчүн феодалдык бийликке каршы кЦфашкөн кол өнөрчүлөрдүн жашыруун коомунун мүчөлөрү өзүлөрүн жав»1Ый^дилер деп аташкан. Бул коом кандайдыр бир деңгээлде диний мүнөИрэ дв аз болгон жаиа суфизмдин айырым агымдары менен байланышып турган

ошондой. Ал эми жер суу менен отко арачы болуп, аларды байланыштырды. Жер кургак зат катары от менен, муздак зат ирети суу менен байланышат. Суу муздак зат катары жер менен байланышса, жумшактыгы жагынан аба менен, аба жумшактыгы боюнча суу менен, жылуулугу боюнча от менен, ал эми от субстанциясы боюнча эфир менен, эфир жалындап күйгөнү жагынан жылдыздардын жана ааламдын падышасы Күн менен, Күн субстанциясы боюнча материя менен байланышат жана материя ага таасир этип да турат, себеби, Күн бешинчи элементтин субстанциясы. Материя эң жогорку эманациясы боюнча адамдын жаны менен, а жан өзү акыл-эс менен байланышта. Ошентип, пассивдүү кубулуштар материя жана потенция аркылуу активдүү кубулуштар менен байланышты. Эгер пассивдүү кубулуштар активдүү кубулуштардан ортодо пайда болгон катнаш аркылуу материя жана потенция алып турушпаса, кыйроого учурайт. Ошондой эле активдүү күчтөр ортодогу байланыш аркылуу асман мейкиндигинен, асман мейкиндиги материядан, материя жандан, жан акыл эстен материя жана потенция алат, болбосо кыйрап калат. Андан аркысын буга окшоштуруп ой калчап түшүн.

Адамдын денесинде караңгыдан жана оордуктан чогулган нерсенин баары табигый күчтөрдөн жыйналды. Түлкү келбети, бети, жаны, күч-кубаты, кыймылы асман мейкиндигинен чогулду. Дененин беш сезими: угуу, көрүү, жыт билүү, даам билүү, сезүүсү материядан чогулду, ал эми руханий сезимдери: эс тутуму, чечим чыгаруу, ойлонуу, элестетүү жана сүйлөө жөндөмү жаныдаң топтолду. Кишинин денесиндеги эң улуу касиет: адамгерчилик, акылмандык, өсүп-жетилүү жана ийгилик денедеги жогорку акыл эстин эманациясынан жаралды. Бул касиеттин негизи акыл эс.

Демек, дене жаны болгону үчүн жашайт, а өмүр үчүн жан тирүү болуш керек жана жан акыл эс барында жашайт. Эгерде кимдин денеси кыймылдаса, ал денеде сөзсүз жашоо бар болуш керек; ким сүйлөсө, сөзсүз анын жаны бар болуш керек; а жан бар жерде сөзсүз акыл эс да бар. Бул бардык адамдарга тийиштүү касиет, бирок дене жана жандын ортосунда илдет пайда болгондо, тең салмактуулук байланышы бошоңдойт, жандан денеге кубат, башкача айтканда, жанды кыймылдатчу кубат келбейт. Кимдир бирөөнүн өмүрү менен жанынын ортосундагы байланышка форма оордук кылса, анын жанынан өмүрүнө кубат, башкача айтканда, беш сезим келбейт. Кимдин жаны менен акыл эсинин арасына караңгылыктын жана түшүнбөстүктүн көшөгөсү тартылса, анын жаны акыл эсине ой жүгүртүүнү, чечим кабыл алууну, адамгерчиликти жана чынчылдыкты жибербей калат.

Демек, дене акыл эссиз жана адамгерчиликсиз болбойт, бирок эманация руханий байууну токтотуп салат. Умтулуу болсо да мазмуун болбойт. Ошондуктан дүйнөдө адамгерчиликке умтулбаган эч ким жок. Бирок, сен уулум, башкаларга окшош болбогонго тырыш, мазмуну жок доомат кылба, баш-аягы мазмуундуу адам болуу үчүн жана жогорку эманацияны үйрөнүп түшүнүү үчүн ички дүйнөңдү ачык карма.

Уулум, билип ал, даанышмандар адамгерчиликтен жана акыл эстен сөз жүзүндө фигураны жасашты. Бул фигурада денеси, жаны, сезими жана адамгерчилик сыяктуу руханий сапаты пайда болду. Алар: бул фигуранын денеси-жавонмарди, жашоосу-чынчылдык, жаштыгы-акылмандык, руханий маңызы-касиети, деп айтышты. Үлүшүнө дене тийген топко айярлар, аскерлер, базар адамдары кирип, аларды жавонмард деп аташты. Энчилерине дене жана жан тийген топ тышкы илимдин ээлери менен жарды суфийлер. Аларды элде аңдап түшүнгөндөр жана моюн сунгандар деп аташты. Үлүшүнө дене, жан жана сезим тийген топто акылмандар, пайгамбарлар, олуялар бар. Аларды эл ичинде жеткен даанышмандар деп эсептешет.

Периштерлердин энчисине дене, жан жана касиет тийген, ал эми адамдардын ичинен бул касиет пайгамбарларга тийген.

Ошентип, (чыныгы байланышты билчү болсок) пешенсине жавонмарди болуу ырыскысы жазылган адамдар өкүлдөр тобу менен байланышкан. Жавонмардинин негизи үч нерседен турат: биринчиси-эмне сүйлөгөн болсоң, ошону жаса, экинчиси чындыкка каршы иш кылба, үчүнчүсү сабырдуу (чыдамкай) бол, деп айтылат. Анткени, жавонмардиге тийиштүү бардык касиеттер ушул үч сапатка негизделген.

Уулум, бул сага кыйын болсо, сен аны билүүң үчүн бул үч касиетти береги топторго бөлөм дагы ар биринин маани-мазмунун жана чен өлчөмүн аныктап берем.

Кыстарма

Билгин, изги айяр бир нече асыл сапаты бар айяр: ал тайманбас жана эр жүрөк, акылман, ак дил, ар бир иште сабырдуу болуп, айткан убадасын бекем кармайт, эч кимге жамандык кылбайт, досторунун пайдасы үчүн өзү чыгым тартканга даяр, туткундарды кемсинтип-кордобойт, жардыларга жардамын аябайт, кара мүртөздөрдүн жаман ишти жасашына жол бербейт, чындыкты сүйлөйт, чын кепти угат, ар бир адамды татыктуу баалайт, нан жеген жеринде жаман ишке барбайт, жакшылыкка жамандык менен жооп бербейт, жакшы сөздөрдү сүйлөйт, жаман иштин жакшы жагын көрө билет. Эгер күнт коюп байкасаң, мына бу икаяда айтылгандай, мунун баары мен айткан үч нерсеге барып такалат.

Икая

Кухистанда айярлардын бир тобу чогулуп, сүйлөшүп отурган экен. Сырттан кирген адам салам айтып: "Мен Мерванын айярлары жиберген чабарманмын. Алар сиздерге саламын жолдоду. Кухистандагы баланча-түкүнчө деген айярларга айтып баргын дешти. Бизде сурообуз бар. Эгер ал суроого туура жооп берип, ага биз канааттансак, биз силерди өзүбүздөн улуу деп тааныйбыз. А натуура жооп берсеңер, биз силерден улуубуз", деди. Мервалык айярлар: "Суроону айт" дешти. "Айткылачы, асылзат жана наркысыз деген эмне, асылзат менен наркысыздын айрымасы эмне? Эгер жолдо олтурган айярдын жанынан кимдир бирөө өтүп, андан көп узабай аны өлтүрөм деген кылыччан башка бирөө өтүп баратып, айярдан бул жолдон бирөө өттүбү деп сураса, айяр кандай жооп бериш керек? Эгер көрдүм деп айтса, чагым болот, а көрбөдүм десе, калп болот. Антип да минтип да айтуу айярга жарашпайт," деди чабарман. Суроону уккан Кухистандын айярлары бири бирин тиктеп, мелтиреп отуруп калышты. Шондо алардын ичинен Фазил Хамадани деген адам туруп: "Мен жооп берем," деди эле, айярлар:"Айт!" дешти жабыла. "Асылзаттыктын негизи: эмне айтсаң, ошону жасоо. Асылзаттык менен наркысыздыктын айырымасы, сенин сабырдуулугуңда. Ал эми айярдын жообу мындай. Ал отурган жайынан бир кадам жылып туруп: мен бул жерде отургандан бери эч ким өткөн жок десе, чындыкты айткан болот."

Сен уулум, бул сөздөрдү билип алсаң, асылзаттык эмне экени сага айкын болот.

Аскер адамдарынын өзгөчөлүгү

Биз жогоруда айярлардын асылзаттыгы жөнүндө кеп кылдык. Аскерлер да сөзсүз түрдө өздөрүн айяр сыяктуу эле, атүгүл андан мыкты көрсөтүшү керек. Себеби, аскерий наам-бул айярлыктан да бийик даража. Ошон үчүн, аскерий адам дагы жоомарт, меймандос, март, асылзат, кийими таза жана жакшы каруу жарактуу болушу лаазим. Бирок, аялдарга жакындык, өзүн өзү сүйүү, кызмат кылууга даяр туруу жана чогоолдук аскер адамы үчүн жакшы сапат болсо, айяр үчүн кемчилик. Базар адамдарынын асылзаттыгынын өз шарттары бар. Ал жөнүндө кол өнөрчүлөр жөнүндөгү бапта кеп кылганбыз.

Уламалардын өзгөчөлүгү

Адамгерчиликтин келбетинен (фигурасынан) денеге жана өмүргө татыган адамдар, биз мурда айткандай, алар диний илимдин ээлери менен жарды суфийлер. Алардын асылзат касиети деп билими жана топуктугу айтылат. Бул адамдар ашыкча асылзат болушат, анткени асылзаттык фигуранын тулку, а чынчылдык жашоосу, аларда жашоо, башкача айтканда, чындык бар. Андыктан бул адамдарга дайыма сылык мамиле жаса, себеби асылзат уламалар диний таанып-билүүнүн ээлери. Бул касиетке ээ адамдар топуктуу сүйлөшүп, өздөрүн ийги тутушат. Ошондой эле алардын жүрүм-туруму да ийги. Динге алар жан дили менен берилип, эки жүздүүлүктөн алыс болушат; эч качан эч кимге ачууланышпайт, жашоодо да куйтулук кылып, эч кимдин сырын ачышпайт; жубайлар ажыраша турганын ант берип тастыктамайынча фатва чыгарышпайт жана фатва менен адамдарды омууроого алышпайт; эгер кимдир бирөө кандайдыр бир жаңылыштык кетирсе, аны түзөтүүнүн жолун билишет жана бакырлык кылбай эле жаңылыш ишти кантип түзөткөндү үйрөтүшөт. Өз ишенимин жашоонун орозгерлери үчүн сатпайт, риясат (аскет, бакыр) жашоосун элге шардана кылбайт, атакдаңктуу болушса да күнөөлүүгө күнөөсүнү айтып эл алдында басынтышпайт.

Эгер кимдир бирөөгө кеңеш берчү болсо да элден купуя беришет, анткени эл алдында кеңеш айтуу-бул кемсинтип-басынтууга тете. Алар эч качан кимдир бирөөнүн канын төккөнгө даап барышпайт жана кимдир бирөө өлүмгө татыктуу экенин билген учурда да аны өлтүрүүгө уруксат да беришпейт. Анткени өлгөн адам кайра тирилбейт. Алар башка багыттагы адамды каапыр деп айтуусу шарт эмес, себеби каапыр-бөлөк багыт эмес, бөлөк ишеним. Өзү билбеген китептерди жана илимдерди чанбайт, ага белгисиз нерсени туура эмес деп да айтпайт. Адепсиз ишке даабайт жана жараткандын жакшылыгынан үмүт үзбөйт.

Бу айтылган касиеттерге ээ ар бир фатвачы жана момунадам да, жавонмарди да.

Суфийердин касиеттери

Суфийлердин шарты, эрежеси жана асылзаттыгы жөнүндө алардын кашкөй устаттары, өзгөчө, устат имам Абулкасым Абдалкарим Кушайри⁸⁴ «Суфизмдин эрежелери жөнүндө кайрылуу» деген китебинде, шейх Абулхасан ал-Мукаддаси «Пакизалик жөнүндө эмгекте», Абумансур ад-Димишки «Улуулук» деген китебинде, Али Вахди «Барды далилдөө жөнүндөгү эмгекте» кеңири жазышкан. Эреже башка шейхтердин китебинде жазылгандыктан, мен бул китепте тарикаттын эрежесин толук жазбаймын. Анткени бул китепти жазуудагы менин максатым: сага кеңеш берүү жана сен үчүн ийгиликке жетүү. Лекин, тарикатты жазган адамдарга кокус кездешип калсаң, сен аларга жана алар сага жат-чоочун болбосун деп, мен алардын ысымдарын атап кеттим.

Мен сага бул адамдардын асылзаттыгынын өзгөчөлүгү жөнүндө кеңири жазам, анткени башына түшкөн кайгыны алар таза жана такыба кабыл алганга умтулушат, бир да адам анча кайгымүңгө дуушар болбойт. Алар өздөрүн элдин эң мыктылары деп эсептешет. Угушумча, бул жолду биринчи болуп Узейр пайгамбар ачкан экен, жаткан жери жайлуу болсун; ал өз заманында ушунчалык аруу, пакиза жашап өткөн экен деңиз, жөөттөр аны кудайдын баласы деп аташыптыр, ооздоруна топурак!

Менин угушумча, пайгамбардын доорунда киркесин берген он эки «суффе адамы» болуптур. Пайгамбар аларды өтө сыйлап, тез-тез купуя сырлашып түрчү экен. Ошон

⁸⁴ Абулкасым Абдалкарим ибн Хавазин ал-Кушайри (986-1074) белгилүү суфий шейхи.

үчүн бул адамдарга асылзат болуу башкаларга салыштырганда татаал болгон. Алардын асылзаттыгы эки түргө бөлүнөт: бири бакыр сопуларга таандык, экинчиси-сүйүшкөндөргө. Мен бул экөөнө тең токтолоюн. Эгер билсең, нукура дервиштик-бул бар дүнүйөдөн кол жүбүү, анткени, мүлктөн баш тартуу жана Алланын бирлиги жөнүндөгү окуу суфизмдин түпкү маңызы.

Икая

Мен укканга караганда, бир күрдөй эки сопу жолдо баратыптыр. Бирөөсүнүн жанында сокур тыйыны жок экен, экинчисинде беш динары болот. Жакыр сопу кайда барбасын тайманбайт, өзүн коопсуз сезет, коркунучтуу жайларда камырабай уктайт, көңүлү каалагандай шатма-шат жүрөт. Беш динары бар сопу түнкүсүн коркуп уктабайт, бирок шеригин таштабайт. Алар кыдырып жүрүп, өтө коркунучтуу тогуз жолдун тоомундагы кудукка келишет. Акчасыз сопу тамак жегенден кийин ширин уйкуга кирет, акчалуу сопунун уктаганга жүрөгү даабайт да, өзүнчө:"Эмне кылсам? Беш алтын динарым бар, бул жер коркунучтуу жай болсо. Сен уктап калдың, а менде уйку жок. Уктай да албаймын, кетип да кала албайм," деп күбүрөнөт. Муну эшиткен пулсуз сопу: "Беш динарыңды мага бер," десе, шериги динарды берет. Ал динарды кудукка ыргытып жиберет да:"Эми сен кутулдуң! Тынч укта же отур, жардынын сепили жез деген," дептир.

Ошентип, бардык шейхтердин аныктоосу боюнча суфизм үч нерседен турат: мал-мүлкү жоктук, өзүнү кудайга тапшыруу жана бекем ишеним. Эгер сен баарына бир көз менен карасаң, жамандыктан алыс болосуң бардык иштерде сага тоскоолдук болбойт, себеби сен тарикаттын маңызына жеткенсиң. Ошондуктан, дервиш ар дайым кудайга моюн сунуп, ойлоруну бир тууганы жана өзүдөн башка эч бир агай инилерине ачпоого тийиш. Бир тууганынын кызганычы дайыма эмне үчүн менин бир тууганым менден жакшы эмес деген суроого багытталып, өзүн сүйүү жөнүндөгү ой анын башында болбош керек. Анын жеке максаты да болбоого тийиш, жеке кызыкчылыгыны четке коюп, бардык нерсеге көңүл кош жана барына канаат деп кароосу лаазим; эч нерсеге экиленип карабоого тийиш, өз көз карашынан, бүтүмүнөн жана күмөнсүнүүлөрүнөн баш тартышы шарт. Бүтүм чыгарбоо бул барды тастыктоо эмеспи. Ага эч ким каршы болбойт, анткени чындыктын маңызы эки анжылыкты тануу, а чынчылдыктын маңызыкарама-каршылыкты тануу.

Уулум, билгин, эгер кимдир бирөө сууга чын дилинен аяк таштаса, суу анын таманы астында катуулайт. Бул нерсе акылга сыйбаса дагы ага ынанса болот. Сен нукура чынчылдыкты белген соң, аны танба жана ага ишенбе, себеби чынчылдык не акыл менен, не күч менен жүрөгүңө салчу кубулуш эмес. Чынчылдык денеңе теңдешсиз жана даңктуу кудайдын табериги катары гана орнотулат.

Дервиш дүйнөгө чын дилинен карайт, анда коркуу адаты болбойт, анын ички жана тышкы дүйнөсү окшош. Дервиштин жүрөгү жалгыздык жөнүндө ойлонуудан бош болбойт, бирок ойдун жалынында алоолоп кетпес үчүн шашпай ойлонгонду оң көрөт. Анткени, тарикаттын жолдоочулары ой жүгүртүүнү от деп таанышты, суу ал үчүн сооротуучу катары нерсе. Ушундан улам алар той-тамашага жана ыр-бийге көңүл жубантуунун каражаты катары мамиле жасашат. Эгер дервиш ырдабаса жана китепти обонго салып окубаса, ал дайыма ойдун отунда алоолоп күйөт. Ким жалгыздык жөнүндө ойлобосо, ага музыка менен ырды укканга болбойт, анткени ого бетер маанайы чөгөт.

Шейх Ахи Зангани⁸⁵ өмүрүнүн акырында музыкага тыйуу салып, мындай дептир:

"Музыка суу, суу от бар жерге керек, сууну сууга куйгандан суу ылайланып, түбүндө кумташы көбөйөт. Элүү адамдын бирөөнүн колунда оту бар болсо, бир адам үчүн кырк тогуз адамды көөлөп-ыштагандын кереги жок. Береги бирөөдөн чыдамкайлыкты, калган кырк тогуз адамдан чынчылдыкты талап кылуу мүмкүн."

Эгерде дербиштин жан дүйнөсү руханий тарбия көрбөсө, жок дегенде тышкы форма аны толуктап түрүүсү үчүн сырткы тарбиясы болушу зарыл. Ошентип, ички көрөңгөсү болбосо, тышкы форма ага көрк берип турсун.

Дербиш такыба, сөзгө уста, бирөөгө жамандыгы жок, кемчиликти жаап жашырган, момун, кийим-кечеси таза болуп, анда саякаттоо жана конуп-түнөө үчүн дербишке зарыл асаба, кесе, кумура, жайнамаз, желпигич, тарак, ийне-жип, тырмак алчу маки сыяктуу бумдары түгөл болууга тийиш. Ал кийим-кечесин тигүүгө жана жууганга муктаж болбой, тескерисинче, агай-индерине бул эки кызматты көрсөтүүсү абзел.

Дербиш жер кезгенди жакшы көрүш керек, бирок сапарда жалгыз жүрбөөсү шарт.

Ал сыйынтканага жалгыз кирбөөгө тийиш, анткени жалгыздыкта күнөө иштер жасалат; а сыйынтканага киргенде эч кимди максатына (жан жаркынына) жеткирбөөгө тырышпас керек, башкача айтканда, жыргалга батышына жолтоо болбош керек. Дервиш адегенде сол бутун чечип, кийингенде оң бутун биринчи кийүүгө тийиш. Белине кур курчанып алып, алдыга чыкпаш керек. Жайнамазын каерге салса, ошол жерге отурушу лаазим, а отургандан кийин уруксат алып туруп, эки ракат намаз окуйт. Сыйынтканага киргенде жана чыкканда салам айтабы же коштошобу, -маанилүү эмес. Бирок, эртең менен амандашканды унутпоого тийиш.

Дербиш жакшы адамдар менен жүрүп, тыйуу салынган иштерден этият болсун. Эгер көзү ачылып жан жаркынына жетишпесе, агайиндер сыйлап, жакшы көрүүсү үчүн жан жаркындын сөздөрүн жаттап алса, ханакада дагы көп болууга мүмкүндүк алат. Эч кимге таңуулап мамиле курбасын, улууларды урматтасын, анткени улууларды урматтоо-зарурат милдет, сүйлөшүү зарурат эмес. Эмне гана жасабасын, жамааттын макулдугу жана буйругу менен жасасын. Эгер жамаат аны жемелесе, күнөөсүз болгон учурда да, каршы сүйлөбөсүн, кечирим сурасын жана жазалансын.

Өзү жок жерден сынга кабылбас үчүн адамдарга ашыкча сын такпасын. Көп убактысын жайнамаз үстүндө намаз окуганга арнап, базарга ашыкча барбасын. Зарылдыгы жок туруп кайсы бир ишти жасагысы келсе же өзүнчө бир иш бүткөрүүнү кааласа, жамааттын уруксаты менен гана жасасын. Чепкен кийсе же чечип койгусу келсе, жамааттан же жамаат аксакалынан уруксат сурасын. Жайнамазда бутун кайчылаштырып же бир нерсеге жөлөнүп отурбасын. Адамдардан жашынып алып, хыркасын тытпасын, адамдардан жашынып бир бадам да жебесин, себеби бул пастык саналат.

Буюмдарды тышкы белгиси боюнча атабасын жана жамаат кандай айтса, ошондой атасын. Жамаат ичинде көп сүйлөбөсүн. Башкалар хыркасын⁸⁶ кийсе, ал кийсин, чечсе ал да чечсин. Колунан келсе, эч кимдин хыркасын барча-барча кылып кеспесин жана тамак-ашты жыйнабасын. Анткени бул эки иштин ар ким эле аткара албагандай өз шарты бар. Шарты келип турса, дайыма колун жуусун, бутун бөтөн бирөөнүн

⁸⁵ Ахи Фаррух Зангани белгилүү шейх, хронологиялык жактан жакындыгы болбосо да, бул ысымды улуу Азербайжан акыны Низами менен байланыштырып жүрүшөт.

⁸⁶ хырка, хирка сопулар кийчү таманга чейин жеткен узун көйнөк.

жайнамазына же хыркасына койбосун. Жамаат ичинде шашып баспасын, тияк-биякка өтө бербесин, бирөөнүн ордуна отурбасын жана тарынчаак болбосун.

Суу ичкенде, хыркасын жыртканда же башын ачканда, ордунан турбасын, эч ким менен сүйлөшпөсүн, керексиз бийге түшпөсүн. Денесиндеги кийими жыртылса, ошол замат чечип, аксакалдын алдына койсун. Эгерде дервиш аны жемелечү же мактачу болсо, анын сөзүнө ыраазылыгын айтып, бир нерсе сунуш кылсын. Дервиш ага хырка берсе, тийиштүү сөздү айтып, өөп туруп, кайтарып берсин. Эгер дервиш үчүн кайсы бир ишти бүткөрсө, айталы, кийим тигип берсе же киринтчү болсо, алкышын укпай бербесин. Өзү дервишке осол иш жасап койсо, анысын тезирээк түзөтүп, чыгымын кайтарсын. Дервиш ага жакшылык кылса, тез алкышын айтып, тийиштүү сыйын көрсөтсүн. Өзү үчүн, мүмкүнчүлүгү болуп турса, өзгөчө дервиштерден эч нерсе талап кылбасын. Исфахандыктар өздөрү талап кылганы менен, башкаларга тиешелүү сый көрсөтпөйт; хорасандыктар талап да кылбайт, сый да көрсөтпөйт; табарыстандыктар да ошондой, Парс эли талап да кылат, берчүсүн да берет. Угушумча, суфизм обол Парста пайда болгон.

Дервиш жаш кезинде эмгекти кенч деп санап, карыганда жайбаракат турмушка өтүш керек. Көпчүлүктү күттүрбөө үчүн тамак маалында дасторкондон узакта жүрбөш керек; колун тамакка биринчи сунбашы керек, үлүшүн биринчи жеп бүтпөстөн эл менен чогуу жегени жөндүү. Ырыскысына тийгенден көптү каалабашы жана уруксаты жок эч кимге өз үлүшүн бербеш керек. Ооруп калып, тамак жей албаса, дасторкон салынганга чейин кечирим суроосу лаазим жана тамак үстүндө сүйлөбөөгө тийиш. Эгер орозо тутуп жатканда алдына тамак коюлса, орозо экенин айтпастан, тамакты жеп, орозосун бузса болот. Дааратты эби менен алып, жайманазды тепсебөөгө тийиш. Ар кандай жөрөлгө болсо эле даарат ала берген жарабайт.

Суфийлердин асылзаттыгынын шарты ушу мен айткандай. Сүйүшкөндөрдүн шартыалар суфийлер сүкүт салып, зикир чалып, ак урганда айткан сөздөрүн танбайт, мазмунуну түшүндүрүп берүүнү сурайт. Сопулардын кемчилигин аларга ашык болгон жан изгилик катары эсептеши, мисалы, ишенбөөчүлүгүн алардын ишеними деп билүүсү шарт. Алардын сырын эч кимге айтпоого тийиш, а жасаган жакшы иштерин колдоп, татыксыз иштерин оңдогонго тырышуу керек.

Сопуларга баратканда таза кийинип, аларга изат көрсөтүп отуруусу, бактысына туш келип калса, хырканы сыйлап кийүүсү, жерге таштабай башына жазданып жатуусу жана балит ишке пайдаланбоосу керек. Сопулар хыркасын чечсе, ал да хыркасын чечсин. Алар ага берилген хырканы тамашалап чечишсе, аны убада сөзгө же күл азыкка «сатып» алып, чекесин тийгизип өпкөндөн кийин, ээсине кайтарып берет. Эгер хырка чырчатак учурунда жерге түшсө, чатакка аралашпасын жана пирдин эркине койсун. Сопулар талашып тартышып жатканда алардын үстүнө кирбесин, а кокус кирип калса, четке отуруп, чырга аралашпасын. Алар өз чатагын өздөрү басышсын.

Суфийлердин арасында: «Намаз убактысы келди» же «Тургула, намаз окуйлу» деп айткандай Кудайдын өкүлү жок; эч ким аларды Кудайга табын деп мажбурлабайт, себеби алар буга муктаж эмес жана эч ким аларга мындай буйрук бере албайт.

Сен сопулардын арасында көп күлбө, кабагыңды да салба, андай адамды «туфлей» деп аташат. Эгер ширин даамдык тапсан, аз экенине карабай, сопуларга бергин жана куру кол келе албаганыңды айтып, даамдыктын аз экени үчүн кечирим сурагың. Таттуу жеген суфийлерге көбүрөөк жарашат:

*Ажайып ай чырайлуу сулуулугуң,
Суктанткан кары-жашты ажарың ай!*

*Эриниң-эриниңдин шириндиги,
Сопулардын жакшы көргөн Халвасындай.*

Сен ушундай адам болсоң, сүфийлердин досунун бардык милдеттерин аткарасың. Бул сүфийлердин досторунун айкөлдүгүнүн жана чынчылдыгынын эрежеси.

Адамгерчиликтин фигурасынан өз энчисине тулку дене, өмүр жана сезим, башкача айтканда, асылзаттык, чынчылдык жана акылмандык тийген адамдар алар пайгамбарлар.

Бир адамда береги үч касиет тең болсо, ал, албетте пайгамбар же даанышман коргоочу, себеби анда физикалык да, руханий да сапаты бар. Физикалык сапат-чынчылдык жана билим, руханий сапат-акылмандык. Сага акылмандыктын билимден жогору коюлуусу жана акылманды билимдүүдөн жогору бааланышы түшүнүксүз болсо, түшүндүрүп берейин. Себеби, билим(маарифат) деген перс тилинде аңдап-билүүнү түшүндүрөт, а аңдап билүү деген сенин билген нерсеңди терең түшүнгөнүңдү билдирет. Акылмандык (дониш) персче-билим (илм) деген, демек сен таанышты жана бейтаанышты, анын жакшы жана жаман сапаттарын билүү үчүн сага тааныш жана жат жактары боюнча ажыратып каласың. Билимиңдин толук экени беш нерсеге: «Эмне? Кандай? Канча? Эмне үчүн?» башкача айтканда «Сен эмнесиң? Сен кимсиң? Эмне үчүн сенсиң? Сен канчөөсүн?» деген суроолорго байланыштуу.

Сен эмнесиң? деген суроого: Мен баланча-түкүнчөнү, анын эмне же ким экенин билем деп жооп бересиң. Бул билим жаныбарларда да бар, анткени алар жечү тамагын, балдарын адам сыяктуу эле таанып билишет. Бирок, адамга акылмандык кошулгандыктан, ал эмне, кантип, кандайча, эмне үчүн деген суроолорго да жооп бере алат. Мисалы, жаныбарлардын жайытына өрт коюп жиберсе, алардын башы отко тиймейинче, ал жерден кетпейт, себеби алар оттун кандай болорун билишпегендиктен, анын эмне экенин туйбайт. Адам болсо оттун эмне жана кандай экенин байкайт. Бул акылмандыктын билимден жогору турганынын далили.

Мен ошон үчүн ким жеткен даанышман болсо, ал пайгамбар экенин, биз жаныбарлардан канчалык жогору турсак, пайгамбарлар бизден ошончолук жогору экенин айтканмын. Жаныбарлар зат же кубулуш жөнүндө эмне деген гана билимге ээ болсо, адам андан башка дагы канча жана кандай деген суроолорду билет, жөндөмү адамдан да өнүккөн пайгамбарлар кантип, канча жана эмне үчүн деген суроолорго дагы терең жооп берет. Жаныбар оттун денени күйгүзөөрүн гана билсе, адам от кандай күйгүзгөнүн, а пайгамбар эмне, кандай жана эмне үчүн күйгүзгөнүн, эмне себептен ал ысыкты бөлөрүн да билет.

Эң акылгөй адам теңдешсиз айкөл болот. Ченемсиз айкөлдүк анын билиминин тереңдигинен; пайгамбарлар гана чечнемсиз билимдүү болушат. Пайгамбарлардын руху чексиз, анткени адамдарда пайгамбардан артык касиет жок. Демек, адамгерчиликтин фигурасынан тулку денеге да, жанга да, сезимге да, касиетке да пайгамбарлар гана ээ боло алышат. Ырас эле кимде адамгерчиликтин бардык сапаттары бар болсо, аны аруу, таза деп гана сүрөттөө мүмкүн жана андан өйдөдөгү теңдешсиз жараткан гана ага окшош болот. Андай таза адам сүйлөшүү, сөз жана тажрыйба аркылуу аңдап-түшүнөт жана билет. Ким мындай тазалыкка ээ болсо, ал өзү менен өзү, баарын өзүнөн алып, өзү аркылуу өткөрүп жашайт. Анын суусу таптаза, максаты жеке өз кызыкчылыгы менен изденүүсүн көздөбөйт, коркууну билбейт, өзүнө өзү жубанып сыймактануудан жана ички карама каршылыктан алыс. Анын реалдуу дүйнөсү, бытиеси өлүм менен бүтпөйт, өлүмү акырет дүйнө аркылуу түбөлүктүү жана реалдуу дүйнөдө өмүр сүрөт. Тазалыгы жагынан чексиз таза болот. Ал өзүн өзүнөн тыш

дүйнөдөн (туруп) көрөт, өзүнөн тыштагы өзүн өзү жок көрбөйт. Ал мазмуунду маанисинен ажыратып карайт. Ошон үчүн бул адамдардын даражасы улуу болсо жана урмат-сыйдан ажырап калса, мунусу да жөндүү.

Эй, уулум, ошентип, кандай гана болбо, дүйнөнүн сүймөнчүгү болуу үчүн алдыда болууга жана асылзаттыкка жетүүгө аракеттен. Кайсы гана даражада болбо, асылзаттыктын жолуна түшүүнү кааласаң, этияттыкты унутпа жана дайыма үч нерсени жабык карма: көзүңдү, колүңдү жана тилиңди көрүүгө кажети жок, жасоого кереги жок жана сүйлөөгө зарылдыгы жок нерседен. Душманың жана досуң үчүн үч нерсени ачык карма: үйүңдүн эшигин, дасторкондун бурчун жана капчыгыңдын оозун.

Колундан келишинче жалган сүйлөбө, анткени наркысыздыктын негизи-жалган сүйлөө. Эгер кимдир бирөө сенин асылзаттыгыңа ишенчү болсо, сен канчалык даңктуу адам болбо сага эң кымбат адамды өлтүрүп кетсе, ал сенин эң өчөшкөн жооң болгон учурда да, сага туткунга түшүп, өзүнүн алсыздыгын мойнуна алса, бардык адамдардын ичинен жалгыз сага ишеним көрсөтсө, андан өзүң өлгөн күндө дагы коркпо, бирок акыркы тамчы каның калганча, ал үчүн аракет кылсаң ошондо гана сен асылзат бойдон каласың.

Анан дагы тирүү кезиңде өткөн иш үчүн кек кууба жана чыккынчылыкка барба, анткени бул эки жосун асылзаттыктын эрежесине сыйбайт.

Уулум, билип алгын, бул жол абдан узун, мен эгер элдин ар бир катмарынын асылзаттыгынын себебин кенен түшүндүрүп айтып берчү болсом, сөзүм көпкө созулуп кетет. Кыскача айтсам, эмне айтсам, анын баары мына бул сөздөн башат алат: айкөлдүктүн эң жеткен чеги-бул сенин өз мал-мүлкүңдү меники, бөтөндүкүн бөтөндүкү деп, башка бирөөнүн дүйнөсүнө көз артпагың болот. Эгерде сенде бир нерсең болсо, андан башка бирөөлөргө үлүшүн беришиң абзел

башка адамдар жакшылык кылат деп үмүттөнбөөң зарыл. Өзүң койбогон нерсени алба; адамдарга жакшылык кыла албасаң, аларды жамандыктан коргосоң, бул эң улуу асылзаттык болот. Ким мен айткандай жашаса, азыркы дүйнө жана болочокку дүйнө ага таандык болот.

Уулум, билгин, мен бул китепте бир канча жолу талап этпөө жөнүндө кеп кылдым. Дагы кайталаймын: эгер сен пейлим тар болбойт десең, эч качан өкүмзар жана кызганчаак болбогун, ошондо маанайың дайыма ачык, жүрөгүң шайыр болот. Ар кандай кайгынын башаты кызгаанчактык, көк асмандын жакшы жана жаман амалдары кызганчаактык аркылуу адамдарды жеңет.

Менин устатым айткан: адам кыраакы болуш керек, бирок асман мейкиндигинин кудурети алдында башын төмөн салуусу жана оозун ачуусу абзел; бул асмандан ага алсыздык берилсе, аны мойнуна көтөрүү үчүн жана даамдуу тамак тийсе, оозуна салуу үчүн керек. Улуу, теңдешсиз эгем айткандай: мен эмне берсем ал жана сыпаа адамдардын бири бол. (Куран, VII, 141).

Асман мейкиндигинин кудурети мына ушул эки түрдө гана болот. Эгерде сен бул жолду кармансаң, сенин денең эч качан кул болбойт.

Ач көздүккө жүрөгүңдөн орун бербө. Жамандыкка же жакшылыкка кабылба, шүгүр де. Ар кандай даража-наамдагы адамдардын баары тең улуу жана теңдешсиз теңирдин кулу экенин, алардын баары-Адам атанын балдары экенин, жайы жаннаты болсун, бири экинчисинен кем эмес экенин эсиңде тут. Адам жүрөгүн ач көздүктөн бошотуп, топуктуу жашоону эреже кылып алганда, ал бүтүн дүйнөгө муктаж болбой калат.

*Оо, уулум, ач көздүктү унутсаң, жашоо сага жеңил болот,
Барына каниет, шугур десең, жашаган жайың гул бакка
айланат.*

Мына ушинтип, эч нерсеге муктаж болбогон адам-ал дүйнөдөгү эң кадырман жан; ким адамдарга муктаж болуп, анысын жашырбаса жана алтын-күмүш үчүн өзүнө окшош бирөөлөргө кызмат кылууга даяр болсо, ал жеткен бечара жана пас адам.

Икая

Укканыма караганда, бир кур Шибли, Алла ага ырайымдуу болсун, эки ракат намаз окуп, андан соң эс алуу үчүн мечитке барат. Дал ошол кезде мечитке келген талиптер тамактанып жаткан болушат. Эки бала Шиблинин жанына отурат, Алла ага ырайымдуу болсун. Алардын бири байдын, экинчиси бакырдын баласы болот. Байдын баласынын баштыгында нан жана халва, кедейдин баласынын баштыгында наны бар экен. Байдын баласы нан менен халва жеп жатканын көрүп, кембагалдын баласы андан халва сурайт. Ошондо байдын баласы: "Эгер мен сага халва берсем, сен менин итим болосуңбу?" деп сурайт. Бечара бала "Болом" дейт. Анда тиги: "Адегенде сен үргүн. Халваны анан берем" дептир. Бактысыз үрөт да байдын уулунун халвасын алып жейт. Бул жорук бир нече жолу кайталанат. Аларды көргөн шейх Шибли, Алла ага ырайым кылсын, ыйлайт. Шейхтин муриддери: "О, шейх, сага эмне болду, эмне ыйлап жатасың?" деп сурашса, шейх айтыптыр: "Карагылачы, ачкөздүк жана канааты жоктук адамды эмне кылды. Эгер кедей бала өзүнүн нанына канаат кылып, байдын баласынын халвасын каалабаса эмне болмок? Анда ал өзүнө окшогон неменин ити болмок эмес!".

Демек, уулум, тарки дүнүйө дербиш же кечил болсоң дагы жашоодо улуу жана таза болуу үчүн дайыма барына канаат кылып, тобо де.

Уулум, билгин, мен бул китептин кырк төрт бөлүмүндө сага өзүм билген бардык илимдер тууралуу колумдан келишинче айтып бердим, түркүн нерселерге байланыштуу сага акыл эстен башка да бир аз насаат -кеңеш айттым. Мен сага эч качан өзүңдү кыйнап акылдуу бол деп айтпайм, анткени күчкө салып акылдуу болгонго үйрөнүү мүмкүн эмес.

Билгин, акылдын эки түрү бар: бири-табият берген акыл эс, экинчиси турмуштук тажрыйбадан үйрөнүп алган акыл эс. Экинчисине үйрөнүү мүмкүн, бирок, табигат берген акыл эс бул даңктуу жана баарынан улук жараткандын табериги, ага окуп жете албайсың. Эгер сага даңктуу жана улуу жараткан табигый акыл берсе, бул -сен үчүн улуу бакты, анда турмушту дагы үйрөнүп, акыл эсиңди байыт жана аны табигый жөндөмүң менен айкаштырсаң, өз мезгилиңдин чилистени болосуң. Эгер табият акыл эс бербесе, анда мен да, сен өзүң да, башка бирөө да эч нерсе кыла албайт. Анда турмуштук тажрыйбадан үйрөнгөндү унутпа, колүңдан келишинче окуп үйрөн, ошондо данышмандардын бири болбосоң да, жок дегенде кем акылдын бири болбойсуң. Эч нерсеге жетпегенден көрө, бу айтылган экөөнүн бирине жеткениң артык. Айтылган эмеспи: эгер атасы жок болсо, өгөй атадан өткөн эч ким жок.

Эми акылдуу болом десең, накыл сөздөрдү үйрөн, анткени, накыл сөздөрдүн жардамы менен акылдуулукка үйрөнүү мүмкүн.

Даанышман Аристотелден: "Акылдын күчү эмнеде?" деп сурашканда, ал: "Бардык адамдардын күчү тамактан, а акылдын күчүн акыл сөздөрдөн", деп жооп берген.

Ушинтип, уулум, эмне адатым болсо, анын баарын бир китепке бириктирдим жана өзүм билген түрдүү илим, көркөм өнөр, түркүн өнөрчүлүк жөнүндө бул китептин кырк төрт бапына жайгаштырдым. Уулум, билип ал, балалык күнүмдөн картайганга чейин

менде мындай бир адатым бар эле, өмүрүмдүн алтымыш үч жылын да ушундай жолойдо жана ушул таризде өткөрдүм. Мен бул китепти төрт жүз жетимиш бешинчи жылы жаза баштадым. Ушундан кийин да, кудай өмүр берсе, көзүм тирүүсүндө ушундай калыпта өтөм жана өзүмө эмнени жакшы десем, аны сен үчүн да жакшы деп билем. Эгер сен мындан жакшы каадасалттарды жана касиеттерди тапсаң, өзүн туура көргөнүңдү тандап ал, эгер таппасаң, менин кеңешимди жана насаат сөздөрүмдү жүрөгүңдүн кулагы менен аңдап түшүн жана аларга баш ий. Эгер укпай койсоң жана кабыл албасаң, сени мажбурлай албайм, кимди Кудай бактылуу жаратса, ал окуйт жана түшүнөт, себеби мунун баары эки дүйнөдөгү бактылуулардын белгиси.

Жараткан, ал каситтүү жана улуу боло берсин, мага жана сага жароокер болсун жана менин жакшы ыкласым сага таасир этсин, Мухаммед пайгамбар, анын үй-бүлөсү жана анын тазалыгы үчүн Алла улуу ыкыбалын бөлсүн. Аллага, дүйнөнүн ээсине даңк.

МАЗМУНУ

Амирбек Азам уулу

Миң жыл нуру өчпөгөн осуят 3

Салим Аюбзод

Акылмандыктын кенчи 6

Кириш сөз 8

Экинчибап

Пайгамбарларды данктоо жана мактоо жөнүндө 14

Үчүнчүбап

Жакшылыктарды берүүчүгө алкыш айтуу жөнүндө 16

Төртүнчү бап

Кызмат кылууну мүмкүнчүлүккө жараша жакшыртуунун жолу ..19 Бешинчи бап

Ата-энени сыйлоо жөнүндө 22

Алтынчы бап

Канаат кылуу жана илиминди арттыруу жөнүндө 24

Жетинчи бап

Чечендикти өркүндөтүүгө умтулуу жөнүндө 35

Сегизинчи бап

Нурвиншах адилетчилдин кеңеш-кептерин эскерүү 43

Тогузунчу бап

Карылыктын жана жаштыктын күн тартиби жөнүндө 46

Онунчу бап

Тамак ичүүнүн тартиби жана каадасы жөнүндө 52

Он биринчи бап

Шарап ичүүнүн тартиби жана ага ылайык жагдай жөнүндө 54

Он экинчи бап

Конок күтүү жана конокко баруунун жөн жайы жөнүндө 57

Он үчүнчүбап

Азил-тамаша, нард жана чатыраш жөнүндө 62

Он төртүнчү бап

Сүйүп мажнун болуу жана анын каада-салты жөнүндө 64

Он алтынчы бап

Мончого баруунун тартиби	68
Он жетинчи бап	
Уйку жана эс алуунун тартиби жөнүндө	69
Он сегизинчи бап	
Аң уулоонун эрежеси жөнүндө.....	71
Он тогузунчу бап	
Чавган ойноо жөнүндө	73
Жыйырманчы бап	
Согуш өнөрү жөнүндө.....	74
Жыйырма биринчи бап	
Байлык топтоо жөнүндө	77
Жыйырма экинчи бап	
Аманатты сактоо жөнүндө	80
Жыйырма)4}нчүбап	
Кул сатып алуунун эрежеси жөнүндө.....	82
Жыйырма төртүнчү бап	
Турак-жай жана жер сатып алуу жөнүндө.....	88
Жыйырма бешинчи бап	
Ат тандоо жана сатып алуу жөнүндө.....	90
Жыйырма алтынчы бап	
Үйлөнүү жөнүндө	94
Жыйырма жетинчи бап	
Бала тарбиялоо жана анын тартиби жөнүндө.....	96
Жыйырма сегизинчи бап	
Дос тандоо жана анын каадасы жөнүндө.....	102
Жыйырма тогузунчу бап	
Душмандан сактануу жөнүндө	106
Отузунчу бап	
Жазалоонун жана кечиримдүү болуунун жолу жөнүндө	112
Отуз биринчи бап	
Шарият жана мыйзам таануу жөнүндө.....	115
Отуз экинчи бап	
Соода-сатык жөнүндө	122
Отуз }4)НЧ}> бап	
Дарылоо илиминин тартиби	128
Отуз төртүнчү бап	
Жылдыздар жана геометрия жөнүндөгү илим	135
Отуз бешинчи бап	
Поэзиянын эрежеси жөнүндө	138
Отуз алтынчы бап	
Музыканттардын салты жөнүндө	141